

ТОЛСТОИЗМЪТ

**БОЖЕСТВЕНАТА
СЪЩНОСТ
НА ЧОВЕКА**

СБОРНИК

ВАРНА - 2008

Препечатването на целия сборник се разрешава безвъзмездно, съгласно волята на Лев Толстой, отказал се от авторските си права.

На корицата - Лев Толстой и В. Г. Чертков, 1906 г.

На трета страница “Лев Толстой бос” - Иля Репин, 1901 г.

© работник Йордан Йорданов, съставител

Посвещава се на 180 годишнината от рождението на Лев Николаевич Толстой – руски писател и основател на духовната наука в религията – толстоизмът.

Посвещава се и на всички селяни и работници – вечните роби на насилието и капитала

„Всяко нещо, което желаете да правят хората на вас, така и вие правете на тях, защото това е същината на закона и пророците.”

Матей 7/12

„И защо ме зовете Господи?! Господи! И не вършите това, което казвам.“

Лука 6/46

„Живей в мир с всички хора.

Не прелюбодействай.

Не се кълни.

Не отвръщай на злото със зло.

Не мрази другите народи.”

Матей, глава 5 (22-48) –

превод на Лев Толстой

„Ние живеем безумен, луд живот и това не е сравнение и преувеличение, а истинското просто потвърждение на това, което е.“

Лев Толстой

„От този монотонен труд следва една морална безчувственост. Да работим, но за какво... Държим работниците в груб, непрестанен труд.”

Лев Толстой

Съдържание

Въведение

I. Избрани части от религиозно-социалните съчинения на Л. Толстой

1. Изповед
2. Съед. и превод на четирите евангелия - предговор.
3. Моята вяра
4. Но какво да правим?
5. Днешното робство
6. Царството божие е във Вас
7. За всеки ден
8. Пътят на живота
9. За възпитанието
10. “Трудът...” от В. Лебрен

II. История на толстоизма в Русия и България

1. Духовно пробуждане и обкръжение на Л. Толстой (1880–1910)
2. Толстоизмът в Русия
3. Толстоизъм и Гандизъм
4. Толстоизмът в България
5. Х. Джордж, толстоизмът и БЗНС
6. За Толстой и история на 90-томното издание на произведенията му в СССР
7. Социалната философия на толстоизма в мисли
8. Мисли
9. Заключение

ВЪВЕДЕНИЕ

Религиозно-социалното учение и движение, наречено „толстоизъм“*, възниква в Русия в края на XIX век. То се ражда от необходимостта на големия руски писател Л. Н. Толстой да намери смисъл на своя живот. Толстоизмът е анализ на самия Толстой над себе си и религиозната и социалната действителност край него. Затова той е крайно субективен и индивидуален. И като същност, и като насоченост. Първият му самоанализ е „Изповед“ (1879–1880). Следват за периода 1880–1884 г.: „Изследване на догматичното богословие“, „Съединение и превод на четирите евангелия“ и „Моята вяра“. В тях Толстой споделя своя път към Бога. За него смисъл има само ако съществува Бог и той ни е разкрил защо сме на тази земя. Всичко друго извън Бог няма смисъл, ако няма Бог, в т.ч. и семейството, децата, родината, държавата. Толстой достига до абсолютизиране на духовното начало в човека и смята, че то трябва да го води в живота и самият живот да бъде съобразен и построен спрямо изискванията на това духовно начало. То е от Бога и е духовното в човека и се нарича „съвест“. Тя най-точно е изразена в планинската проповед на Христос (Матей, гл. 5), която според него е същността на християнството, т.е. учението на Христос е за духовните ценности, нужни на човека тук на земята, а не за отделна институция, наречена църква, която ги пренебрегва и утвърждава смисъла на Христос в неговото възкресение, т.е. в мистицизъм, а не в реално поведение и начин на живот на хората, съобразно планинската му проповед. Прочитът на Толстой на евангелията е ясен и прост – духовното се определя от разума, а не от сляпата

* Терминът „толстоизъм“ („толстовство“) е въведен след 1890 г. от Руската православна църква с политическа цел – представяне религиозните възгледи на Л. Толстой като сектантски. Лев Толстой не приема този термин, но той се е наложил.

вяра в чудеса. Затова в евангелието на Толстой няма възкресение и чудеса, няма и Бог – Христос, а има човек Христос, приложил на дело изискванията на духовното в него, т.е. на Бога. Това е най-високото ниво и същевременно границата, до която трябва да спрем и да живеем според съвестта си. Отвдното е за отвдните, знанието за него не ни е дадено, а не ни е и нужно тук на земята. Основното според Толстой е неприлагането на насилие* от човека и неговото приемане и изтърпяване без да му се противиш физически. Това е качеството, според което се определя духовното в човека и истинското лице на християнството и всяка истинска религия.

Но доколко това е разумно в утвърдилият се свят на насилие? Нещо повече – стъпил върху тази теза за несъпротива на злото с физическа сила, Толстой отрича вековната социално-икономическа система в света – държавата, с нейната законодателна, съдебна и изпълнителна власт. Първо, защото държавата служи на едно малцинство от хитри и аморални хора, за да живеят на гърба на народа си, като го грабят чрез несправедливи данъци, които са най-нужни за съществуването и охолството на този „елит“. Второ, държавата съществува и си служи с насилие спрямо народа си посредством войската и полицията. Проблемите за бедността, насилието и държавата Толстой поставя и разрешава отново от лична, индивидуална гледна точка, воден единствено от съвестта си. Така се ражда социалната страна в толстоизма. В произведенията си „Но какво да правим?“ (1886 г.), „Днешното робство“ (1900 г.) и „Царството Божие е във вас“ (1894 г. Книгата има тринадесет хиляди ръкописни страници, като е в няколко варианта. Толкова са ръкописните страници на „Война и мир“, „Анна Каренина“ и „Възкресение“ взети заедно.) Толстой поставя

---

* “Основите на насилието се разрушават единствено от изсяняването от всеки човек, сам за себе си, смисъла и предназначението на живота му и твърдо и безкомпромисно, безстрашно изпълнение във всички условия на живота изискването на висшия вътрешен закон в него.” Лев Толстой

въпроса за насилието като неотделим от въпроса за труда. Трудът е изконен дълг и начин на живот на човека. Но не всеки труд е необходим от морална гледна точка. Според Толстой най-неужен е земеделският труд, защото той е в основата на живота. Но в човешките общества този труд е най-срамен и нискозаплатен. Нещо повече – земята е частна собственост и в това е причината за прикритото с пари днешно робство. Има частна собственост, защото има насилие. Има насилие, защото хората не желаят да се трудят. По-лесно е други да орат и да сеят, а те – умните, силните и образованите да създадат организация, с която да вземат хляба на трудещите се и да ги принудят да работят за тях. Тази организация е държавата – умните са политиците, силните – войската и полицията, образованите – държавната администрация. В оправдание на тази организация е и образованието, науката и изкуството. Затова и те се ползват с привилегиата да са на чисто и топло. Трудът, истинският производителен и нужен за живота труд се носи от селяните и работниците. Те са робите, които задоволяват прищевките на мързеливите, бездуховни и аморални хора – служители на насилието или ползващи се от последствията му. Страхът от насилието кара милиардите трудови хора по света да скланят глава и превиват гръб пред мощта на това насилие, организирано от държавата. Това е така и ще бъде, докато се крие и изопачава истината за духовната същност на човека.

Толстоизмът за период от 40 години (1885–1925 г.) най-вече в Русия показва на практика какво е човешки разум и поведение. Показа, че може да се живее без насилие, когато всеки има за дълг физическия производителен труд, а не само интелектуалния, ползван най-често за ненужен административен ред, крепящ се на насилието, а не на договарянето. Без насилие може да се живее само при разумно религиозно съзнание на хората. Това съзнание първо изпита в себе си самият Толстой и го показва и обясни на хората. Истината е една – както има природни закони, така има и духовни закони. Тяхното нарушаване води до насилие и експлоатация в живота. Единствените, които се ползват от

това, са нашите водители – политици, свещеници, банкери. Тази система без морал ползва единствено тях. В този затворен кръг няма къде и кой да възпитава човека в разум и морал. Всички му сочат пътя извън него – политика, наука, изкуство, религия. Само толстоизмът сочи самия човек, за да започне той от себе си и открие духовното си начало. Тогава той ще види най-важната си цел – своето нравствено самоусъвършенстване, постигащо се единствено чрез личен, нужен, полезен за всички труд и спазване на планинската проповед на Христос, която ще убие животинските му инстинкти.

Това е новият стар човек. Това е истинският положителен герой, толкова липсващ в живота и литературата. Толстоизмът го освети и показа на светло. Но тогава започва и тъмната му, трагична съдба. Докато Толстой е служил на насието в обществото и е възхвалявал патриотизма, любовта и изкуството получавал е добро заплащане и уважение. След като открил и изявил духовната си същност на човек – да не служи на насието и експлоатацията в живота, като не участва в тях, а ги разобличи, то животът му става тежък и непосилен. Новите му произведения са забранени в Русия и се печатат в Англия и Швейцария. Последователите му са преследвани и заточвани в Сибир. Толстоизмът е обявен за вредна и забранена секта през 1897 г. в Казан. През 1901 г. Толстой е отлъчен от руската православна църква.

Самият толстоизъм претърпява развитие. Теоретично Толстой излиза от евангелието и намира неговото проявление в другите две главни религии* в света. Той изчиства и в тях мистичното и суеверното и открива истински духовното и общочовешкото. Така се стига до двата сборника от мисли „За всеки ден“ (1909 г.) и „Пътят на живота“ (1910 г.). Последователите му изповядват толстоизма по два начина – първите се самоусъвършенстват независимо от вида труд, който упражняват (кинически толстоизъм), вторите

---

* Будизъм и ислям. Така също и във философията на Сократ, Сенека, Конфуций, Лао-дзь, Кант.

упражняват задължително земеделски труд сами или в комуни (народнически, или комунален толстоизъм).

Толстоизмът е пръв опит научно – чрез опита (личния преживян опит на Толстой при търсене на смисъла на собствения си живот) и знанията (знанията на полиглот и гениален ум на Толстой) да се разкрие каква е духовната същност на човека, подтискана от всяко обществено устройство през вековете. Преследвана и убивана при всеки опит да се появи в живота, независимо под каква форма. А тя, човешката същност се е изявявала в т.н. масалианство; манихейство; павликянство; богомилство; валдейство; учението на Петър Хелчицки (южнобохемски селянин) с „Мрежата на вярата“, основа на бохемските братя и моравските братя (1456 г.); менонитите (Германия и Швейцария); квакери (Англия и САЩ) – носители на Нобелова награда за мир – 1947 г., основатели на колония* в щата Пенсилвания (1644 г.), начело с Уилям Пен – автор на „Без кръст и корона“; книгата на американския пастор Адин Балу „Катехизис на несъпротивлението“, основател и на Хайделската община (1841–1856 г.); Уилям Лойд Харисън (1805–1879 г.), автор на „Декларация на несъпротивлението“ и „Декларация на чувствата“; в Русия – стриголници, духовори, молокани, шундисти; назаряни – Унгария, Сърбия, Хърватско...

Толстой сам независимо стига до техните възгледи, като ги систематизира и изчиства от мистицизма и суеверието. Неговият път е път на просветения, разумен човек до Бога. И в това е ценността на толстоизма, който доказва, че религията не е вяра, а е разум за това какво е човекът и как да живее. Факт е, че този разум е отречен като идеалистичен, мистичен и неприложим. И това е така, защото мнозинството от хората не желаят да осъзнаят своето духовно начало, което ще ги принуди сами да работят нужния производителен труд, а не да слугуват на всяка власт за пари и удобства. Истината не е удобна и егоистична и това се ползва

---

* Името на колонията е Силвания, откъдето идва названието на самия щат с прибавка на името на основателя ѝ.

от хитреците – политици, свещеници и банкери, за да създадат система, стимулираща точно егоизма на човека и така да го ползват. Затова всичките тези хитреци и техните подчинени – възхваляват писателя Толстой, но мълчат за мислителя и реформатора Толстой! Както мълчат за проявленията на човешкия разум във философията: Урел да Коста (1585–1640 г.) – „Пример за човешки живот“; Е. Кант – „Религията в пределите на разума“ (1783 г.); А. А. Спир (Шпир) (1837–1890 г.) – „Мислене и действителност“, „Религия и морал“, „Право и безправие“, проект: „Предложение на приятелите за разумна организация на обществото“. Спир с личен пример защитава възгледите си: през 1857 г. освобождава крепостните си селяни, като им предоставя къщи, земя и пари. През 1867 г. напуска Русия и пише първия си труд „Истината“; П. П. Николаев (1873–1928 г.) – „Понятието за Бога, като съвършена основа на живота“ (1907-част I, 1910-част II).

В литературата човешкия разум защитава най-вече американският трансцендентализъм – Х. Д. Торо. В политическите идеи, относно ролята на държавата за човешкия разум и поведение, точен анализ прави анархизмът – най-вече П. Ж. Прудон, докато М. Бакунин и П. Кропоткин минават границите му и проповядват насилие и атеизъм.

В исторически план толстоизмът е в основите на гандизма – религиозно-политическо движение за национално освобождение на Индия (Махатма Ганди). В първоначалната идея за създаването на БЗНС и в първите години след основаването му, в политиката на БЗНС присъства християнският морал за ненасилие (Д. Драгиев). Но най-голямата историческа грешка е сблъсъкът между марксизма-ленинизма и толстоизма в Русия. Толстоизмът подготвя руската революция, пряко подбудите и целта си. Ленин нарича Толстой огледало на руската революция, но и „смешен пророк“, толстоизма – „примитивна селска демокрация“. Приема се социалното изобличаване на царизма и изобличаването на лъжите на православната църква, но се отхвърля религиозната страна на толстоизма. А само обединяването между разкриването

на социално-икономическите механизми в живота на човечеството от една страна и от друга – разкриването на духовната страна, същност и нужди на самия човек, може да изгради справедлив социално и духовно-морален политически строй. Би създадо наистина комунизъм без насилие и бюрокрация. Толстоизмът най-вече в Русия е една искра от този бъдещ духовен комунизъм, защото мислите и изводите на Л. Н. Толстой за човека и живота са мисли и изводи на всеки човек, търсец искрено себе си и Бога. И така преодолява страха от насилието и смъртта, които държат човека в животински окови и го примиряват с несправедливостта и разврата в света. Толстоизмът не е признат за научен подход към духовните истини в човека, както от науката, така и от религията. За тях той е поредната малка религиозна секта, една от хилядите, незаслужаваща внимание, освен че основателят ѝ е може би най-гениалният писател в света. И това религиозно движение е негова прищявка за разнообразие в господарския му живот. Няма научно изследване за броя на неговите последователи и комуни, за техния социален състав, дейност и съдба. Има десетки “научни” изследвания с една цел – да отрекат религиозния светоглед на Л. Н. Толстой, като идеалистичен, без корени в живота. А корените му намират в семейната среда на Толстой и неговото „безволие“ да напусне семейството си. Това е насажданото и „популярно“ мнение за толстоизма. Но най-вече той се премълчава и отминава с пренебрежение от хората поради призива му за ненасилие. Как несъпротива на злото в един свят на насилие? Това е повече от безумие. А че, животът им генерира това насилие, като преминава в социална система, която е построена върху несправедливо не разделение, а разпределение на труда и оттам започва експлоатацията и е нужно насилие в това несправедливо разпределение на труда, като тежест – количество и заплащане, което поражда ответна реакция на експлоатираните – да печелят и те лесни пари по всякакъв начин, включително и чрез насилие.

Общество, в което физическият труд е срамно нещо и е най-ниско платен и експлоатиран, ще се раздира от насилие. Защото

изконното предназначение на човека е най-грубо потъпквано и използвано. Този човек трябва да избира между това да бъде роб, престъпник или служител на тази система, но за последното важи условието за образование, т.е. да е лишен от собствен светоглед, естествен морал и да е прегърнал изцяло предлагания от обществото, а то винаги е предлагало светоглед против човешкия морал и съвест. Така беше през социализма, така е и в капитализма. Целта на обществото, организирано в държава, е да възпитат човек-егоист и хедонист, за да го манипулират.

Толстоизмът е и ще бъде утопия, но утопия, разкрила същността на човека и защо не може да бъде човек. Системата на разпределението на труда върху човека е несправедливо и докато едни хора се потят от физически усилия, то други, разположени удобно им отчитат труда и за това получават повече от работника. Същото е положението и на селяните. Техният труд храни всички, а те мизерстват с ниските изкупни цени, които изкуствено се задържат от търговци, мутри и политици, които се оправдават със смешния термин „пазарна икономика“, а в същото време продават селската продукция в града много по-скъпо. Системата на ограбване на чуждия труд е съвършена и всеки се стреми да не бъде роб на труда, а да се възползва от този на ближния си особено ако той е без образование, т.е. работник или селянин. Парите отдавна не са средство за размяна, а нова форма на заробване и ползване на чужд труд за съществуване. Векове тази система, олицетворявана от държавата, е непоклатима.

Толстоизмът направи също неуспешен опит да я замени с разумно религиозно съзнание у всеки човек и събуждане на вътрешната му нужда от упражняване на личен физически труд за прехраната си, което важи най-вече за мъжете. Затова толстоизмът е нужен и нормален за разумните, искрено търсещи себе си и Бога хора. За тях са отговорите на Толстой, които ме държат буден и нормален и са моята духовна храна, въпреки системата на експлоатация и лъжи, въпреки несправедливите изкуствено-социални удари на живота. Въпреки страданията

и нещастията в личния ми живот като най-силно преживях самоубийството на майка ми, което ме доведе до осъзнаването толстоизма и Бог. Аз вече зная защо е така в живота, зная кой съм аз и че ако излявя същността си, ме чакат насилието и смъртта. Ако ли търпя, ще живея като експлоатират труда ми, за да ги има паразитните институции на държавата, построена не въз основа на човешкия морал, а върху измислените теории на политиката и икономиката. Всичко до тук казано се отнася за рационалната страна на толстоизма. Ирационалното в тази рационална страна са подбудите и причините, които са духовно-морални с един източник - Бог. Разбиран като разум и съвест. Толстоизмът има и чисто ирационална страна и тя е любовта. Която, взета в социално-етичния ѝ смисъл, но религиозно осъзната се издига в основен закон на обществения и личен живот на човека като трето свойство, което ни свързва с Бога, т.е. разум, съвест и любов, като желание за добро.

Предлаганият сборник се състои от две части. Първата включва избрани страници, разкриващи основните идеи на Толстой от религиозно-социалните му съчинения, издадени в 15 тома, включващи и художествените му произведения, през 1928–1929 г. от издателство „Игнатов и сие“ по повод 100-годишнината от рождението на Толстой, отворено писмо “За възпитанието” от Л. Толстой до В. Булгаков (т.38 от 90-томно издание) и статията “Трудът” от Виктор Лебрин (Трудът – сп. “Възраждане”, кн. III и IV, 1910 г.), публикувана в сп. Възраждане. Втората част е кратка история на толстоизма в Русия и България, анализ на влиянието му върху гандизма, идеологията на БЗНС и същността на проекта за единния налог на американския икономист и социолог Хенри Джордж.

За написването на втората част, глава „Толстоизмът в България“* дължа благодарност на всички, които ми предоставяха материали. Това са доц. Маргарита Терзиева от Бургаския

* Няма изследване върху толстоизма в България и като религиозен светоглед и като история. Единственият предпазлив опит е направен в „Поглед върху толстоизма в България” (2006 г.)

университет, проф. д-р В. Златарски, съавтор на изследването „Поглед върху толстоизма в България“, Методи Ковачев, син на Йордан Ковачев от град Пловдив, Стоя Янчева, бивш кмет на с. Ясна поляна, Амалия Рачева и Христо Рачев, създатели на музея „Българската Ясна поляна“ в с. Ясна поляна, община Приморско.*

За съжаление няма изследване върху историята на толстоизма в Русия.** Работих най-вече в руски сайтове в Интернет и сглобяха хронологията на събитията и имената и дейността на по-изявените руски толстоисти. Тази история все още ненаписана, ще представлява най-високия връх в историята на човечеството в стремежа му към разума и Бога. Трябва да отбележа книгите на Марк А. Поповски „Русские мужики рассказывают“, Лондон, 1983 г. и на А. Б. Рогински „Воспоминания крестьян-толстовцев 1910–1930 г.“, Москва, 1989 г. Както и писмата на Л. Толстой след 1880 г., публикувани в т.63 до т.90 от пълното издание (1928-1958) интернет tolstoy-nasledie.ru.

Философията на толстоизма може да бъде разбрана, ако се подходи от мисълта на Й. Хердер: „Всичко в историята е преходно, само същината на човека остава непроменена“, и на А. Айнщайн: „Проблемите не се решават в рамките, които са ги създали“.

---

* Музейната сбирка е открита през 1998 г. в читалище „Л.Толстой“ с. Ясна Поляна.

** С изключение на три с автори – С. Н. Кривенко (1901 г.), А.С.Пругавин (1911 г.) и И. А. Гордеева (2000 г.), но непълни, отнасят се за кратък период.

Из „ПИСМО ОТ БАЩА ДО СИН”

(древен египетски папирус)

Аз видях ковача, как работи при вратичката на печката. Неговите пръсти са надебелели, като нещо направено от кожата на крокодил. Той вони по-силно от развален хайвер. Всеки работник, който има работа с метали си отдъхва също тъй рядко, както и орачът. Наместо с поле, той има работа с дърва, неговите оръдия са металът. През нощта, когато би трябвало да си отпочине, той продължава работата; след всичко, което е изработил с ръцете си през деня, той все още стои през нощта до своята наковалня.

Каменоделецът търси работа, той може да дяла и най-твърдите видове камък. Когато свърши работата и измори ръцете си, той отпочива. Понеже по цял ден, от изгрев слънце, стои превит, коленете и гърбът му стават негодни.

Болестта застрашава също и каменоделеца; той е изложен на мъки, каменните постройки не стават лесно... Ръцете му отслабват от труд, облеклото му е дрипаво, той измъчва сам себе си, той гложди ръцете си, ръцете му са неговия хляб. Той прави всичко, което трябва да направи. Когато спечели прехраната си, се връща в къщи и бие децата си.

Тъкачът, който работи в закрито помещение, е много понещастен от жената. Коленете му се намират на едно равнище със сърцето, той не диша чист и пресен въздух. Ако през деня не изработи потребното количество плат, той обвързва сам себе си, като блатен лотос. За да излезе да подиша чист въздух, трябва да даде по нещо за хляб на пазачите.

Пръстите на бояджията издават мирис на изгнила риба, очите му се затварят от умора, а ръката му не знае умора.

Обущарят е много нещастен; той вечно гладува; здравето му не е по-добро, отколкото здравето на издъхващата риба; той гризе кожата, за да се нахрани.

...Ела тук, аз ще ти нарисувам участта на пехотния войник и големината на неговите страдания! Още от дете го затварят в казармата. Цялото му тяло е покрито с рани. На късо казано, него го бият като вързоп от папирус, той е пребит от всякакви строгости. Погледни неговите походи в Сирия, експедицията в далечните страни! Той сам влачи на гърба си вода и хляб, също като мулето. Затова вратът и шията му приличат на врата и шията на това животно. Неговият гръбнак е изкривен... Ако се срещне с неприятеля, той ни напомня трепереща гъска, защото не усеща сила нито в един от членовете си. Ако се завърне в Египет, той ни напомня дърво, изядено от червеи.

Аз видях много насилия, аз видях много насилия...

ЖАЛБАТА НА БЕДНЯКА

(из древната японска класическа поезия)

Всички казват, че светът голям е,
ала той тъй малък е за мен.

Всички казват слънцето че свети,
ала аз от слънце съм лишен.

Само аз ли тук едничък страдам?

Нямам нито радост, ни покой.

Тоз живот, що дава се на всички,
за какво ли даден ми е той?

От студа не мога да се скрия
с дрипавото наметало аз.
Вягърът парцалите ми къса
и трепери тялото от мраз.

Сред дима на тъмната си хижа
лягам върху пода тъй студен;
лягам върху сламеното ложе,
за да слушам жален плач край мен,

за да слушам старци как ридаят,
как дечица плачат и жена,
- всички спиме вкупом, за да можем
да запазим малко топлина.

В блюдото, забравено отдавна,
паякът си мрежата плете.
Дим огнището не е видяло.
Гнет ни чака денем и ноше.

Все тъй дни се нижат в мъката, в позора.
И не съм аз птица – да литна в простора.

И НА СЪН

Още щом се свечери,
падам уморен за сън.
И сънувам – пак съм въвн
и това, що от зори
върша, и в съня дори
продължавам – злак по злак
чистя бурените пак.

ЧАРКЪТ В ГОМБЕЙ

По цели дни селяците въртят
грамадното и тежко колело
посред оризените ниви.

И пот облива сведено чело,
и гърбовете голи бий дъждът,
но те вървят превити, мълчаливи.

Гори ги слънцето, дъждът плющи,
но тежкото, голямо колело
безспирно се сред нивите върти.

За страшното работнишко тегло
всред твоите големи, влажни ниви,
дали помисли господарю ти?

Из „ЗА ПРИЧИНИТЕ НА НЕРАВЕНСТВО“

Ж. Ж. РУСО

Първият, който е дошъл до мисълта, като загради парче земя, да каже: „Това е мое“, и който е намерил достатъчно простодушни хора да му повярват, е бил истинският основател на гражданското общество. От колко престъпления, войни и убийства, от колко бедни и ужаси би избавил човешкия род той, който, изтръгнал коловете и засипал рова, би викнал на ближните си: - Не слушайте този измамник: вие сте загинали, ако можете да забравите, че плодовете на земята принадлежат на всички, а самата земя – никому !

Тъй произлиза собствеността, - разделя се земята. Появяват се богати и бедни. На богатите е потребно да бранят имотите си, и те казват на бедните: - Да се съединим, за да защитаваме слабите от притеснение, да обуздаем честолюбивите, да осигурим всекому онова, що му принадлежи. Защо да хабим сили във взаимна борба? По-добре да ги съединим под обща власт, която ще ни управлява въз основа на мъдри закони, ще поддържа вечно съгласие и ред, ще се бори с общите врагове и ще пази безопасността на цялото общество.

Всички се съгласяват, тъй като ползата от това предложение е очевидна. Хората не предвиждат каква опасност се крие в него и си налагат робство, за да си осигурят свобода.

Такъв беше вторият момент за образуването на държавата, по пътя на обществения договор. Третият и последен момент се състоеше в преминаването на властта от законна в произволна: държавата унищожи завинаги естествената свобода, узакони собствеността и неравенството, провъзгласи несправедливостта и насилието като неотменимо право и за ползата на малцина

егоисти, обрече целия човешки род на труд, сиромашия и робство...

Из „ЕМИЛ или ЗА ВЪЗПИТАНИЕТО”

Ж. Ж. РУСО

... Ние преживяваме страшно съдбоносно време. Кой може да каже, какво го очаква? Всичко, що е направено от човешки ръце, може да загине от човешките ръце. Трайно е само туй, което е създала природата, а природата не създава ни маркизи, ни графове, ни херцози, ни богати, ни силни на света... Какво ще прави слабото, изнежено създания, когато го лишите от всичко, и то не ще може да се надява на чуждите ръце, а ще трябва да върши всичко само? Честит ще бъде тогава онзи, който, макар и да изгуби всички знакове на отличие, остане човек.

СОНЕТ

У. ШЕКСПИР

О, тебе, смърт, о, тебе зова аз уморено!
Омръзна ми да гледам честта във прах зарита,
заслугата – в парцали, невинността – сквернена,
предаността – предадена и истината – скрита.

Омръзна ми да гледам, как слави се глупецът,
как мъдрия, от злоба, държат го неизвестен,
небесният дар дивен, как плюе го слепецът,
и как е вечен цар клеветникът безчестен.

Изкуството е цяло в терора и властта;
в безумие са жалко надменните водители;
и златото е силно, и лоша е страстта,

и хубавото в плен е на злобните властители.
О, искам, уморен, да полетя в забрава.
Смъртта, смъртта за мен едничък блян остава.

ИЗ ИЗПОВЕДТА НА Н. В. ГОГОЛ

„Аз исках да събера ведно всички недостатъци и достойнства на руския човек, но в същото време аз почувствах, че всичко това ще мога да извърша само в този случай, когато сам узная, че в нашата природа наистина има недостатъци и достойнства. Нужно е добре да оценя и едното и другото за да не издигна в достойнство това, което е наш грях, и да не поразя със смеха си покрай нашите недостатъци и това, което в нас е достойнство.”

„Оттогава душата на човека стана за мене, повече от когато и да било друг път, предмет на наблюдение. За известно време аз оставих съвременното и се обърнах да узная тези вечни закони, по които се движи човек и човечеството въобще. Всички книги, в които се е рисувала душата на човека станаха мое четиво. Всичко, в което се е изразявало познанието на хората и душата на човека – от изповедта на светски човек, до изповедта на анахорета и пустинника – ме интересуваше, и на този път нечувствително, почти не знаейки как, аз дойдох до Христа и видях, че в него е ключът на човешката душа, и че никой още

от душеведците не се е изкачвал на тази висота в познаване на душевното, на която е стоял той. Аз видях математически ясно, че е невъзможно да е говори и пише за висшите свойства и прояви у човека по въображение. Нужно е да включваш в себе си макар и малка трошица от това, с една дума трябва да се направиш по-добър”.

„Предметът на моите писания е бил винаги живота. Живота аз преследвах в неговата действителност, а не в мечтите и въображенията, и дойдох при Този, който е източник на живота.”

„Ще видиш, че закона на Христа е даден като че ли за самия теб, като че ли е устремен лично към теб самия, за да ти покаже какъв трябва да бъдеш на своето място в изпълнение на своята длъжност. Христовият закон е всемирен и всеки от нас може да го изпълни на своето малко поприще. Стига само всичките тези хора, с които произлизат у нас най-обидни чести неприятности, да обърнеш именно в тези близни и братя, които Христос е заповядал повече от всичко да любим.”

ЧАСТ ПЪРВА

ИЗБРАНИ ЧАСТИ
ОТ РЕЛИГИОЗНО-
СОЦИАЛНИТЕ
СЪЧИНЕНИЯ
НА ЛЕВ ТОЛСТОЙ

ИЗПОВЕД

В същото това време с мене се случи следното. През всичкото време на тази година, когато аз почти всяка година се питах: да свърша ли с бримка или с куршум – през всичкото това време, навред с тези процеси на мисли и наблюдения, за които вече говорих, сърцето ми се топеше от мъчително чувство. Това чувство аз не мога иначе да нарека, освен търсене на Бога.

Казвам, че това търсене на Бога беше не разсъждение, а чувство, защото то произтичаше не от процеса на мислите ми – то беше даже пряко противоположно на тях – но произтичаше из сърцето. Това беше чувство на страх, сиротство, самотност всред всичко чуждо и надежда на нечия помощ.

Макар че бях напълно убеден в невъзможността да се докаже Божието битие (тъй като Кант ми доказва и аз напълно го разбрах, че да се докаже това е невъзможно), аз все пак търсех Бога, надявах се, че ще го намеря и по стара привычка се обръщах с молитва към този, когото търсех и не намирах. Ту проверявах в ума си доводите на Канта и Шопенхауера за невъзможността да се докаже Божието битие, ту започвах да проверявам самите тези доводи и да ги опровергавам. Причината, казвах си аз, не е също такава категория, както пространството и времето. Ако аз съществувам, за това има причина и причина на причината. И тази причина на всичко е това, що наричат Бог. И аз се запирах на тази мисъл и се стараех с всичкото си същество да съзная присъствието на тази причина. И щом сам съзнавах, че има сила, във властта на която се намирам, тогчас започнах да чувствам възможност за живот. Но аз се питах: А що е тази причина, тази сила? Как да мисля за нея, как да се отнасям към това, що аз наричам Бог? И в главата ми идваха само познатите отговори: „Той е творец, промислител“.

Този отговор не ме удовлетворяваше и аз чувствах, че пропада в мене това, що е нужно за живота. Аз дохождах в ужас и започвах да се моля на този, когото търсех да ми помогне. И

колкото повече се молех, толкова по-очевидно ми бе, че той не ме слуша и че няма никого, към когото би могло да се обърнеш. И с отчаяние в сърцето, че няма и няма Бога, аз казвах: „Господи, помилвай ме, спаси ме! Господи, научи ме, Боже мой!” Но никой не ме съжаливаше, и аз чувствах, че животът ми се прекратява.

Но отново и отново от разни други страни аз дохождах към същото това признание, че не мога без никакъв повод, причина и смисъл да се явя на света, че не мога да бъда такова паднало от гнездото птиченце, каквото се чувствах. Нека да съм такова паднало птиченце, което лежи на гръб и пищи във високата трева, но аз пища затова, че ме е носила в себе си майка ми, че ме е излюпила, топлила, хранила, обичала. Где е тя, тази майка? Ако са ме захвърлили, кой пък ме е захвърлил? Аз не мога да скрия от себе си, че някой ме е родил, обичайки ме. Но кой е този някой? – Пак Бог.

Той знае и вижда моите търсения, отчаяние, борба. „Той съществува”, казвах си аз. И достатъчно ми беше за миг да призная това, и тозчас животът се подемаше в мене, и аз чувствах и възможността, и радостта на битието. Но отново, от признаването съществуването на бога, аз преминавах към откриване на отношенията си към него, и отново ми се представяше този бог, наш творец, в три лица, който изпратил сина си – изкупител. И отново този отделен от света, от мене, Бог, като ледник се топеше, топеше се пред очите ми, и пак нищо не оставаше, и пак изсъхваха изворите на живота; аз дохождах до отчаяние и чувствах, че нищо друго не ми остава да сторя, освен да се убия. И, което беше положо от всичко – аз чувствах, че и това не мога да сторя.

Не два, не три пъти, а десетки, стотици пъти аз дохождах в тези положения – ту на радост и оживление, ту пак на отчаяние и съзнание за невъзможността на живота.

Помня, беше ранна пролет, бях сам в гората, като се прислушвах в звуковете на леса. Аз се прислушвах и мислех все за едно, както постоянно за едно и също мислех през тези три последни години. Аз пак търсех Бога.

„Добре, няма никакъв Бог”, казвах си аз, - „няма такъв, който би бил не моя представа, а също такава действителност, каквато е целият ми живот, - няма такъв. И нищо, никакви чудеса не могат да го докажат, защото чудесата ще бъдат моя представа, при това и неразумна.

„Но понятието ми за Бога, за този, когото търся?” – попитах се аз. – „Това понятие откъде се е взело?” И пак при тази мисъл в мене се надигнаха радостни вълни на живот. Всичко наоколо ми оживя, получи смисъл. Но радостта ми не продължи дълго. Умът не прекъсваше работата си.

“Понятието за Бога не е Бог”, - казах си аз. – „Понятието е това, що се извършва у мене; понятието за Бога е това, що мога да възбудя и мога да не възбудя у себе си. Това не е туй, което аз търся. Аз търся това, без което животът не би бил възможен”. И пак всичко започна да мъртвее наоколо ми и у мене, и пак ми се заиска да се убия.

Но тук аз се вгледах в самия себе си, в това, що ставаше в мене, и си спомних всички тези стотици умирения и оживявания, които ставаха в мене. Аз си спомних, че живях само тогава, когато вярвах в Бога. Както беше по-рано, така и сега: стига да зная за Бога, и аз живея; стига да го забравя, да не вярвам в Него, и аз умирам.

Но що са тези оживявания и умирения? Нали не живея, когато губя вяра в съществуването на Бога; нали отдавна аз бих се убил, ако в мене нямаше смътна надежда да го намеря, Нали аз живея – истински живея – само тогава, когато го чувствам и го търся? Та какво аз търся още? – извика в мен глас. Та ето го. Той е туй, без което не може да се живее. Да знаеш Бога и да живееш е едно и също – Бог е живот.

Живей като търсиш Бога, и тогава животът не ще бъде без Бога. И по-силно откогато и да било, всичко в мене и около мене се освети, и тази светлина вече не ме напускаше.

И аз се спасих от самоубийство. Кога и как се извърши в мене този преврат, аз не бих могъл да кажа. Както незабелязано,

постепенно се унищожаваше в мене силата на живота и доход до невъзможността да живея, до прекратяване на живота, до потребността от самоубийство, също така постепенно, незабелязано се възвръщаше у мене тази сила на живота. И странно, че тази сила на живот, която се възвръща у мене, беше не нова, старата – онази, която ме влечеше в първите години на живота ми.

Аз във всичко се върнах към най-предишното, детското и юношеското. Върнах се към вярата в тази воля, която ме е създала и която нещо изисква от мене; върнах се към това, че главната и единствена цел на живота ми е това, да бъде по-добър, т.е. да живея по-съгласно с тази воля; върнах се към това, че изражението на тази воля аз мога да намеря в това, що в скриващата се от мене далечина е изработило за ръководството си цялото човечество, т.е. върнах се към вярата в Бога, в нравственото усъвършенстване и в преданието, което придава смисъл на живота. Разликата беше само тази, че тогава всичко беше прието несъзнателно, а сега знаех, че без това не мога да живея...

Така живях три години, и на първо време, когато, като оглашен, само по малко се приобщавах към истината, ръководим само от усета вървах нататък, гдето ми се струваше по-светло, тези стълкновения не ме толкова поразяваха. Когато не разбирах нещо, аз си казвах: „аз съм виновен, аз съм калпав”. Но колкото повече започнах да се прониквам от тези истини, на които се учех, колкото повече те ставаха основа на живота, толкова по-тежки, по-поразителни ставаха тези стълкновения и толкова по-рязка ставаше чертата между това, което е невъзможно да се разбере иначе, освен като излъжеш пред самия себе си.

Без да се гледа на тези съмнения и страдания, аз още оставах в православието. Но явиха се жизнени въпроси, които трябваше да се разрешат, и тук църковното разрешение на тези въпроси, противно на самите основи на вярата, с която живеех, - окончателно ме принуди да се откажа от възможността за общение с православието. Тези въпроси бяха, първо, отношението на православната църква към другите църкви – към католичеството

и така наречените разколници. В това време, вследствие интереса ми към вярата, аз се сблизих с вярващите от разни изповедания: с католици, протестанти, старообредци, молокани и др. И много високо-нравствени и вярващи хора аз срещнах между тях. И какво? Това учение, което ми обещавахе да съедини всички чрез една вяра и любов, самото това учение в лицето на най-добрите си представители ми казваше, че всички тези хора се намират в лъжа, че това, що им дава сила да живеят, е дяволско изкушение, и че ние еднички сме в обладанието на единствената възможна истина. И аз видях, че всички, които не изповядваха еднаква с тяхната вяра, православните ги считат за еретици, също така, както католиците и другите смятат православието за еретичество; аз видях, че към всички, които не изповядваха посредством външни символи и думи вярата си, както православието, - православието, макар и да се мъчеше да скрие това, се отнасяше враждебно, както и трябваше да бъде, първо затова, че утвърждението, какво ти си в лъжа, а аз в истината, е най-жестокото нещо, което може да каже един човек на друг, и второ, затова, че човек, който обича децата и братята си, не може да не се отнася враждебно, не може да не се отнася враждебно към хората, които желаят да обърнат децата и братята му в лъжлива вяра. И тази враждебност се усилваше в зависимост от по-голямото знание на вероучението. И на мене, който полагах истината в единението на любовта, неволно ми се разкри, че самото вероучение разрушава това, що то трябва да извърши.

Тази съблазън до такава степен е очевидна, до такава степен е явна за нас, образованите хора, които живеем в страни, гдето се изповядват разни религии, които виждаме и това презрително, самоуверено, непоколебимо отрицание, с което католикът се отнася към православния и протестанта, православният – към католика и протестанта и протестантът към двамата, и същото това отношение на старообречеца, патковеца, шекера и всички вери, - че самата очевидност на съблазънта на първо време озадачава. Казваш си: но не може пак да бъде да е така просто всичко това и все-таки да не виждат хората, че ако две утвърждения се отричат взаимно,

то ни в едното, ни в другото няма тази единна истина, каквато трябва да бъде вярата. Тук има нещо. Има някакво обяснение, - поне аз мислех, че има, и търсех това обяснение, и четях всичко, що има по този предмет, и се съветвах с всички, с които ми беше възможно. И не получих никакво обяснение, освен самото, това по което Сумските хусари смятат, че първият полк в света е Сумският хусарски полк, а жълтите улани смятат, че първият полк в света са жълтите улани. Духовните лица от всички различни изповедания, най-добрите представители от тях, нищо не ми казаха, освен само това, че те вярват, че те са в истината, а другите в заблуждение, и че всичко що могат те в това отношение, е да се молят за тях. Аз посещавах архимандритите, архиереите, старците, схимниците и разпитвах, и никой никакъв опит не стори да ми обясни тази съблазън. Един само из тях ми разясни всичко, но разясни ми така, че повече аз до никого не се допитвах.

Аз говорех за това, че за всеки невярващ, който се обръща към вярата (а на такова обръщане подлежи цялото ни младо поколение) този въпрос се представя пръв: защо истината не е в лютеранството, не е в католицизма, а в православие? Невярващият от младото поколение се учи в гимназията и нему е невъзможно да знае, както това не знаят мъжичите, - че протестантът, католикът също така утвърждават единната истинност на вярата си. Историческите доказателства, превивани от всяко изповедание в своя полза, са недостатъчни. Не може ли - казвах си аз – по-възвишено да се разбира учението, тъй, че от висотата на учението да биха изчезвали различията, както изчезват те за вярващият. Не може ли да се отиде по-далеч по пътя, по който ний вървим със старообредците? Те утвърждават, че кръстът, алилуя, и обикалянето около олтара у нас са други. Ние отговаряме: вие вярвате в Никейския символ на вярата, в седемте тайнства, и ний също вярваме. Нека, прочие се придържахме към това, а в останалото правете, както искате. Ние сме се съединили с тях посредством това, че сме поставили същественото във вярата по-високо от несъщественото. Сега по отношение на католиците не може ли да се каже: вие вярвате

в това и това, в главното, а по отношение на Filio-que и папата правете както искате. Не може ли същото това да се каже и на протестантите, като се съединим с тях в главното? Събеседникът ми се съгласи с мисълта ми, но ми възрази, че такива отстъпки ще предизвикат упреци против духовната власт; упреци в това, че тя отстъпва от вярата на предците, и ще причинят разкол, а призиванието на духовната власт е да пази във всичката и чистота гръко-руската православна вяра, предадена ѝ от старите.

И аз всичко разбрах. Аз търся вяра, жизнена сила, а те търсят най-доброто средство за изпълнение пред хората на известни човешки задължения. И като изпълняват тези човешки дела, те и по човешки ги изпълняват. Колкото и да биха говорили за своето съжаление над заблудилите се братя, за молитвите за тях, които се възнасят към престола на всевишния, - за изпълнението на човешките дела е нужно насилие, и то всякога се е прилагало, прилага се и ще се прилага. Ако две изповедания считат себе си в истината, а помежду си се считат в лъжа, то като желаят да привлекат вярващи в истината, те ще проповядват своето учение. Ако лъжливото учение се проповядва от неопитните синове на църквата, то тази църква не може да не гори книги, да не отстранява човека, който съблазнява чадата ѝ. Но що да се прави с този сектант, който възпламенен от огъня на лъжливата, по мнението на православието вяра в най-важното дело на живота, във вярата, съблазнява чадата на църквата? Що да се стори с него, освен да му се отсече главата или да се затвори? По времето на Алексей Михайлович изгаряли на клада, т.е. в съгласие с времето прилагали най-висока мярка за наказание, в наше време прилагат също такава най-висока мярка – затварят в самотна килия. И аз обърнах внимание на това, що се върши в името на вероизповеданията, и се ужасих и вече почти съвсем се отрекох от православието.

Второто отношение на църквата към жизнените въпроси беше нейното отношение към войната и наказанията.

В това време се случи война в Русия. И русите започнаха в името на християнската любов да убиват братята си. Да не се

мисли за това, беше невъзможно. Да не се вижда, че убийството е зло, противно на най-първите основи на вярата, беше също невъзможно. А заедно с туй в църквите се молеха за успеха на нашето оръжие и учителите на вярата признаваха това убийство произтичащо от вярата. И не само при тази убийствена война, но и във време на размирици, които следваха след войната, аз виждах църковни служители, които одобряваха убийството на заблудилите се безпомощни юноши. И аз обърнах внимание на всичко това, що се върши от хората, които изповядваха християнството, и се ужасих.

И аз престанах да се съмнявам, а се убедих напълно, че в това знание на вярата, към което се присъединих, не всичко е истинно. По-рано аз бих казал, че цялото вероучение е лъжливо, но сега е невъзможно да кажа това. Целият народ притежаваше знанието на истината, това беше несъмнено, понеже иначе не би живял. Освен това, туй знание на истината вече и на мене беше достъпно, аз вече живях с него и чувствах всичката му правда. Ала в същото това знание имаше и лъжа. Аз не можех и в това да се съмнявам. И всичко това, което по-рано ме оттласкваше, сега живо изпъкна пред мене. Макар и да виждах, че в целия народ имаше по-малко примес от лъжата, която ме отблъсваше, отколкото у представителите на църквата, аз все таки видях, че и в народната вяра лъжата беше примесена към истината.

Но откъде се е взела лъжата и откъде истината? И лъжата и истината се заключава в преданието, в т.нар. свещено предание и писание. И лъжата и истината са предадени чрез това, което наричат църква. И ща не ща аз съм заставен да изучвам и да изследвам това писание и предание, - изследване, от което аз така се страхувах досега.

И аз се обърнах към изучаване на самото това богословие, което някога с такова презрение отхвърлих като ненужно. Тогава то ми се струваше редица ненужни безмислици, а аз от всички страни бях заобиколен с жизнени явления, които ми се струваха ясни и изпълнени със смисъл. И сега аз бих отхвърлил с радост

това, което не може да възприеме здравият разум, но нямаше що да се прави. На това вероучение се гради, или в краен случай, с него неразривно е свързано това единствено знание за смисъла на живота, което ми се откри. Колкото и диво да изглежда то на стария ми, твърд ум, то е едничката надежда за спасение. Трябва предпазливо, внимателно да го разгледам, за да го разбера, - макар, даже, и не тъй, както разбирам положенията на науката. Знаейки особеностите на вярата, аз не ще търся яснотата на положителните науки. Аз няма да търся обяснение на всичко. Аз зная, че обяснението на всичко трябва да се скрива, като начало на всичко, в безкрайността. Но аз искам да разбера така, че да бъде приведен към неизбежно необяснимото. Аз искам, щото всичко това, що е необяснимо, да е такова не поради това, че въпросите на моя ум са неправилни (те са правилни и вън от тях аз нищо не мога да разбера), но затова, че виждам пределите на ума си. Аз искам да разбера така, щото всяко необяснимо положение да ми се представя като необходимост на самия разум, а не като задължение да се повярва.

Че в учението има истина, това ми е несъмнено; но несъмнено е и това, че в него има и лъжа. И аз трябва да намеря истината, и лъжата и да отделя едната от другата. И ето аз пристъпвам към това. Що истинно и що лъжливо намерих в това учение и към какви изводи дойдох, - разглеждането на тези въпроси съставлява следващите части на съчинението, което, ако то заслужава това и някому е нужно, навярно ще бъде някога и някъде напечатано.

1879 г.

СЪЕДИНЕНИЕ И ПРЕВОД НА ЧЕТИРИТЕ ЕВАНГЕЛИЯ

Предговор

И аз взех самите богословски книги и почнах да ги изучавам и това изучаване ме доведе до убеждението, че вярата, която нашата ерархия изповядва и на която учи народа, е не само лъжа, но и безнравствена измама. В православното вероучение намерих изложени най-неясни, кощунствени и безнравствени твърдения, които не само че не могат да бъдат допуснати от разума, но са напълно непостижими и противни на нравствеността, а учение за живота и неговия смисъл – не намерих никакво. При това не можех да не видя, че изложението на богословието бе ясно насочено не за разяснение смисъла на живота и учението за живота, а само за потвърждение на най-непостижимите и ненужни ми положения и на отричане на всички ония, които не признават тия положения. Това изложение, насочено към отричане на другите учения, неволно ме застави да обърна внимание и на другите вероучения. Другите оспорвани вероучения се оказаха също такива, като православното, което ги оспорваше. Едни повече или по-малко безсмислени, но всичките вероучения еднакво поддържаха такива твърдения, които са непостижими и ненужни за живота, и в тяхно име те се отричаха едни други и нарушаваха единението на хората – главната основа на християнското учение.

Аз бях доведен до убеждението, че няма никаква църква. Всички хора от разните християнски вероучения наричат себе си истински християни и се отричат едни от други. Всички отделни събрания на християните наричат изключително себе си църква и уверяват, че тяхната църква е истинската, че от нея са отпаднали другите, а тя е устояла. Всички верующи различно тълкуват Христовото учение, всички разни секти никак не виждат, че не от туй е истинската тяхна вяра, защото е останала такава или онакава,

а защото те сами я наричат истинска, понеже в нея са се родили или са я отпосле избрали и че другите буквално същото говорят за своята вяра. Тъй че явно е, църквите не са една, не са две, а хиляда и две, и всички една друга се отричат и само твърдят, че всяка от тях е истинската и единна църква. Всяка говори едно и също нещо: нашата църква е истинската, святата, съборната, апостолската, вселенската. Нашето писание е свето. Исус Христос е главата на нашата църква и дух свети я ръководи и само тя приемствено произлиза от Христа Бога.

Ако вземем каквато и да е клонка от някое клонесто дърво, напълно справедливо ще е да се каже, че от клонка на клонка и от клон до корена всяка клонка е приемствена от стъблото, но не че всяка една е само тя приемствена. Всички са еднакви. Да се казва, че всяка клонка е едничката истинска клонка, ще бъде глупаво, а именно това същото говорят всички църкви. Всъщност има хиляди предания и всяко отрича, проклина другите, а своето счита за истинско: католици, лютерани, протестанти, калвинисти, шекери, мормони, гръкоправославни, старовери, поповци, безполовци, маяокани, менонити, скопци, духоборци и пр. и пр., всички еднакво твърдят за своята вяра, че тя е единствено истинската и че само в нея е Дух Свети, че главата в нея е Христос и че всички други се заблуждават. Вери има 1000 и всяка спокойно счита само себе си за свята. И всички знаят това, и всеки, който изповядва, че неговата вяра е едничката истинска вяра, знае, че всяка друга вяра буквално същото повтаря и счита себе си за истинска, а всички други за ереси. И ето вече 1800 години се протака това самозалъгване и ще продължава.

В светските работи хората умират да изследват и най-хитрите измами и не им се поддават, а в тази измама 1800 години живеят милиони хора, като си затварят пред нея очите и у нас и в Европа и в Америка, където всичко е по новому; всички като че ли са се сговорили да повтарят една и съща измама: всеки да изповядва своите верски истини, като ги счита за единствено истинските, без да забележи, че и другите вършат буквално същото.

Освен това, отдавна вече, твърде отдавна свободомислещите хора и тънко и умно са осмели тази хорска глупост и ясно са показали колко това е глупаво. Те доказвали ясно, че цялата тази християнска вяра, с всичките ѝ разклонения, отдавна си е изживяла времето, че дошло е време за нова вяра, и даже някои са измислили нови вери, но никой не ги слуша и не върви след тях, а всички по старому вярват всеки в своята особена християнска вяра. Католиците в своята, лютераните в своята, нашите разколници поповци в своята, безпоповците в своята, мормоните в своята, малоканите в своята и православните, същите, към които и аз исках да се прилепя – и те в своята. Що значи това? Защо хората не се оставят от това учение? Отговорът е един и същ и с него са съгласни всички свободомислещи хора, които отхвърлят религията, и всички хора от другите религии, а именно, че Христовото учение е добро и затова е толкова скъпо за хората, че не могат да живеят без него. Но защо хората, които вярват в учението на Христа, са се разделили всички на разни секти и все повече и повече се делят, отричат се, осъждат се и не могат да се съединят в едно вярване? Отговорът пак е прост и ясен. Причината за разделението на християните се крие именно в учението за църквата, която по своето същество е свята и непогрешима и може и трябва да учи другите. Ако не беше това понятие за църквата, не можеше да има разделение между християните. Всяка християнска църква, т.е. вероучение, несъмнено произлиза от учението на самия Христа, но не произлиза само то, а от Христовото учение произлизат и всички други учения. Те са израсли от едно семе и туй, което съединява, което е общо за всички тях, това е туй, от което са произлезли, т.е. семето. И затова, за да се истински разбере Христовото учение, не е нужно да се изучава от клонките към стъблото, както това прави единното вероучение; не трябва и също така безполезно е да се изучава това учение, като се излиза от неговото основание – от стъблото към клонките, както това прави науката и историята на религиите. Нито едното, нито другото не дават смисъла на учението. Смисълът се дава само от познаването на онова семе,

на онзи плод, от който всички са излезли и заради който всички живеят. Всички са излезли из живота и делата на Христа и всички живеят, само за да произвеждат Христови дела, т.е. добри дела. И само в тия дела всичките ще се съединят.

Мене самия до вярата ме доведе търсенето смисъла на живота т.е. пътя на живота – как да живеея. И като видях живота на хората, които изповядват Христовото учение, аз се прилепих към тях. Такава хора, които с дела изповядват Христовото учение, аз еднакво и без разлика срещах и между православните, и между разколниците от разни секти, и между католиците и лютераните, тъй че явно бе, че общият смисъл на живота, който Христовото учение дава, се черпи не от вероученията, но от нещо друго, общо на всички вероучения. Аз наблюдавах добрите хора не само от едно вероучение, а от разни, и във всички видях един същ смисъл, основан на Христовото учение. Във всичките разни християнски секти аз видях пълно съгласие в гледището им, що е добро и що е зло и как трябва да се живее. И всички тия хора това си гледище обявяваха за учение на Христа. Вероученията се разделяха, но основата им е една, и значи, в туй, което лежи в основата на всички вери, има една истина. И тази именно истина искам сега да узная. Истината на вярата трябва да се намира не в обикновените тълкувания на Христовите откровения, ония същите тълкувания, които са разделили християните на хиляди секти, а трябва да се намира в най-първото откровение на самия Христа. Това първо откровение – словата на самия Христа – се намира в евангелията. И затова аз се обърнах към тяхното изучаване.

Зная, че според църковното учение, смисълът на учението се намира не само в евангелието, но във всички писания и предания, пазени от църквата. Предполагам, че след всичко казано софизмът, че писанието, служещо за основа на моето тълкувание, не бива да се изследва, защото истинското и свето тълкувание принадлежи само на църквата, - че този софизъм не би трябвало вече да се повтаря, толкова повече, че всяко тълкувание на която и да е църква е разрушено от противните тълкувания на другите църкви,

които, считайки себе си за свети, всички взаимно се отричат. Това запрещение да се чете и тълкува писанието е само признак на ония грешки в тълкуванията, които всяка църква се старае да скрие.

Бог е открил истината на хората. Аз съм човек, и затова не само че имам право, но и длъжен съм да се възползвам от истината, като заставам пред нея лице в лице, без посредник. Ако ли Бог говори в тия книги, той знае слабостта на ума ми и ще ми говори тъй, че да не мога да се излъжа. Доводът на църквата, че не трябва да се допускат тълкувания на писанията за всекиго, за да не би тълкувателите да се заблудят и разцепят на много секти, за мене не може да има значение. Този довод би могъл да има значение, ако тълкуването на църквата би било ясно и ако имаше само една църква и едно тълкуване; но сега, когато тълкуването на църквата за сина Божи и за Бога, за Бога в три лица, за дева Мария, която родила без повреждане на девството ѝ, за тялото и кръвта на Бога, което се яде във вид на хляб и т.н., не може да се побере в здрава глава, и когато тълкуването не е едно, а хиляди, - този довод, колкото и да го повтарят, няма никакъв смисъл. Сега напротив, нужно е тълкуване и то такова, с което всички да се съгласят. А всички могат да се съгласят, само когато тълкуването бъде разумно. Въпреки различието помежду ни, всички ние се съгласяваме само с това, което е разумно. Ако откровението представлява истина, то за да бъде убедително, не трябва да се бои от светлината на разума, а напротив, трябва да прибъгва до нея. Ако цялото това откровение излезе глупаво, толкова по-добре и Бог да му е на помощ. Вярно е, че Бог всичко може, но едно само не може – да говори глупости. А да се напише такова откровение, което да не може да се разбира, - това би било глупост.

Откровение аз наричам това, което се открива пред разума, дошъл до последните си предели – до съзерцание на Божественото, т.е. до истината, стояща по-високо от разума. Откровение наричам туй, което отговаря на неразрешения от разума въпрос, който ме доведе до отчаяние и самоубийство, на въпроса: какъв смисъл има живота ми? Този отговор трябва да бъде ясен и да не противоречи

на законите на разума, както противоречи твърдението, че безкрайното число е четно или нечетно. Отговорът трябва да не противоречи на разума, защото на противоречив отговор аз не ще повярвам, и защото той трябва да бъде още не само ясен и произволен, а и неизбежен за разума, както е неизбежно признанието за безкрайността за този, който знае да смята.

Отговорът трябва да отговаря на въпроса ми: какъв е смисълът на живота ми? Ако той не отговаря на този въпрос, не ми е и нужен. Отговорът трябва да бъде такъв, че макар същността му, както същността на Бога, да е непостижима само в себе си, но всичките заключения и последствия, добити от него, да могат да съответстват на моите разумни изисквания, и смисълът, който се придава на живота ми, да разрешава всички въпроси на живота ми. Отговорът трябва да бъде не само разумен, ясен, но и верен, т.е. такъв, щото да мога с всичката си душа да повярвам в него, неизбежно да го вярвам, както неизбежно вярвам в съществуването на безкрайността.

Откровението не може да бъде основано на вярата, както църквата я разбира, като предварително доверие към туй, което ще ми се каже. Вярата е следствие на неизбежността, на истинността на откровението, което напълно удовлетворява разума ми.

А според църковните понятия, вярата е едно задължение, което се налага на душата на човека чрез заплашвания и подлъгвания.

Според моето разбиране, вярата е туй, че е вярна тази основа, на която се гради всяко действие на разума. Вярата е знание на откровението, без което е невъзможно да се живее и мисли. Откровението пък е знание на туй, до което не може да стигне разумът на човека, но което се донася от цялото човечество из скритото в безкрайността начало на всичко. Такова, според мене, трябва да бъде свойството на откровението, което произвежда вярата, и такова аз търся в преданията за Христа и затова се обръщам към него с най-строги и разумни изисквания.

Старият завет аз не чета, понеже въпросът не е в туй, каква е била вярата на евреите, а каква е Христовата вяра, в която

хората намират такъв смисъл, който да им дава възможност да живеят. Еврейските книги могат да бъдат интересни за нас, като обяснение за ония форми, в които се е изразило християнството; но последователност във вярата от Адам до днешно време ние не можем да признаем, понеже до Христа вярата на евреите е била местна. Чуждата нам еврейска вяра е интересна за нас, както вярата на брамините. Христовата вяра е тази, с която живеем. Да се изучава вярата на юдеите, за да се разбере християнството, е все едно да се изучава състоянието на свещта до запалването ѝ, за да се разбере значението на светлината, която произлиза от горящата свещ. Едно, което може да се каже, то е, че свойството, характерът на светлината може да зависи от самата свещ, както и външната форма на Новия завет може да зависи от връзката му с юдейството; но самата светлина не може да се обясни с това, че тя се е разгоряла на тази, а не на друга свещ. И затова грешката, сторена от църквата с признаването на Стария завет за също такава боговдъхновено писание, както и Новия завет, по най-очевиден начин се отразява на туй, че, като признала на думи това, на дела го не признава и изпаднала в такива противоречия, от които тя никога не би се освободила, ако считаше донейде задължителен за себе си здравия смисъл. И затова аз не се занимавам с писанията на Стария завет, писание на откровение, според църковното изражение, изложено в 27 книги. А всъщност това предание не е изразено 27 книги, нито в 5, нито в 138 книги, понеже Божието откровение не може да се изрази в известно число страници и букви.

Да се каже, че откровението Божие е изразено в 185 книжни листа, то е все едно да се каже, че душата на някой човек тежи 300 килограма, или че светлината на лампата е равна на 30 литра.

Откровението се изразило в душите на хората, а хората са го предали един на друг и по нещо са записали. От всичко записано известно е, че е имало повече от 100 евангелия и послания, неприети от църквата. Църквата избрала 27 книги и ги нарекла канонически. Но очевидно е, че едни книги по-добре изразявали преданието, а други по-лошо и тази постепенност не се прекратява.

Църквата е трябвало да постави някъде черта, за да отдели туй, което тя признава за боговдъхновено. Но ясно е, че никъде тази черта не е могла рязко да отдели пълната истина от пълната лъжа. Преданието е сянка от бялото към черното или от истината към лъжата, и където и да се тегли чертата, неизбежно ще бъде отделена и сянката. Туй същото е направила и църквата, като е разделила преданията и ги е нарекла едни канонически, а други апокрифни. И за забелязване е, колко добре е извършила това. Тя ги е избрала така добре, че най-новите изследвания показваха, че към избраното от църквата няма какво друго да се прибави. От тия изследвания е станало ясно, че всичко известно и най-добро е било запазено от църквата в каноническите книги.

Свръх това, като че ли да поправи неизбежната си грешка при прокарване на чертата, църквата е приела и някои предания из апокрифните книги.

Всичко, което е могло да се направи, направено е отлично. Но при това отделяне църквата е сбъркала с това, че, като е искала по-силно да отхвърли непризнатото от нея и да придаде повече тежест на признатото, тя общо на всичко признато от нея наложила печата на непогрешимостта. Всичко е от Духа Светаго и всяко слово е истинско. С това тя погубила и повредила всичко, което приела. Като приела неизбежно в тази област на преданията и бялото, и светлото, и сивото, т.е. повече или по-малко чистото учение, като наложила на всичко печата на непогрешимост, тя сама себе си лишила от правото да съединява, изключва, обяснява приетото, което нещо напълно е била нейна длъжност, и което тя не е вършила и не върши. Всичко е свято: и чудесата, и апостолските деяния, и съветите на Павла за виното, и бълнуванията на Апокалипсиса и т.н., тъй че след 1800-годишно съществуване на тия книги те стоят пред нас в същия си груб, забъркан и пълен с безсмислици и противоречия вид, в какъвто са били отначало. Като е допуснала, че всяко слово из Писанието може да бъде свещена истина, църквата се старала изкуствено да съгласува, обяснява, да разрешава противоречията, и да ги разбира, - направила е всичко, което може

да се направи в този смисъл, т.е. дала е най-голям смисъл на туй, което е безсмислено. Но първата грешка била съдбоносна. Като признала всичко за свята истина, трябвало всичко да оправдава, да си затваря очите, да скрива, да подправя, да изпада в противоречия и, уви, често и да лъже. Като присела всичко на думи, църквата е трябвало да се откаже на дело от някои книги. Такива изцяло са Апокалипсиса и отчасти Апостолските деяния, в които на много места няма нищо поучително, но даже направо съблазнително. Очевидно, чудесата са писани от Лука за затвърдяване на вярата, и изглежда, че е имало хора, които укрепявали вярата си с това четене; но сега не може да се намери по-кошунствена книга, която повече да подкопава вярата. Може би е нужна свещ там, където има мрак. Но ако има светлина, то тя няма защо да се осветлява със свещ, - тя и тъй ще се вижда. Христовите чудеса са свещи, които носят при светлината, за да я осветлят. Ако има светлина, тя и без свещи ще се вижда, а няма ли светлина, тогава ще свети само донесената светлина.

И тъй да се четат 27 книги подред, като всяка дума се счита за истина, както чете църквата, т.е. до отричане на самия себе си. За да се разбере писанието, което принадлежи на християнската вяра, трябва преди всичко да се реши въпроса: кои от 27-те книги, наречени Св. Писание, са повече или по-малко съществени, важни и да се почне с по-важните. Такива книги са несъмнено четирите евангелия. Всичко онова, което ги предшества, може да представлява най-много само исторически материал за разбиране на евангелието, а всичко след тях, - само обяснение на същите книги. И затова не е нужно, както това правят църквите, непременно да съгласуваме всичките книги (ние се убедихме, че това повече от всичко друго само е довело църквата до проповядване на неразбрани неща), а да търсим в тия четири книги, които според самата църква излагат най-същественото откровение, - да търсим най-главните основи на учението, без да се съобразяваме с каквото и да било учение из другите книги, и това не защото не го искам, а защото се боя от заблужденията на другите книги, за които

заблуждения имаме такъв ярък и очевиден пример.

Аз ще търся в тия книги: 1) туй, което ми е ясно, защото неясното никой не може да вярва, и знанието на неясното е равно на незнание, 2) туй, което отговаря на въпроса ми, що съм аз, що е Бог и 3) коя е главната единна основа на цялото откровение? И затова аз ще чета неразбраните, неясни и полуясни места не тъй, както ми се иска, а тъй, че да могат най-добре да се съгласят с местата, които са напълно ясни, и да се свеждат към една основа. Като четох по този начин не веднъж, не дважд, а много пъти, както самото Писание, тъй и писаното за него, аз дойдох до заключението, че цялото християнско предание се намира се намира в четирите евангелия; че книгите на Стария завет могат да служат само обяснение на онази форма, която Христовото учение е избрало, и могат само да затъмнят, но съвсем не и да обяснят смисъла на Христовото учение; че посланията на Йоан и Яков са частни разяснения на учението, възбудени от особени случаи, и че в тях може някъде да се намери от нова страна изразено Христовото учение, но нищо ново няма и в тях. За жалост, твърде често, особено в Павловите послания, се срещат такива изрази на учението, които могат да въвлекат читателите в недоразумения, които да затъмнят цялото учение. Апостолските пък деяния, както и много послания на Павел, често пъти не само че нямат нищо общо с Евангелието и с посланията на Йоан, Петър и Яков, но често им противоречат. Апокалипсисът пък съвсем нищо не открива. Главното пък е, че колкото и да са писани евангелията в разни времена, те съставят изложение на цялото учение, а всичко останало е само тълкование към тях. Четох ги аз на гръцки, но този език, на който са у нас, и ги превеждах тъй, както това ми сочеше смисълът и речниците, като рядко отстъпвах от преводите на новите съществуващи езици, преводи направени още тогава, когато църквата свособразно е разбрала и определила значението на преданието. Покрай превода, аз неизбежно бях принуден сведа четирите евангелия в едно, понеже всички те излагат, макар и с разни думи едни и същи събития и едно и също учение.

Новото твърдение на екзегетиката, че евангелието на Йоан, като изключително богословско, трябва да се разглежда отделно, за мене нямаше значение, понеже целта ми не е нито историческа, нито философска, нито богословска критика, а търсене смисъла на учението. Смисълът на учението е изразен във всичките четири евангелия, и затова, ако всичките четири излагат едно и също откровение на истината, то едно друго трябва да се потвърждават и поясняват. И затова аз ги разглеждах, като съединявах в едно всички евангелия, без да изключвам и евангелието от Йоан. Опити за съединяване на евангелията в едно е имало много, но те всички, които знам, на Arnold de Vence, Ферар, Рейс, Гречулевич, всички те взимат исторически основи за съединението и всички са неуспешни. Ни едно не е по-добро от другото в исторически смисъл, и всички са еднакво удовлетворителни по отношение смисъла на учението. Аз оставам съвсем настрана историческото значение и съединявам сам по смисъла на учението. Съединенията на евангелията на тази основа имат това предимство, че учението за истината представлява като че ли един кръг, всички части на който си определят значението една на друга и за изучаването на който безразлично е от кое място ще се почне. Като изучавах по този начин евангелията, в които с учението са тъй тясно свързани историческите събития из живота на Христа, за мен се указа съвсем безразлична историческата основа, и за да спазя последователността в историческите събития все едно ми беше кой свод на евангелията да взема за основа. И аз избрах двата най-нови свода на Гречулевич и Рейс, които са се възползвали от трудовете на всички предшественици. Но понеже Рейс е отделил Йоан от синоктиците евангелия, за мен бе по-удобен сводът на Гречулевич; и аз взех него за основа на работата си, като го сравнявах с Рейс и отстъпвах от двамата, когато това изискваше смисълът.

Предговор към „Краткото изложение на евангелието“

Това кратко изложение на евангелието е извлечение от едно голямо съчинение, което лежи в ръкопис и не може да бъде напечатано в Русия.

Това съчинение се състои от четири части:

1. Изложение на този ход на личния ми живот и мислите ми, който ме доведе до убеждението, че в християнското учение се намира истината.

2. Изследване на християнското учение отначало по тълкуванията само на православната църква, после по тълкуванията въобще на църквата, съборите и апостолите и разкриване на това, което е лъжливо в тия тълкувания.

3. Изследване на християнското учение не по тия тълкувания, а само по туй, което е дошло до нас от учението на Христа, приписано нему и записано в евангелията.

4. Изложение на истинския смисъл на християнското учение, причините, поради които то е било изопачено, и последствията, които трябва да има неговото проповядване.

От третата част е съставено това изложение на евангелието.

Съединението на четирите евангелия съм го направил според смисъла на учението. При това съединение почти не ми се случи да отстъпвам от оня ред, по който са изложени евангелията, тъй че при моето съединение не само че няма повече, но по-скоро има по-малко размествания на евангелските стихове, отколкото в повечето известни мен Конкордии и в нашето Четвероевангелие на Гречулевич. В евангелието на Йоан по моето съединение няма никакви размествания и то цялото е изложено в същия ред, както и в оригинала.

Разделението на евангелието на дванадесет или на шест глави (като съединявам по две глави в една) произлезе от само себе си из смисъла на учението.

Всеки две глави имат помежду си свръзка на следствие и причина.

Освен дванадесетте глави, към изложението са присъединени: въведението из първата глава на евангелието от Йоан, в което писателят говори от себе си за смисъла на цялото учение,

и – заключението от посланието на същия писател (написано вероятно, преди написването на евангелието), съдържащо общ извод из всичко предшестващо го.

Въведението и заключението не съставляват съществената част на учението. Те са само общи възгледи на цялото учение. При все, че както въведението, тъй и заключението биха могли да бъдат изпуснати без загуба за смисъла на учението (токова повече, че тия части са написани от Йоан, а не от Исус), но аз ги задържах, защото, при простото разбиране на Христовото учение, тия части като се потвърждават взаимно, като потвърждават и цялото учение, в противоположност на странните църковни тълкования, представляват най-простото указване на оня смисъл, който трябва да се предава на учението.

В пространното изложение на третата част, която е в ръкопис, евангелието на четирите евангелисти е изложено цялото, без ни най-малки пропуски. В това пък изложение са изпуснати следните стихове: зачатие и рождението на Йоан Кръстител, неговото затваряне и смърт, рождението на Исус, неговото родословие, бягството му с майка си в Египет, чудесата на Исус в Кана и Капернаум, изгонването на бесовете, ходенето по морето, изсушаването на смоковницата, изцеление на болните, възкресяване на мъртвите, възкресението на самия Христа и посочване на пророчествата, които са се извършили през живота на Христа.

Тези стихове са изпуснати в настоящото кратко изложение, защото не включват в себе си учението, а като описват само събитията, които са се извършили преди, през и след проповедта на Исус, с това само усложняват изложението. Тия стихове както и да ги разбираме, не съдържат нито противоречия с учението, нито доказателства за неговата истинност. Единственото значение на тия стихове за християнството е било това, че на невярващия в божествеността на Исус те са му я доказвали. За човек пък, който разбира неубедителността на разказите за чудесата, и освен това, въз основа на самото учение, се съмнява в божествеността на Исус,

тези стихове сами по себе си стават излишни.

В голямото ми изложение на евангелието всяко едно отстъпване от обикновения превод, всяко прибавено помежду разяснение и всеки пропуск са обяснени и доказани чрез сравнения с разни евангелски варианти, контексти и с филологически и други съображения. А в това кратко изложение, както всичките тия доказателства и опровержения на лъжливото разбиране на християнството от страна на църквата, така и подробните забележки, с цитати из разни книги, се изпускат на основание, че разсъжденията за всяко отделно място, колкото и да са точни и правилни, не са главните доказателства за истинското разбиране смисъла на учението. Доказателствата за истинското разбиране са единството, яснотата, простотата, пълнотата на учението и съответствието му с вътрешното чувство на всеки един човек, който търси истината.

В моето изложение, относно въобще всичките отстъпления от приетия от църквата текст, читателят трябва да не забравя, че представата, на която сме толкова привикнали, състояща се в туй, че всичките четири евангелия със стиховете и буквите си са свещени книги, е от една страна най-грубо заблуждение, а от друга – най-груба и вредна лъжа.

Читателят трябва да помни, че Исус никога сам не е писал никаква книга, като Платон, Филон или Марк Аврелий, даже никога като Сократ не е предавал учението си на грамотни и образовани хора, а е говорил на гълпа безграмотни хора, и че само дълго време след смъртта му хората са започнали да записват туй, което са чували за него.

Читателят трябва да помни, че такива записки е имало твърде много и различни, от които църквите избрали отначало три а после още едно, Йоановото евангелие, и че като са избирали тия, най-добри евангелия, църквите, според поговорката: „не ще избереш върлина без кривина”, трябвало е да обхванат и много кривини в туй, което са изрязали от цялата огромна литература за Христа – че много места има в каноническите евангелия също така лоши,

както и в отхвърлените апокрифни.

Читателят трябва да помни, че свещено може да бъде учението на Христа, но съвсем не може да бъде свещено известно количество стихове и букви и не могат да станат свещени някои стихове отгук дотам, само защото хората ще кажат, че те са свещени.

Освен това, читателят трябва да помни, че тези избрани евангелия са пак работа на хиляди човешки умове, че те са се отбирали, допълняли и са били тълкувани с векове, че всичките стигнали до нас евангелия от IV век са писани със слято писмо, без знаци и затова след IV и V век те са били четени по най-разнообразни начини и че такива разнообразни записани четения на евангелските места се наброяват до 50000.

Всичко това читателят трябва да помни, за да не се подаде на привичния възглед, че евангелията, както ги разбират днес, точно така са и дошли до нас направо от небето.

Читателят трябва да помни, че не само не е осъдително да се изхвърлят из евангелията ненужните места и да се осветляват едни с други, но напротив, неразумно е да се върши не това, а да се счита известно число стихове и букви за свещено.

От друга страна аз моля читателя на моето изложение на евангелието да помни и туй, че ако аз не гледам на евангелията като на свещени книги, слезли при нас от небето чрез светия дух, - аз още по-малко гледам на евангелията като на паметници на историята на религиозната литература. Аз разбирам и богословския и историческия възглед върху евангелията, но аз гледам на тях иначе и затова моля читателя при четенето на моето изложение да се не отклони нито към църковния, нито към привичния в последно време за образованите хора исторически възглед върху евангелията, които аз не съм имал.

Аз гледам на християнството не като изключително божествено откровение, не и като на историческо явление; аз гледам на християнството като на учение, което предава смисъл на живота. Аз бях приведен към християнството поради това, че

на петдесетата година от рождението си, като попитах себе си и мъдреците от своята среда, какво нещо съм аз и в що е смисълът на живота ми, и като ми отговориха: ти си едно случайно съединение на частици, смисъл в живота няма и самият живот е зло, аз се отчаях и исках да се убия; но, като си спомних, че по-рано, в детинството си, когато вярвах, за мен имаше смисъл в живота и че верующите около ми – болшинството хора, неразвратени от богатството, вярват и имат смисъл на живота, аз се усъмних в правдивостта на отговора, който ми даде мъдростта на хората от моята среда, и се опитах да разбера онзи отговор, който християнството дава на хората, които вярват. Като изучавах християнските вярвания, видях, че те наполовина се състоят от най-дивни суеверия, но дивотата на суеверията им не пречеше на хората, които познавах, да живеят с това учение. И аз почнах да изучавам източника на учението, и в евангелията намерих обяснение на смисъла на живота ми и на живота въобще, намерих обяснение, което ме напълно удовлетвори, - такова, по-високо от което аз нищо не познавам и не мога да си представя. Като изхождах от този сноп светли лъчи, който едничък придаваше смисъл и на моя живот и на всичко, що ме заобикаляше, аз намерих източника му в евангелието, въпреки църковните лъжливи тълкувания. И като дойдох до чистия източник на евангелската светлина, аз бях учуден от ослепителната му светлина и намерих пълни отговори на въпросите за смисъла на моя живот и на живота на другите хора, отговори напълно сходни с всички известни ми отговори на другите народи и, според мене, превъзхождащи всички други.

Аз търсех отговор на въпроса за живота, а не на някой богословски или исторически въпрос и затова за мен главният въпрос не е в туй, дали Исус Христос е бил Бог или не, и от кого е излязъл дух свети; и също така не е важно и нужно да се знае, кога и от кого е било написано евангелието и каква притча може или не може да бъде приписана на Христа. За мен е важна тази светлина, каки са нейните материали и от кого е тя запалена, това ми беше все едно.

С това можеше да се завърши предговорът, ако евангелията бяха книги, които са сега открити, и ако учението на Христа да не е било подхвърляно през 1800 години на лъжливи тълкувания. Но сега, за разбиране учението на Исуса, необходимо е ясно да се съзнаят главните приеми на тия лъжетълкувания. Най-привичният и сраснал се с нас прием на лъжетълкуване се състои в това, че под името християнско учение се проповядва не Христовото учение, а църковно учение, съставено от обясненията на най-противоречиви писания, в които само като една малка част влиза учението на Христа, и то изопачено и подгънато под обясненията на другите писания. Според това лъжетълкуване Исусовото учение е само една от бръчките на веригата на откровението, което се е почнало от началото на света и се продължава в църквата и до днес. Тежи лъжетълкувателите наричат Исус Бог, но признаването му за Бог не ги задължава да предават на словата и учението, приписвано на Бога, повече значение, отколкото на словата на петокнижията, псалмите, апостолските деяния, посланията, апокалипсиса и даже съборните постановления и писания на отците на църквата.

Тези лъже-тълкуватели не допускат друго разбиране на учението Исуса Христа, освен това, което да бъде съгласно с всички предшестващи и следващи откровения, така че задачата им е да намират един най-малко противоречив смисъл между най-разноречивите помежду си писания, каквито са: петокнижията, псалмите, евангелията, посланията, деянията, т.е. между всичко, което се счита за свещено писание.

Такива обяснения, които имат за цел не истината, а съгласуването на несъгласуемото, т.е. на стария завет с новия, очевидно е, че могат да бъдат безбройно количество и така е всъщност. Съгласували са и съгласуват всеки по своему, но всеки при своето съгласуване твърди, че неговото съгласуване е откровението, което се продължава от св. Дух. Такива са посланията на Павел, постановленията на съборите, които начеват с формулата: „угодно е нам и на светия дух”. Такива са постановленията на папите, синодите, на хлистите и на всички

други лъже-тълкуватели, които твърдят, че чрез техните уста говори св. Дух. Всички те употребяват същия груб прием за потвърждаване истината на тяхното тълкуване, като казват, че тълкуванието им не е човешко тълкуване, а тълкуване на св. Дух, като забравят, че същият прием се употребява и от другите тълкуватели, които отричат тяхното тълкуване.

Без да се влиза в разбор на самите тия вери, които всяка от тях нарича себе си истинска, не може да не се види, че в общия им на всички прием да признават огромното количество така наречени писания на стария и новия завет за еднакво свещени, лежи една непреодолима от тях самите поставена преграда за разбиране на Христовото учение. Не може да не се види още и туй, че из това заблуждение произтича и самата възможност и даже необходимост за безкрайно разнообразните враждебни секти.

Само съгласуването на всички откровения може да бъде безкрайно различно, а тълкуването учението на едно лице, почитано като Бог, не може да поражда секти. Учението на Бога, слязъл на земята, за да научи хората, поради самата цел на слизането на земята, не може да бъде разбирано различно. Ако Бог е слязъл на земята, за да открие истината на хората, то най-малкото нещо, което е могъл да направи, е да открие истината така, че всички да я разберат; ако ли не е направил това, той не е Бог; а ако божииите истини са такива, че и сам Бог не може да ги направи разбрани за всички хора, тогава хората съвсем не могат да направят това.

Ако Исус не е бог, а велик човек, то неговото учение още по-малко може да поражда секти. Учението на великия човек само затова е и велико, защото разбрано и ясно изказва туй, което другите неразбрано и неясно са изказвали. Туй, което не е ясно в учението на великия човек, то не е и велико. Имало е различни разбираня и тълкувания на най-тъмните места в учението на някой велик мислител, но винаги те са се свеждали към единство. Всяко по-ясно, дълбоко, сходно със смисъла на ясните места, всяко тълкуване на тъмните места, което обединява учението, с радост

се приема от всички и не може да поражда секти и вражди.

Лъжливото неясно тълкуване отпада от само се си и в никой случай не може да породи вражди. И затова тълкуването мислите на един велик мислител не може да поражда секти и никога не ги е пораждало. Само такава едно тълкуване, което твърди, че е откровение на св. Дух, че то е едничкото истинско и че всички други са лъжа, само такава тълкуване поражда секти.

Причината за разпадането на верите в секти лежи и в лъже-тълкуванията, че евангелието трябва да се обяснява не отделно, а във връзка с цялото тъй наречено св. писание, и че всичко, което църквата изповядва, е откровение на св. дух, и главно, че като признали за истинско само последното откровение на св. дух, който слязъл над апостолите и преминава и е преминавал на мнимо избраните, лъже-тълкувателите никъде не изразяват направо, определено и окончателно, в що се състои това откровение, а между това на туй мнимо-продължаващо се откровение те основават своята вяра и я наричат Христова. Тъй че, тия тълкуватели, както и мохамеданите, признават три откровения: на Мойсей, Исус и Мохамед, а църквите: на Мойсей, Исус и св. дух. Но според мохамеданската вяра Мохамед е последният пророк, този, който е обяснил значението на откровението на Мойсей и Исус; той е последното откровение, което обяснило всичко по-раншно, и това откровение всеки правоверен го има пред себе си.

Но не е така с църковната вяра. – Тя, както и мохамеданската, признава три откровения: на Мойсей, Исус и св. дух, но тя не се нарича по името на последното откровение светодуховска, а твърди, че основата на нейната вяра е учението на Христа. Така че, те проповядват своето учение, а авторите на това учение го приписват на Христа. Тези лъже-тълкуватели, като признават за последно откровение, обясняващо всичко по-раншно, кой – Павел, кой – едни или други събори, кой – едни или други отци, кой – папата, кой – патриарсите, трябвало би в такъв случай така и да казват и да наричат своята вяра, по името на този, който е имал последното откровение. И ако последното откровение са

отците или писанията на източните патриарси, или папските постановления, или силабусът, или катехизисът на Лютер или Филарет, то така и да казват и наричат своята вяра, защото последното откровение, което обяснява всичко предшествашо, винаги ще бъде главното откровение. Но те не правят това, но проповядват най-чуждите на Христа учения, като твърдят, че тия учения ги е проповядвал Христос. Така според тяхното учение излиза, че Христос е обявил, че е изкупил с кръвта си човешкия род, че Бог е Троица, че св.дух е слязъл на апостолите и чрез ръкополагане е преминал на духовенството, че за спасението на душата са нужни седем тайнства, че причастието трябва да бъде два вида и други подобни. Излиза, че всичко това е Христово учение, когато в учението на Исус няма нито един намек за нещо от това. Тези лъже-тълкуватели трябва да наричат своето учение и своята вяра учение и вяра на св.дух, а не на Христа, защото Христова вяра може да се нарича само тази вяра, която признава откровението на Христа, дошло до нас в евангелията, за последно откровение.

Изглежда, че това е така просто, че не си струва даже и да се говори за него, но колкото и странно да е да се казва това, досега обаче още не е отделено учението на Христа от една страна – от изкуственото и с нищо неоправданото му съгласуване със стария завет, и от друга страна – от ония произволни допълнения към неговото учение, които се вършели и се вършат в името на св.дух. До сега, едните, които наричат Исус второ лице на Троицата, разбират неговото учение не иначе, освен във връзка с ония въображаеми откровения на третото лице, които те намират в стария завет, в съборните послания, в постановленията на отците, и проповядват най-странни вери, като твърдят, че те са вери Христови.

Другите, които не признават Исус за бог, също така разбират неговото учение не тъй, както е могло да бъде проповядвано от него, а така, както се то разбира от Павел и другите му тълкуватели. Като признават Исус не за Бог, а за човек, тези тълкуватели лишават Исус от най-законното човешко право, да отговаря за

своите думи, а не за лъжливите им тълкуватели. Като се стараят да обяснят учението на Исус, тия учени тълкуватели натрапват на Исус туй, което той никога не е мислил да казва. Представителите на тази школа тълкуватели, като се почне с най-популярния от тях – Ренан, като не са се потрудили в учението на Исус да отделят туй, което Христос сам е учил, от туй, което са му натрапили неговите тълкуватели, които не са се потрудили да разберат това учение поне малко по-дълбоко; тези учения се стараят да разбират смисъла на Исусовото появяване и разпространението на учението му от събитията на живота му и от условията на неговото време.

А между това, казал би човек, че историците поне не би трябвало никак да правят тази грешка. Задачата, която им предстои да решат, се състои в следното: преди 1800 години се явил някакъв бедняк и говорил нещо си. Него са го били и разпнали. И оттогава, макар че е имало много и много други проповедници погинали за своята истина, милиарди хора, умни и глупави, учени и безграмотни, не могат да се отделят от мисълта, че този и само този човек е бил Бог. Как да се обясни това чудно явление? Черковниците казват, че това е станало, защото Исус наистина е бил Бог. И така всичко е понятно. Но ако той не е бил Бог, то как да се обясни, защо именно този прост човек е признат от всички за Бог? И учените от тази школа старателно издирват всички подробности из живота на тоя човек, без да забелязват, че колкото подробности и да открият (а всъщност нищо не са открили), че ако биха възстановили даже целия живот на Исус до най-малките му подробности, въпросът, защо той, именно той е имал толкова влияние на хората, би останал все пак без отговор. Отговорът не е в туй, в каква среда се е родил Исус, кой го е възпитавал и т.н., и още по-малко е и в туй, какво се е вършило тогава в Рим, и че народът бил склонен към суеверие и пр., а само в това, какво е проповядвал този човек толкова особено, което е заставило хората да го отделят от всички други и да го признаят за Бог тогава и сега? Отговорът изглежда твърде прост. Първото нещо, което трябва да се направи, е да се постараяш да разбереш учението на този

човек. А за да разбереш неговото учение, трябва да го разглеждаш независимо от ония груби тълкувания, които са му наложили хората, които не са го разбирали. А това именно не вършат тези историци. Те дотолкова се зарадвали, като решили, че Исус не е бил Бог, че напругат всичките си сили да докажат, че той е бил просто човек и затова учението му не е божеско, като забравят, че колкото повече докажат, че той е бил просто човек и че учението му не е божеско, толкова по-далече ще бъдат от въпроса, който ги занимава. За да се види ясно това чудно заблуждение, стига да си спомним статията на Havet последователят на Ренан, който твърди, че „Исус Христос е нямал в себе си нищо християнско”, или Souris, който с възторг доказва, че Исус Христос е бил твърде груб и глушав човек.

Работата не е в туй да се доказва, че Исус не е бил Бог и че затова учението му не е божеско, а в туй, да се разбере, в що се е състояло, във всичката си чистота, това учение, което е било толкова високо и скъпо за хората, че проповедника му са го признали и признават за Бог.

И затова, ако читателят принадлежи към огромното мнозинство образовани и възпитани в черковната вяра хора, но отрекли се от нейната несъобразност със здравия смисъл и съвестта (останала ли е у такъв човек любов и уважение към духа на християнското учение, или според пословицата: „заради бълхата изгоря и юргана”, той счита цялото християнство за вредно суеверие), аз моля такъв читател да помни, че туй, което го отблъсква и което му се вижда суеверие, не е учение на Христа; че Христос не може да бъде обвиняван в това безобразно предание, което са приплели към учението му и са го предлагали за християнство; че за да се съди за християнството, трябва да се изучава само Христовото учение, както то е дошло до нас, т.е. само ония слова и дела, които се приписват на Христа и които имат поучително значение.

Такъв читател, като изучава по този начин Христовото учение, ще се убеди, че християнството не само не е смес на високото с

ниското, не само че не е суеверие, но е едно най-строго, чисто и пълно метафизическо и етическо учение, на по-високо от което досега не се е издигал човешкият разум, и в кръга на което, без да се съзнава, се движи цялата висша човешка дейност: политическата, научната, поетическата и философската.

Ако ли читателят принадлежи към онова нищожно малцинство образовани хора, които се придържат в църковната вяра, като я изповядват не за външни цели, а за вътрешно спокойствие, - аз моля такъв читател да помни, че учението на Христа, изложено тук, без да се гледа на еднаквостта в названията, е едно учение съвсем неприлично на онова, което той изповядва, и че въпросът за него не е в това, съгласно ли е или не предлаганото учение с неговата вяра, а само в това, кое учение е по-съгласно с неговия разум и сърце: неговото черковно учение ли, съставено от съгласуването на всички писания, или само учението на Христа. Въпросът за него е само в това: иска ли той да приеме новото учение, или иска да остане в своята си вяра.

Ако ли пък читателят принадлежи към хората, които външно изповядват църковната вяра и я пазят не защото вярват в нейната истина, а поради външни съображения, като считат изповядването и проповядването ѝ износно за себе си, то нека такива хора знаят, че колкото и единомишленици да имат те, колкото и да са силни, на каквито и престоли да седят и с каквито и високи имена да наричат себе си, те не са обвинителите, а обвиняемите. Такива читатели нека помнят, че те нямат какво да доказват, че отдавна са казали туй, което имат да казват, и че ако даже биха доказали туй, което имат да казват, те биха доказали само туй, което го доказват всяко за себе си, всичките стотини изповедания на черковните вери, които се отричат едни други; такива читатели нека не забравят, че тям е нужно не да доказват, а да се оправдават. Да се оправдават в кошунството, според което те приравняват учението на Исуса-Бога към ученията на Ездра, съборите и теофилактовите; да се оправдават в клеветата на Бога, според която всички ония суеверия, които са били в сърцата им, са ги струпали на Бога-Исуса и са ги

представяли за негово учение; да се оправдават в мошеничество, според което те, като скрили учението на Бога, дошъл да даде благо на света, подставили на мястото му своята светидуховска вяра и с тази подставка са лишили и лишават милиони хора от това благо, което Христос е донесъл на хората, и вместо мира и любовта, донесени от него, внесли в света секти, убийства и всевъзможни злодейства.

За тия читатели им само два изхода: смирено покаяние и отказване от лъжата си, или пък преследване на тия, които ги избличават в туй, което те са вършили и вършат.

Ако те се не отрекат от лъжата си, остава им едно: да ме преследват, за което аз, като завършвам книгата си, готвя се с радост и със страх за своята слабост.

МОЯТА ВЯРА

И чак когато изгубих вярата, както във всички тълкувания на учената критика, така и в тълкуванията на ученото богословие, и отхвърляйки ги, според думите на Христа: „ако не ме възприемете като децата, няма да влезете в царството Божие...“ – чак тогава изведнъж разбрах това, което не разбирах по-рано. Аз не повярвах благодарение на някакво изкусно дълбокомислено разместване, сравняване, претълкуване; напротив, всичко ми се откри тогава, когато забравих всички тълкувания. Мястото, което стана за мене ключ на всичко, беше мястото, от гл. V на Матей, с. 39 – „Чули сте, че е речено: „Око за око, зъб за зъб“. А пък аз ви казвам: не се противете на злото“. Тия думи изведнъж ми се показаха съвсем нови, като че никога по-рано не бях ги чел.

По-рано, когато четях това място, аз винаги пропусках, поради някакво странно помрачение, думите: а пък аз ви казвам: не се противете на злото. Също като че тия думи съвсем липсваха или като че нямаха никакво значение.

По-късно, при разговори с мнозина християни, които познаваха Евангелието, мене често ми се е случвало да забележа и у тях същото помрачение. Тия думи никой не ги помнеше и често при разговор върху това място християните взимаха Евангелието, за да проверят има ли там такива думи. Също така и аз пропусках тия думи и започвах да разбирам само следващите: „И който те удари по дясната буза, обърни му и другата...“ и т.н. И винаги тия думи ми се представяха като изисквания за страдания, лишения, несвойствени на човешката природа. Тия думи ме изпълваха с умиление, аз чувствах, че би било прекрасно да се изпълнят. Но аз усещах също така, че никога няма да имам сили да ги изпълня, за да не страдам. Аз си казвах: е добре, аз ще си обърна бузата – ще ме ударят втори път; аз ще дам – ще ми вземат всичко. Аз няма да имам живот. А мене животът ми е даден – защо ще се лишавам от него. Христос не може да иска това. Така си казвах аз по-рано, защото предполагах, че Христос с тия думи

възхвалява страданията и лишенията и породи това думите му са преувеличени, неточни, неясни; сега обаче, когато аз разбрах думите за непротивене на злото, мене ми стана ясно, че Христос нищо не преувеличава и не изисква страдания за страдания, а твърде определено и ясно казва това, което иска да каже. Той казва: „не се противете на злото; и като вършите това, знайте предварително, че могат да се намерят хора, които след като ви ударят по едната буза, и като не срещнат съпротивление, ще ви ударят и по другата; след като ви вземат ризата, ще ви вземат и палтото; след като се възползват от вашата работа, ще ви накарат още да работите; ще взимат, без да ви връщат... Но, макар и така да бъде, не се противете на злото. На тия, които ще ви бият и обиждат, правете им въпреки това добро. И когато аз избирах тия думи така, както са казани, изведнъж всичко, що беше тъмно, ми стана ясно, и което ми се струваше преувеличено, стана напълно точно. Аз разбрах изведнъж, че центърът на тежестта на цялата мисъл е в думите: „не се противете на злото“, а останалото е само разяснение на първото положение. Аз разбрах, че Христос никак не иска да си подлагаме бузата и да си даваме палтото, само за да страдаме, а казва да не се противим на злото, макар че може би от това ще страдаме. Също както бащата, който изпраща сина си на дълъг път, не му казва – да си не доспива, да си не дояжда, да се мокри и зъзне, – ако му каже: „Ти си продължавай пътя, макар че може да ти се случи да се измокриш, да мръзнеш, въпреки всичко, продължавай“. Христос не казва: подлагайте си бузите, страдайте, а казва: не се противете на злото, и каквото и да се случи с вас, не се противете на злото. Тия думи: не се противете на злото, или на злия, разбрани в тяхното истинско значение, бяха за мене истинският ключ, който ми откри всичко. И мене ми стана чудно как така съм могъл така наопаки да разбирам всичко. Вам е казано: зъб за зъб, а аз казвам: не се противете на злото или на злия, и каквото и да правят злите с тебе, търпи, отдавай, но не се противи на злото или на злите. Какво може да бъде по-ясно, по-разбрано и по-несъмнено от това? И трябваше само да разбере тия думи

просто и направо, както са казани, и цялото учение на Христа не само в планинската проповед, но и във всички евангелия, ми стана ясно, всичко, що беше забъркано, ми стана разбираемо, всичко, що беше противоречиво, ми стана логично; и главно онова, което ми се струваше излишно, ми стана необходимо. Всичко се сля в едно цяло, и несъмнено потвърждаваше едно и също нещо, както късовете от разбитата статуя, които ги нагласяват така, както трябва да бъдат. В тая проповед и във всички евангелия от всички страни се потвърждаваше това учение за несъпротивляване на злото.

В тая проповед, както и на всички места, Христос си представлява учениците, т.е. хората, които изпълняват правилото за несъпротивляване на злото, именно като хора, които подлагат бузата си и отдават дрехата си, като гонени, бити и бедняци.

Навсякъде Христос казва, че тоя, който не е понесъл кръста, който не се е отрекъл от всичко, не може да бъде негов ученик, т.е. който не е готов на всички последствия, произтичащи от правилото за непротивене на злото. Христос казва на учениците: бъдете бедни, бъдете готови да претърпите гонения, без да се противите на злото, да приемете страдания и смърт. Той само се готви за страдания и смърт и отстранява от себе си Петра, който го съжалява заради това, и сам той умира, забравяйки да се противят на злото, без да изменя своето учение.

Вместо целият ни живот да бъде установен на насилие, вместо всяка една радост да се добива и огражда с насилие, вместо всеки от нас да бъде наказваем или наказващ от детство до дълбока старост, - аз си представих, че на всички ни се внушава с думи и с дела, че отмъщението е най-ниското животинско чувство, че насилието е не само една позорна постъпка, - но постъпка, която лишава човека от истинско щастие, че истинската радост на човека е само оная, която не е нужно да бъде ограждана с насилие, че висше уважение заслужава не тоя, който отнема или задържа своето от другите и комуто служат другите, а тоя, който повече своето отдава и повече служи на другите. Вместо да се счита прекрасно и законно всеки да

се кълне и да отдава всичко, що е най-драгоценно в него, т.е. целия си живот да отдава чрез клетвата в ръцете на хората, които даже не познава, - аз си представих, че на всички се внушава, че разумната воля на човека е тая висша светиня, която човек никому не може да отдаде, и че обещаването нещо чрез клетва някому е отричане от своя разум, е поругаване на най-висшата светиня, която човек никому не може да отдаде, и че обещаването нещо чрез клетва някому е отричане от своя разум, е поругаване на най-висшата светиня. Аз си представих, че вместо тия народни омрази, които ни се внушават под формата на любов към отечеството, вместо тия възхвалявания на убийствата – войните, които от детство ни се внушават като най-доблестни постъпки, а си представих, че нам ни се внушава ужас и презрение към всички тези деятельности – държавни, дипломатически, военни, - които служат за раздяла на хората, че нам ни се внушава, че признанието на каквито и да е било държави, особено закони, граници, земи – е признак на най-диво невежество, че да се воюва, т.т. да се убиват другоземци, непознати хора, без никакъв повод, е най-ужасното злодеяние, до което може да достигне само един заблуден и развратен човек, паднал до степен на животно. Аз си представих, че всички хора изведнъж започват да вярват в това и се попитах: какво би станало тогава?

По-рано аз се питах какво би излязло от учението на Христа, както аз го разбирах тогава, и неволно си отговарях: нищо. Ние всички ще се молим, ще се ползваме от благодатта на тайнствата, ще вярваме в изкуплението и спасението – нашето и на целия свят – чрез Христос, и все пак това спасение ще стане не благодарение на нас, а защото ще дойде краят на света. Христос ще дойде в определеното време в слава да съди живите и мъртвите и ще установи Божието царство независимо от нашия живот. Сега, обаче, учението на Христа, както ми се представи, имаше друго значение; установяването на царството Божие на земята зависи и от нас. Изпълнението на Христовото учение, изразено в петте заповеди, установяваше това царство Божие. Царството

на Бога върху земята е мир между всички хора. Мирът между хората е висшето достъпно благо за хората на земята. Така се е представяло царството Божие на всички еврейски пророци. Така се е представяло и се представя на всички човешки сърца. Всички пророчества обещава мир на хората.

Цялото учение на Христа се състои в това – да се даде мир на хората. В планинската проповед, в беседата с Никодим, в посланието към учениците, във всичките си беседи той говори само за това, което разделя хората и им пречи да живеят в мир и да влязат в царството Божие. Всички притчи са само едно описание на това, какво е царството Божие и че само който обича братята си и живее в мир с тях може да влезе в него. Йоан Кръстител, предшественик на Христа, казва, че царството Божие е близо и че Христос ще го даде на света.

Христос казва, че е донесъл мира на земята. Йоан, XIV, 27. “Мир ви нося, моя мир ви давам, не така, както другите го дават. Да не се смущава сърцето ви и да не се плаши.”

И ето че тия пет заповеди наистина дават тоя мир на хората. Всичките пет заповеди имат само за цел мира между хората. Трябва само хората да повярват в учението на Христа и да го изпълняват, и мирът ще настъпи на земята, и не такъв мир какъвто се установява от хората, временен, случаен, частен, а мир общ, ненарушим, вечен.

Първата заповед гласи: Бъди в мир с всички, не си позволявай да смяташ другите нищожни или безумни. Мт. V, 22. Ако мирът е нарушен, употреби всички сили да го възстановиш. Служенето на Бога е унищожението на враждата. (Мт. V, 23-24) Помиривай се при най-малките раздори, за да не изгубиш истинския живот. В тая заповед е казано всичко; но Христос предвижда многобройните съблазни на земята и дава втора заповед против съблазънта на половите отношения, нарушаващи мира. Не гледай на плътската красота, като на утеха; избягвай тая съблазън (28-30); нека мъжът вземе една жена, а жената един мъж, и под никакъв предлог не се напушайте (32). Друга съблазън – това е клетвата, водеща хората

в грях. Знай предварително, че това е едно зло и не давай никакви обещания (34-47). Третата съблазън – това е отмъстителността, която хората наричат правосъдие, не си отмъщавай и не се оправдавай с това, че са те обидили, - понеси обидата, и не отвръщай на злото със зло (38-42). Четвъртата съблазън е различието между народите – враждата между племената и държавите. Знай, че всички хора са братя и синове на един и същи Бог, и не нарушавай мира с никого в името на народните цели (43-48). Не изпълнят ли хората една от тия заповеди – мирът ще бъде нарушен. Изпълнят ли хората всички заповеди, ще настъпи царството на мира върху земята. Тия заповеди изключват всичкото зло от живота на хората.

При изпълнението на тези заповеди на живота, хората ще бъдат, това, което иска и копнее всяко човешко сърце. Всички хора ще бъдат братя и всеки ще бъде в мир с другите, наслаждавайки се на всички блага на земята през периода на живота си, който му е определен от Бога. Нека прековат хората мечовете на орала, а копията на сърпове. Тогава ще настъпи онова царство Божие, царството на мира, което са обещавали всички пророци и което се е приближило при Йоан Кръстителя, и което е възвещал и възвестил Христос, говорейки чрез думите на Исаия: „Дух Господен е в мене, защото той ме е помазал да благовестявам нищите и ме е изпратил да изцеравам съкрушените сърца, да проповядвам на пленените освобождение, на слепите прозрение, да пусна измъчените на свобода. (Лука IV, 18-19, Исай, 64, 1-2)

Заповедите на Христа – прости, ясни, предвиждащи всички случаи на раздор и предотвратяващи го, - ни откриват това Божие царство на земята, следователно Христос наистина е Месия. Той изпълни обещаното. Само ние не изпълняваме това, което вечно са желали всички хора, - това, за което сме се молили и се молим.

Защо хората не вършат това, което им е казал Христос и което им дава най-висшето, достъпно за човека благо, което те винаги са желали и постоянно го желаят? И от всички страни аз слушам един и същ, макар и с различни думи изразен отговор: „Учението

на Христа е хубаво, и наистина, при неговото изпълнение би се установило царството Божие на земята, но то е трудно и затова неизпълнимо.”

Учението на Христа за това, как трябва да живеят хората, е божествено хубаво и дава благо на хората, но хората трудно го изпълняват. Ние така често повтаряме и слушаме тия думи, че противоречието, което се съдържа в тях, вече не можем да го забележим.

На човешката природа е свойствено да върши това, което е хубаво. И всяко учение за живота на хората е само учение за това, което е хубаво за хората. Ако на хората е показано, какво за тях е по-добре да вършат, - как могат да говорят, че желаят да вършат това, което е по-добро, само че не могат? Хората не могат да вършат само това, което е по-лошо, а не могат да вършат това, което е по-добро.

Разумната деятелност на човека още от самото си начало е насочена да се намери кое е доброто измежду всички тия противоречия, с които е изпълнен човешкият живот и на отделния човек и на всички хора заедно.

Хората се бият на земята заради предмети, които им са нужни, и после достигат дотам, че разделят всичко и го назовават собственост; те намират, че макар и да е трудно да се учреди институт на собствеността, - така е все пак по-добре и се придържат към собствеността; хората се бият за жени, хвърлят деца, после намират, че по-добре е всеки да има свое семейство, и макар че е много трудно да се изхранва едно семейство, хората се придържат към собствеността, семейството и много друго. И след като намериха, че така е по-добре, хората постъпват така, колкото и трудно да е всичко това. Какво значи, че казваме: учението на Христа е прекрасно, животът според учението на Христа е по-добър отколкото тоя, който ние живеем, щом като ние не живеем така, за да ни бъде по-добре, щом твърдим, че това е „трудно“?

Ако думата „трудно“ се разбере така, - че е трудно да се жертва мигновеното удовлетворение на своята прищявка заради

по-голяма благо, защо тогава ние не казваме, че е трудно да се оре, за да имаме хляб, че е трудно да се садят ябълкови дървета, за да имаме ябълки? Фактът, че трябва да се понасят някои трудности, за да се постигне по-висше благо, е известен на всяко същество, надарено с първичен зачатък на разум. И изведнъж излиза, че учението на Христа е прекрасно, но неизпълнимо, защото е трудно. Трудно е затова, защото ако го следваме, ние ще трябва да се лишим от това, от което по-рано не сме се лишавали. Ние като че никога не сме слушали, че е по-изгодно понякога да претърпим и да се лишим от нещо, отколкото нищо да не претърпяваме и да удовлетворяваме всякога своите прищевки.

Човек може да бъде животно и никой да не го упреква в това; но човек не може да седне да разсъждава, че иска да стане животно. Щом като почне да разсъждава, той се съзнава като разумно същество, и съзнавайки се така, той не може да не признае това, което е разумно, и това, което е неразумно. Разумът нищо не заповядва; той само осветлява.

Аз си изпочупих ръцете и коленете в тъмнината, додето търсих да намеря къде е вратата. Влезе човек със светлина и видях вратата. Аз вече не мога да се блъскам в стената, когато виждам вратата, и още по-малко мога да твърдя, че макар и да виждам вратата, намирам, че е по-добре да се блъскам, тъй като да е влезе във вратата е трудно.

В това удивително разсъждение: християнското учение е добро и дава благо на хората, но хората да лоши, хората са слаби, искат да постъпват добре, а постъпват зле, и затова не могат да извършат нищо хубаво – има едно очевидно недоразумение.

Тук, очевидно, няма грешка в разсъжденията, а нещо друго. Тук сигурно има някоя лъжлива представа. Само една лъжлива представа, че съществува това, което всъщност не съществува, може да доведе хората до такова странно отрицание на изпълнимостта на това, което според тяхното собствено мнение им дава благо.

Лъжливата представа се състои в това, което се нарича

догматическа християнска вяра – същата тая, която още от детство се учи от всички изповядващи църковната християнска вяра според разните православни, католически и протестантски катехизиси.

Религиозните и философски учения на всички народи, с изключение на философските учения на псевдо-християнския свят, всички, които познаваме: юдизмът, конфуцианството, будизмът, браманизмът, гръцката мъдрост, - всички учения имат за цел устройството на човешкия живот и изясняване на хората, че всеки е длъжен да се стреми да бъде и да живее по-добре. – Цялото конфуцианство е в личното усъвършенстване, юдизмът – в личното следване на всеки Божи завет, будизмът – в учението, как всеки може да се спаси от злото на живота. Сократ проповядвал личното съвършенство в името на разума, стоиците признават разумната свобода като единствена основа, като истинска основа на живота.

Цялата разумна деятелност на човека не може да се състои в друго, освен в осветляването с разума стремлението към благо. Свободата на волята, - казва нашата философия – е една илюзия, и се гордее твърде много с това твърдение. Но свободата на волята не е само илюзия – това е една дума, която няма никакво значение. Тая дума е изменена от богословите и криминалистите, и да се опровергава тази дума е все едно да се бориш с вятърни мелници. Но разумът, тоя, който осветлява нашия живот и ни кара да изменяме нашите постъпки, не е илюзия и той никак не може да бъде отречен. Следването на разума за постигането на благо – ето в що се е всякога състояло благо на всички истински учители на човечеството; в това се състои и цялото учение на Христа, и това учение, т.е. самият разум не може да се отрече от разума.

Учението на Христа е учение за сина човечески, общия за всички хора, т.е. за общия за всички хора разум, осветляващ човека в това му стремление. (Да се доказва, че син човечески значи син човечески е съвсем излишно. За да се разбира под думите син човечески друго нещо, а не това, което означават тия думи, трябва да се докаже, че Христос умишлено е употребявал за определянето

на това, което е искал да каже, такива думи, които имат съвсем друго значение. Но ако даже, както това го иска църквата, син човечески означава син Божи, то и тогава син човечески означава също човек по своята същност, тъй като Христос нарича всички хора синове Божи.

Учението на Христа за сина човечески – сина Божи, съставлящо основата на четирите Евангелия, най-ясно е изразен в беседата с Никодим. „Всеки човек, - казва той, - освен съзнанието за своя плътски, личен живот, произлязъл от баща-мъж в утробата на плътска майка, не може да не съзнава своето рождение свише. (Йоан, III, 5, 67) Фактът, че човек се съзнава свободен, се дължи на безконечното, на произхода на човека от това, което ние наричаме Бог. (8) Това произхождение от Бога, тоя Божи син в човека ние трябва да възвисим в себе си, за да достигнем истинския живот (14). Синът човечески е син Божи еднородний (а не единородни). Тоя, който възвиси в себе си тоя Божи син над всички останали, който повярва, че животът е само в него, той не ще бъде отделен от живота. Отделянето от живота произлиза само от това, че хората не вярват в светлината, която е в тях. (А тая е светлината, за която се говори в Евангелието на Йоан, че в нея е животът и че животът е светлината на хората).

Христос учи, че над всички трябва да се възвиси синът човечески, който е син на Бога и светлината на хората. Той казва: „когато възвисите (въздигнете, възвеличите) сина човечески, вие ще узнаете, че аз нищо не говоря лично от себе си. Йоан, XII, 49. Евреите не разбирали учението му и питали: кой е тоя син човечески, който трябва да се възвиси? Йоан, XII, 34. И на тоя въпрос той отговаря: Йоан, XII, 35. „Още за малко време светлината е във вас. Вървете, додето е светлина, за да не ви догони тъмнината. Тоя, който върви в тъмнина, не знае къде отива. На въпроса, какво значи: да се възвиси сина човечески, Христос отвръща: да се живее в тая светлина, която съществува в хората.

Синът човечески, по отговора на Христа, - това е светлина, в която хората трябва да вярват, додето е в тях.

Лука XI, 35: Виж, не е ли станала светлината, която се намира в тебе, на тъмнина?

Преди и след Христа хората са говорили същото, - а именно, че в човека живее божествена светлина, слязла от небето, че тая светлина е разумът и че само на него трябва да се служи и само в него трябва да се търси благо. Това са казвали и учителите на брамините, и еврейските пророци, и Конфуций, Марк Аврелий, и Еликтет, и всички истински мъдреци, не съставители на философските теории, а ония хора, които са търсили истината за благо на всички хора.

И изведнъж ние признаваме, според догмата на изкуплението, че да се говори и мисли за тая светлина в човека, съвсем не е нужно. Трябва да се мисли, казват вярващите, върху естеството на лицата на Троицата, какви тайнства трябва и какви не трябва да се вършат, тъй като спасението на хората няма да дойде от нашите усилия, а от Троицата и правилното извършване на тайнствата. Трябва да се мисли, казват невярващите, по какви закони става движението на тая и тая безкрайно малка частичка в безкрайното пространство и безкрайното време; но за това, че за благо на човека му е потребен разум, за това няма защо да се мисли, защото подобрението на състоянието на човека ще дойде не от него, а от общите закони, които ще открием.

Аз съм убеден, че след няколко века историята на така наречената научна деятелност на нашите прославени последни векове на европейската цивилизация ще представя неизчерпаем източник на присмех и съжаление за бъдещите поколения. Няколко века учените хора на западната част на европейския материк са се намирали в епидемична лудост, въобразявайки си, че вечният живот им принадлежи, и са се занимавали с всевъзможни безсмислености, т.е. как, по какви закони може да настъпи за тях тоя живот; обаче те сами никога нищо не са вършили или мислили, да направят своя собствен живот по-добър. Но още по-трогателно за бъдещия историк ще бъде обстоятелството, че тоя хора са имали един учител, който ясно определено им указва какво трябва да

правят, за да живеят по-щастливо, и че думите на тоя учител били обяснявани от едни, че тоя учител иска всичко това да се устрои на облаците, а от други, че думите му са прекрасни, но неизпълними, тъй като човешкият живот не е такъв, какъвто бихме искали да бъде, и затова не си струва да се занимаваме с него; човешкият разум трябва да бъде насочен към изучаване на законите на тоя живот без всякакво отношение към благого на човека.

НО КАКВО ДА ПРАВИМ?

Глава XIII

Спомням си, че през цялото време на несполучливия си опит да помогна на нещастните градски жители, аз приличах на човек, който иска да извади другото из блатото, когато той сам е потънал в тинята. Всяко мое усилие ме заставяше да чувствам слабостта на почвата, на която стоях. Аз чувствах, че сам съм в блатото, но това ми съзнание не ме застави тогава да се огледам по-отблизо под краката си и да видя на какво стоя; аз все търсех външни средства, за да помогна на злото, което се намираще вън от мен.

Аз чувствах тогава, че животът ми е лош и че така не трябва да се живее. Но от факта, че животът ми е лош и че не трябва така да се живее, аз не извлякох довода, че трябва да си поправа живота и да живея по-добре, а реших, че за да живея добра, трябва да изправа живота на другите. Аз живеех в града и исках да изправа живота на хората, живеещи в града, но скоро се убедих, че това аз не мога никак да направя и започнах да обмислям свойствата на градския живот и на градската беднота.

“Какво нещо е градският живот и градската сиромашия? Защо аз, като живея в града, да не мога да помогна на градските бедни” – питах се аз. И си отговорих, че не мога нищо да направя за тях, първо, защото те са тук много събрани на едно място; и второ, защото тия сиромаси не приличат ни най-малко на селските. А защо са тук така много и в какво се състои разликата им със селските сиромаси? И на двата въпроса отговорът беше един. Те са много тук, защото около богатите се събират всички тия, които нямат с какво да се прехранват на село, а особеността им се състои в това, че те не са хора дошли в града, само за да се прехранват (ако има такива градски бедни, които са родени в града или чиито бащи и деди са родени ту,к, самите им бащи са дошли тук пак, за да се прехранват).

Какво значи думата: да се прехранват в града? В думите “да

се прехранват в града” има нещо странно, прилично на насмешка, когато се замисли човек в тях. Как така селата, т. е от ония места, гдето има и гори, и ливади, и жито, и добитък – цялото богатство на земята въобще, от тия места хората да дохождат да се прехранват в места, където няма ни дървета, ни трева, нито земя даже, а само един прах и камъни? Какво значат тия думи “де се прехранват в града”, които така постоянно се употребяват, като нещо напълно ясно и понятно на тия, които се прехранват, както и на тия, които хранят?

Спомням си, че всички тия стотици и хиляди градски жители, бедни и богати, с които съм говорил върху дохождането им тук, всички без изключение казаха, че са дошли от село, за да се прехранват тук, и че в Москва без да се сее и жъне може да се живее богато, и затова сам в Москва могат да се спечелят парите, които на село ще им трябват за жито, къща, кон, въобще за неща от първа необходимост. Но селото е източникът на всяко богатство, само там извира същинското богатство: жито, дърва, коне и всичко. Защо да се търси в града туй, което е нужно на самите селяни, кат брашно, ечемик, коне и говеда? От стократните ми разговори със селяните, живеещи в града и от собствените ми наблюдения, стана ми ясно, че натрупването на селяните в града е отчасти необходимо, защото иначе те не могат да се прехранват, а отчасти е и произволно, тъй като в града ги привличат градските съблазни. Наистина положението на селянина е такова, че за да си удовлетвори нуждите, които му се представят в село, той не може да постигне иначе, освен да си продаде житото и добитъка, като знае, че ще му потрябват, и след това той е заставен ще-не-ще, да иде в града и там да спечели назад продаденото. Но истината е и туй, че по-лесното печелене на парите в града и свойствения му разкош привличат селянина и той под предлог, че ще се прехранва, отива там, за да работи по-малко и да яде по-добре, да пиянства, па даже и да развратничи. И на едното и на другото причината е една: преминаването на богатствата от ръцете на производителите и натрупването им в градовете. И действително, какво виждаме?

Минава есента и всички богатства са събрани в селата. И тозчас явява се нужда се платят всевъзможните данъци, зачисляват се новобранците и се плаща военния данък за тези, които не могат да служат; всевъзможни дребни търговци се разхождат по селата и съблазняват селяните с водката си и други питиета, които се поглъщат през време на зимните празници и сватби и по един или по друг начин селските богатства под вид на плодове, телета, крави, яйца, масло, кокошки, коне, свине, вълна, ръж, овес, грах, конопено и ленено семе и др. се занасят в градовете чрез търговците и оттам в столиците. Селянинът е принуден да даде всичко това, за да си заплати данъците и да си удовлетвори нуждите и съблазните, и след като си продаде всичко, той остава с празни ръце и трябва да иде там, дето са закарани богатствата му, и там той отчасти се старее да си спечели назад парите необходими за главните му селски потребности и отчасти като се увлече в градските съблазни, остава в града, да се ползва заедно с другите от набраните богатства.

Навсякъде по цяла Русия и не само в Русия, но, мисля, и по целия свят се случва същото. Богатствата на селските производители преминават в ръцете на търговците земевладелците, чиновниците, фабрикантите, и хората, които са получили тия богатства, искат да се ползват от тях. А да се ползват напълно от тях, те могат сам в града. В село преди всичко мъчно се удовлетворят всичките потребности на богатите хора. Няма там различни дюкяни, банки, работилници, кръчми и всевъзможни обществени увеселения. Второ, едно от удоволствията на богатите – тщеславието, желанието да учудят и надминат другите с разкоша си, пак не може да бъде удовлетворено в село.

В село няма кой да се зачуди и похвали разкоша. Живеещият на село, както и да си украси къщата с всевъзможни картини, бронзови статуи, като и да се облича и колкото и да се разхожда с файтони, никой не ще се загледа и зачуди от тия работи, тъй като селяните не отбират твърде от подобни неща. И трето, разкошът в село, у е даже неприятен и опасен за човека, който има малко

срам и страх. Неловко и срамно е в село да се къпе човек в мляко и ли пък да дава това мляко на кучетата, когато и за самите селски деца няма достатъчно; неудобно и срамно е да се строят на село павилиони и да се сеят градини с южни дървета, и то между хора, живущи в къщи покрити с тор и без дърва за отопление. На село няма кой да пази ред между глупавите селяни, които поради необразованието си биха могли да разстроят всичко това.

И затова богатите хора се събират на едно и се наместват в града при подобни като тях богати хора с еднакви потребности и където удовлетворението на разкошните им вкусове старателно се пази от многобройната полиция. Такива коренни жители в градовете са държавните чиновници, около които са се наместили и всевъзможните занаятчии и търговци., към които се присъединяват и богатите. Там на богатия човек стига да му скимне за нещо и начаса ще го има. На богатия там му е по приятно да живее още и затова, че там той може да удовлетвори тщеславието си, има с кого да се мери по разкош, има кого да учуди и кого да затъмни. А главно, на богатия му е още и от тая страна по-добре в града, че преди в село му е било неловко и срамно за разкоша му, а сега, напротив даже, неловко и срамно му става, ако не живее разкошно, както всички граждани. Туй, което му се е струвало в село за неловко, тука му се вижда, че така и трябва да бъде. Богатите хора се събират в града и там под покровителството на властта, спокойно употребяват всичко, което е донесено от селата. А селянинът е отчасти заставен да иде там, където богатите постоянно празнуват и употребяват туй, което е взето от него; той отива там, за да се храни от трохите, които падат от масата на богатите, а отчасти пък и като гледа на безгрижния разкош, одобряван от всички живот на богатите, и на него самия му се приисква, да си устрои живота така, че по-малко да работи, а повече да се ползва от труда на другите.

И ето че той отива в града, намества се около богатите и с всички средства се старае да си отнеме назад туй, което му е необходимо, като се подчинява на всички условия, в които го

поставят богатшите. Той съдейства за удовлетворението на всичките им прищевки; той слугува на богатия и в банята и в кафенето; кара му файтона, прави му всякакви играчки и моди, слугува даже и на проституцията и полека-лека се научава от богаташа да живее така, като него, т. е. не с труд, а с разни средства да отнема от другите събраните им богатства и така се развращава и загива. И това именно развалено от градското богатство население съставляваше ония бедни, на които аз исках, но не можех да помогна.

И наистина, стига човек да се позамисли върху положението на тия селяни, които дохождат в града, за да спечелят пари за прехрана и за данък, когато виждат навсякъде около си как безумно се пръскат и харчат хилядите и леко спечелени стотици рубли, когато той с тежък труд е длъжен да спечели няколко копейки само, стига да обмисли човек всичко това и ще се зачуди дори, как са останали още работници измежду тия хора и как не се заловят всички за по-леки средства за добиване на парите, като търговия, комисионерство, просия, разврат, мошеничество, па и грабеж дори. Ние, участващите в тези оргии, които стават в градовете, можем да привикнем така към живота си, че да ни се струва за твърде естествено да живеем сами в пет огромни стаи отоплени с такова количество брезови държа, достатъчни за готвене и отопление на 20 семейства, да се разхождаме във файтони с два коня и с двама слуги подире ни, да постиламе с килими стълбите си и да харчим по 5-10 хиляди рубли за балове и т. н. Но на човек, комуто са необходими десетина рубли за храна на семейството или комуто вземат и последната овца за данък, такъв човек не може да привикне към това. Ние мислим, че всичко това се струва естествено на бедните хора; има даже и такива наивни хорица, които сериозно говорят, че сиромасите ни са твърде благодарни, задето ги прехранваме с разкоша си. Но бедните хора не са лишени от разсъдък, защото са бедни и те размишляват също като нас. Както ние при известието, че някой човек е изгубил в игра 10, 20 хиляди, си помисляме, първо, какъв глупав и нищожен

човек ще да е този, който е изгубил без полза толкова пари, като си направя едно здание, което ми е много нужно или като подобря стопанството си, точно така разсъждават и бедните, като гледат как безумно се пръската толкова богатства и толкова по-настоятелно разсъждават така, защото тия пари не им са нужни за фантазии, а за удовлетворение на насъщните им потребности, от които те често са лишени. Ние много се лъжем, като мислим, че бедните не могат да разсъждават така и равнодушно да гледат на заобикалящия ги разкош.

Никога те не са признавали и не признават, че е справедливо, щото едни хора постоянно да празнуват, а други постоянно да постят и работят, а те отначало се удивляват и оскърбяват от това, после се взират в това и като видят, че този порядък се признава за законен, стараят се и те сами да се освободят от работа и да вземат участие в празника. На едни се удава това и те стават както другите вечно празнуващи, други отчасти се домогват и те до това, а трети пък не успяват и като не могат да достигнат целта си отвикват от работа и пълнят тогава къщите на Ляпинския и Ржановия дом.

XIV

С мъка дойдох аз до това съзнание, но като го разбрах, аз останах просто ужасен пред туй заблуждение, в което живях. Аз бях потънал до уши в калта и исках да водя другите из нея.

Всъщност, какво исках аз? Аз искам да направя добро на другите, искам да направя така, че хората да не гладуват и мръзнат, а да живеят така, както им е свойствено като на хора.

Аз искам това и виждам от друга страна, че вследствие на насилията и разните хитри наредби и уловки, в които вземам и аз участие, отнема се от работниците необходимото им и неработещите хора, към които и аз принадлежа, се ползват нашироко от труда на другите хора.

Аз виждам, че това ползване от чуждия труд е разпределено така, че колкото по-хитра и сложна е измамата, която употребява

самия човек или този, от когото е получил наследство, толкова повече се ползва той от труда на другите и толкова по-малко работи сам.

На първи ред в Москва са Щиглицовци, Дервизи, Морозови, Демидови и Юсупови, после идат крупните банкери, търговци, чиновници, земевладелци. След тях – средните банкери, търговци, чиновници, земевладелци, към които принадлежа и аз. По надолу: съвсем дребните търговци, кръчмари, лихвари, пристави, старши (полицейски) учители, псалтове, надзиратели; след туй идат лакеи, слуги, вратари, файтонджии и пр. и на-последъ иде вече работният народ – фабричните работници и селяните, числото на които се отнася към първите както 1. Аз виждам, че животът на девет десети от трудещия се народ, по съществото си изисква напъгане и труд, както всеки естествен живот, но че вследствие на всевъзможни хитрости, отнема се от този народ необходимото му и по такъв начин животът му става от година на година по мъчен и по изпълнен от лишения; когато пък нашият живот, т. е. животът на нетрудещите се хора, благодарение на съдействието на науката и изкуствата, насочени към тая цел, става от ден на ден все по охолан, по привлекателен и по осигурен. Аз виждам, че днес животът на работната класа и особено на старците, жените и децата принадлежащи към тази класа, просто гние от пресилена и несъответствена работа и че животът им не е осигурен даже и откъм най-необходимите неща, а наред с това животът на нетрудещото се съсловие, към което и аз принадлежа, от година на година се препълва с повече разкош и излишества и става все повече и повече осигурен и най-последъ в лицето на своите щастливци, към които се числя и аз, е стигнал до такава степен на сигурност, за каквата в старо време са мечтали само във вълшебните приказки, в които се разказва за един, който имал кесия с една неразменяема рубли, т. е. животът ни е дошъл до това положение, при което човек не само че съвсем се освобождава от закона на труда за подържане на живота си, но и ма и възможност да се ползва без труд от всичките блага на живота и да предава на децата си или комуто му скимне тази

кесия с неразменяемата рубли. Аз виждам, че произведенията на труда все повече и повече преминават от работния народ в ръцете на неработния, че пирамидата на общественото здание като че ли се преправя така, че камъните от основата преминават на върха и че бързината на туй преминаване се увеличава с геометрическа прогресия. Виждам, че произхожда нещо подобно на туй, което би се случило в един мравуняк, ако мравките биха изгубили чувството на общия си закон и ако едните биха почнали да пренасят произведенията на труда от основата на купчината си към върха и биха стеснили по такъв начин основата, а биха разширили само върха и с туй биха заставили и останалите мравки да се прибират от основата на върха. Аз виждам, че вместо идеалът на хората да бъде трудолюбивият живот, на мястото му е възникнал идеалът на кесията с неразменната рубли. Богатите, в тяхното число и аз, чрез разни хитрости си уреждаме тая неразменна рубли и за да можем да у употребим, отиваме после в града, т. е. там, където нищо не се произвежда, а само се поглъща. А бедният работник, ограбен, за да може богатият да се снабди с неразменната рубли, отива и той подире му в града, като и той също се залавя за разни хитрини и, или си нагласява такова положение, прие което да може малко да работи, а много да се ползва, с което отегчава още повече положението на трудещия се народ, или пък, като не може да постигне такова положение, загива и изпада в числото на така бързо размножилите се гладни и измръзнали жители на къщите от рода на Ляпинския и Ржановия дом.

Аз принадлежа към разреда на хората, които чрез разни измами си устройват неразменната рубли, която съблазнява същия пак народ. Аз искам да помогна на хората и затова ясно е, че преди всичко не трябва да ги обирам, както това го върша сега, а то аз с едни сложни, хитри, зли и от векове набра се измами, дохождам в положението да притежавам неразменната рубли, т. е. поставям се в такива условия, при които мога винаги и без никакъв труд да принуждавам с хиляди и стотици хора да работят заради мен и после си въображавам, че ми е жалко за хората и

искам им помагам. Седнал съм на гърба на човека и почти ще го удавя, като изисквам да ме носи, и без да слизам от гърба му, уверявам себе си и другите, че мен ми е жал за него и искам да му облекча положението с всевъзможни средства, но само не и със слизането от гърба му. А това е много просто. Ако искам да помогна на бедните, т. е. да направя да не страдат вече, аз трябва преди всичко да не произвеждам сам бедни хора.. А то аз давам пари комуто си искам от отбилите се по пътя на живота, бедни, давам по рубла, по десет, по сто; а с отнемането на тия рубли от хората, които не са се заблудили още, аз правя и тях да станат бедни и после със самите им рубли ги и развращавам.

Това е твърде ясно; но мен би беше премного трудно, дорде да го разбере напълно и без всякакви заобикалки, които оправдаваха положението ми; но стигаше да призна вината си и всичко, което по-рано ми се показваше мъчно, странно, сложно, неясно и неразрешено – всичко това ми стана съвършено понятно и просто. А главно, пътят на животът ми, който произтичаше от това обяснение, стана прост, ясен и приятен, вместо предишния, който беше сплетен, неразрешим и мъчителен.

И всъщност, какъв съм аз, който иска да помогна на хората? Аз искам да помогна на хората, като ставам в 12 часа, след като съм играл през вечерта на карти при светлината на четири свещи, разслабен, изнежен и нуждаещ се от прислугата на много хора, и после отивам да помагам и то на кого? На хора, които стават в пет, спят на дъски, хранят се с хляб и зеле, знаят да орат, строят, косят, впрягат и шият – на хора, които по сила, издръжливост, изкуство и въздържаност са сто пъти по-силни от мен, и аз отивам да им помагам! Най-слабият от тях – пияницата от Ржановия дом, този, когото наричан калпазанин, - е сто пъти по-трудолюбив от мен; неговият баланс, тъй да се каже, т. е. отношението между туй,у което той взема от хората и което дава, е хиляди пъти по износен отколкото моя баланс, като сметна туй, което аз давам на хората и което вземам.

И на тия именно хора аз отивам да помагам. Аз отивам да

помагам на бедните. Но кой е бедният? От мен по-беден няма ни един. Аз съм един разслабен, за нищо негоден паразит, който може да съществува само при едни изключителни условия, само когато хиляди хора се трудят за подържането на този никому ненужен живот. И аз, червеят, който гризе листата на дървото, искам да помогна на ръста и здравето на това дърво и искам да го лекувам.

Аз целият си живот го прекарвам така: ям, говоря и слушам; ям, пиша или чета, т. е. пак говоря и слушам; ям, играя; пак говоря и слушам; ям и пак си лягам да спя; и така всеки ден аз друго нищо не мога и не умея да върша. И за да мога да върша туй, трябва от сутрин до вечер да работят слугите, вратарят, готвачът, файтонджията, перачката и пр., без да говоря и за работата на хората, които съдействат, щото файтонджията да си има файтона, готвачът съдините, и други всички нужни оръдия и предмети като брадви, бъчви, стъкла, газ, четки, столове, маси, вакса, сено, дърва, месо и пр. И всички тия хора, с пот на челото си работят по цял ден, и всеки ден, за да мога да говоря, ями и спя. И аз, такъв един готованин, си въобразявах, че мога да помагам на другите и на самите тия хора, които ме хранят.

Чудно беше не туй, че не можех никому да помогна и че се срамувах, а чудно беше как е могла да ми мине такава една глупава мисъл през главата. За жената, която слугуваше на болния старец, може да се каже, че му помагаше; хазайката, която отрязва един къс от собствено изработения си хляб и тя помогна на просяка; Симеон, който даде три копейки на просяка и които копейки действително представляваха неговият труд, и той помогна на стареца, но аз никому не услужих, за никого нищо не свърших и при това добре знаех, че парите ми не представляват моят труд.

И аз почувствах, че в самите пари, в тяхното притежание има нещо нечисто, безнравствено, че самите пари и това, че аз ги имам, са една от главните причини на ония злини, които виждах пред себе си и аз се попитах: какво нещо са парите?

XVII

Пари! Що е туй пари?

Парите представляват труда. Срещал съм образовани хора, които твърдяха, че парите представляват труда дори на този, който ги владее. Кая се, че и аз по-преди някак неясно споделях това мнение. Но мен ми трябваше основно да узная какво нещо са парите. И за да узная това, обърнах се към науката.

Науката казва, че парите нямат в себе си нищо несправедливо и вредително, че парите са едни естествено условия на обществения живот, което е необходимо: 1) за удобството на размяната 2) за определяне мярката на ценностите 3) за спестовността и 4) за изплащанията. Туй очевидно явление, че когато имам в джоба си триста излишни, ненужни за мен лева, аз, като свирна, мога да събера във всеки цивилизован град стотина хора, които за тези триста лева са готови по желанието ми да извършат най-тежките, отвратителни и унижителни работи, произлиза не от парите, а от твърде сложните условия на икономическия живот на народите, казва науката. Властването на едни хора над други произлизло не от парите, а от туй, че работникът не получава пълната стойност на труда си. Непълната пък стойност на труда си той получава поради свойствата на капитала, рентата и работната заплата и сложните отношения между тях и между самото производство, разпределение и ти необходимост на богатствата. П руски излиза, че хората, които имат пари, могат да вият върви от ония, които нямат пари. Но науката казва, че работата не се състои в това. Науката казва: във всеки вид произведения участват три фактора: земята, запасите на труда (капиталът) и трудът. И ето от разните отношения между тия фактори на производството, от туй, че двата първи фактора – земята и капиталът – се намират не в ръцете на работниците, а у други лица, от това и от произтичащите от него твърде сложни комбинации произлиза поробването на едни хора от други. От какво произлиза туй парично царство, което учудва всички ни със своята несправедливост и жестокост? Коя е причината, поради която едни хора посредством парите

властват над другите? Науката казва: от делението факторите на производството и произтичащите от това деление комбинации, като потискат работника. Този отговор винаги ми се е струвал странен не само с това, че оставя настрана една част на въпроса – именно: за значението при това на парите, - но и с делението факторите на производството, което на трезвия човек винаги ще му се види изкуствено и не отговарящо на действителността. Твърди се, че във всяко производство участват три фактора: земя, капитал и труд и при това деление се подразбира, че богатствата (или тяхната ценност – парите) естествено се подразделят между ония, които владеят този или онзи фактор, - така, например, рентата или ценността на земята принадлежи на земевладелеца, процентът – на капиталиста, а изработената заплата на труда – на работника. Но така ли е това?

...

Казват, че в европейското общество делението факторите на производството се е извършило, т. е. че едни хора владеят земята, други оръдията на труда, а трети са лишени от земя и от оръдията на труда. Работникът е лишен от земята и от оръдията на труда. Ние тъй сме привикнали на това твърдение, че не ни вече учудва неговата странност. Ако ли пък се замислим над това изражение, начаса ще видим неговата несправедливост и дори безсмисленост. В това изражение се крие вътрешно противоречие. Понятието за работника включва в себе си понятието за земята, на която той живее, и оръдията с които работи. Ако той не живееше на земята и нямаше оръдия за работа, той не би бил работник. Такъв работник, който да е лишен от земя и от оръдията на труда, никога не е имало и не може да има. Не може да има земеделец без земя, на която да работи, и без коса, кола и кон; не може да има и обушар без къща на земята, без вода, въздух и оръдия на труда, с които работи. Ако селянинът няма земя, кон и коса, а обушарят къща, вода и шило, това значи, че някой го е изгонил от земята му и му е взел направо или с измама косата, колата, коня, шилото; но никак не значи, че може а има земеделец без орало и обушар без

инструменти. Както е немислимо рибар на суша без мрежа иначе, освен ако някой го е прогонил от водата и му е отнел мрежата, така също е немислимо селянин или обушар без земя, на която да живее и без оръдия на труда, освен в случай че някой го е прогонил от земята и му е отнел оръдията на труда. Може да има такива хора, които да ги гонят от едно място на друго, и такива, на които да отнемат оръдията на труда и насила да ги принуждават да работят с чужди оръдия на труда ненужни там предмети, но това не значи, че такова е свойството, а значи само туй, че има случай, когато се нарушава това естествено свойство на производството. Ако ли пък се вземе за фактори на производството всичко туй от което може да бъде лишен работник чрез- насието на другите, тогава защо да се не счита и претенцията над личността на роба като фактор на производството? Защо претенцията да се владеят слънчевите лъчи, въздухът, водата да не се считат и те за такива фактори? Може да се появи човек, който да издигне стена и с нея да закрие слънцето от съседа си, може някой да отбие и водата на реката в блатото и с това да зарази водата; може да се появи човек, който да счита всеки човек за своя вещ; но нито едната, нито другата, нито третата претенция, ако дори би се изпълнила чрез насилие, не може да бъде призната за основа на делението на факторите на производството и затова също така не е право да се приема измисленото право над земята и над оръдията на труда за отделни фактори на производството, както и това, че измисленото право за ползване от слънчевите лъчи, от въздуха, водата и личността на другия човек да се разглеждат като отделни фактори на производството. Може да има хора, които да заявяват права над земята и над оръдията на труда на работника, както е имало хора, които са заявявали права над личността на работника, и както може да има хора, които да заявяват права на изключителното ползване от слънчевите лъчи, водата, въздуха; може, например, да има хора, които да гонят работника от място на място и със сила да му отнемат произведенията на труда, щом като той ги приготви, да му отнемат и самите оръдия на този труд

и да го заставят да работи не за себе си, а за господаря си, както това става във фабриките – всичко това може да го има; но все пак работникът без земя и без оръдия на труда не можа да бъде, както не може човек да бъде вещь на друго, макар че хората дълго време да са утвърждавали това. И както утвърждаването правото на собственост над личността на друг човек не е могло да лиши рода от вроденото му свойство да търси своето благо, а не това на стопанина си, така и сега утвърждаването правото на собственост над земята и над оръдията на труда на другите не може да лиши работника от вроденото свойство на всеки човек да живее на земята и да работи със своите лични и или общи оръдия туй, което той счита полезно за себе си. Всичко, което може да каже науката, разглеждайки сегашното икономическо състояние, е, че съществува правото на едни хора да владеят земята и оръдията на труда на работниците, вследствие на което за някоя част от тия работници (никак не за всички) се нарушават собствените на хората условия на производството, тъй че работниците ги лишават от земята и от оръдията на труда и ги прогонват към чужди оръдия на труда; но никак не туй, че това случайно нарушение закона на производството е самият закон на производството. Като твърди, че делението факторите на производството е и самият основен закон на производството, икономистът върши същото, което би направил един зоолог, който като види множество канарчета в кафези, с подстригани крилца, би заключил от това, че кафезът и в него съдът с вода, което се издига по стълбичката, е най-същественото условие за живота на птиците и че птичий живот се движи от тия три фактора. Колкото и много канарчета да живеят в картонени къщички и с подстригани крилца, зоологът не може да признае картонените къщички за естествено свойство на птиците. Колкото и много да има работници пропъдени от местата им и лишавани и от произведенията и от оръдията на труда им, естественото свойство на работника да живее на земята и да работи със свои оръдия туй, което му е нужно, ще си остане същото. Има неоснователни права на едни хора над земята и над оръдията на

работническият труд, точно така, както в древния свят едни хора са имали права над личността на други; но никак не може да има разделение на хората на господари и роби, както това са искали да установят в древния свят, и никак не може да има разделение на факторите на производството на земя и капитал, както това искат да установят икономистите в днешното общество. А тия именно права на едни хора над свободата на другите науката нарича естествени свойства на производството. Вместо да взема основите си из естествените свойства на човешките общества, науката ги е взела от един частен случай, и за да оправдае този частен случай, признала е правото на едни човек над земята, от която се храни друг човек, и над ония оръдия на труда, с които работи други, т. е. признала е такова едно право, каквото никога не е имало и не може да има и което в самото си изражение носи противоречие, понеже правото над земята на един човек, който не работи земята, всъщност не е друго освен правото да се ползвам от земята, от която аз не ползвам; правото пък над оръдията на труда не е друго освен правото да работя с ония оръдия на труда, с които не работя. Науката със своето деление факторите на производството твърди, че естественото състояние на работника е туй неестествено състояние, в което се той намира; също тъй както в древно време чрез дележа на хората на граждани и роби се е твърдяло, е неестественото положение на робите е естествено свойство на човека. Това именно деление, прието от науката само за да оправдае съществуващото зло; и поставено от нея в основата на всичките си изследвания, е направило туй, че науката напразно се опитва да даде някакви обяснения на съществуващите явления. Като отрича най-ясните и прости отговори на въпросите, които ѝ се представят тя дава едни отговори, които нямат никакво съдържание.

Въпросът на икономическата наука се състои в следното: коя е причината, поради която едни хора, които имат земя и капитал, могат да поробват ония хора, които нямат земя и капитал? Отговорът, който представя на здравия смисъл, е този, че това

произлиза от парите, които имат свойството да поробват хората. Но науката отрича това и казва: това произлиза не от свойството на парите, а от туй, че едни имат земя и капитал, а други нямат. Ние питаме: защо хората, които имат земя и капитал, поробват ония, които нямат, а ни отговарят: защото те имат земя и капитал. Но ние за това същото питаме. Лишението от земя и оръдия на труда съставлява именно поробването. Този отговор прилича на латинското *facit dormire quia habet virtus dormitiva*. Но животът не престава да поставя своя съществен въпрос, и дори самата наука вижда това и се старае да отговори на него, но никак не може да направи това, излизайки от своите основи и се върти в своя омагьосан кръг. За да направи това, науката трябва преди всичко да се откаже от своето лъжливо деление факторите на производството, т. е. от признанието последствията на явленията за тяхна причина, и трябва да търси отначало най-близката, а после по-далечната причина на ония явления, които съставляват предмета на нейните изследвания. Науката трябва да отговори на въпроса: коя е причината на туй, че едни хора са лишени от земя и от оръдията на труда, а други ги притежават? Или - коя причина произвежда отчуждаването на земята и оръдията на труда от тия, които обработват земята и работят с оръдията? И щом като науката си постави този въпрос, тогава ще се явят нови съображения, които ще превърнат всичките положения на предишната *quasi* наука, които се въртят в безизходния кръг на твърдението, че бедственото положение на работника произлиза от това, че то е бедствено. За простите хора изглежда несъмнено, че най-близката причина за поробването на едни хора от други са парите. Но науката, като отрича това, казва че парите са само оръдие за размяна, което няма нищо общо с поробването на хората.

XIX

Ако тази въображаема наука – политическата икономика – не се занимаваше със същото, с което се занимават всичките юридически науки, а именно с апология на насието, тя не

би могла да не види това странно явление, че разпределението на богатствата и лишаването на едни хора от земя и капитал, и поробването на едни хора от други, че всичко това е в зависимост от парите и че само посредством парите сега един хора с ползват от труда на другите, т. е. поробват ги.

Повтарям, човек, който има пари, може да купи всичкото жито и да омаломощи другото с глад и за хляб да го пороби съвсем. Тъй това и става пред очите ни в огромни размери. Изглежда, че би трябвало да се потърси свързката на тия явления на поробването с парите, но науката с пълна увереност твърди, че парите нямат никаква връзка с поробването.

Науката казва: парите са също такава стока, както и всяка друга, която има стойността на своето производство, само с тази разлика, че тази стока (парите) е избрана като най-удобното средство за размяна, за определяне цените, за спестяване и за изплащане: един изработил обувки, друг изкарал жито, трети отгледал овце и ето че за да могат по-удобно да си разменят произведенията, те приготвят пари, които представляват съответна част на труда, и с тяхна помощ си разменят подметки срещу овнешко месо и пет килограма брашно.

Хората на тази въображаема наука твърде обичат да си представят такова едно положение на работите; но такова положение никога не е имало в света. Такава представа за обществото прилича на представата за първобитното неизвратено, съвършено човешко общество, което предишните философи са обичали да си въобразяват. Но такова нещо никога не е имало. Във всичките човешки общества, където е имало пари, като пари, винаги е съществувало и насилието на силния и въоръжения над слабия и невъоръжения; а там, където е имало насилие, знаците на ценностите – парите, каквито и да били те: добитък, платове, кожи или метали, - винаги е трябвало да губят това значение и да получат значение на откуп от насилието. Парите несъмнено имат ония безобидни свойства, които науката изброява, но тия свойства те биха имали в действителност само в такова едно

идеално общество, в което не би се появило насилието нито на един човек над друг човек; но в такова общество и парите, като пари, като обща мярка на ценността, съвсем ни би ги и имало, както не е имало и не е могло да ги има във всичките общества, които не са били изложени на общото държавно насилие. Във всичките пък известни нам общества, където парите ги има, те получава значение на размяна, само защото служат като средство за насилие. И главното им значение не е в туй, да служат за средство за размяна, а в туй, да служат на насилието. Там, където има насилие, парите не могат да служат за правилно средство за размяна, понеже те не могат да бъдат мярка за ценностите. Не могат те да бъдат мярка на ценностите, защото, щом като в обществото един само човек може да отнеме от друг произведенията на труда му, начаса се нарушава тази мярка. Ако на пазара бъдат заедно заведени коне и крави отгледани от стопаните и други отнети със сила от други стопани, т, разбира се, че в този пазар цената на конете и кравите не ще вече съответства на труда за тяхното отглеждане и ценността на всичките други предмети ще се измени съобразно това изменение, и парите не ще определят ценността на тия предмети. Освен това, ако с насилие може да се добие крава, кон или къща, със същото насилие могат да се добият и самите пари и с тия пари да се купят и всякакви произведения. Ако ли пък и самите пари се добиват с насилие и се употребяват за купуване на предмети, тогава парите губят вече съвсем всяко подобие на средство за размяна. Насилникът, който е отнел парите и ги дава за произведения на труда, не прави размяна, а само чрез парите си взема всичко, което му трябва.

Но дори и да съществуваше такова въображаемо, невъзможно общество, в което без общо държавно насилие над хората, парите – сребро или злато – биха имали значение като мярка на ценностите и като средство за размяна, то и в такова общество, при появяването на насилието парите начаса биха изгубили своето значение. Явява се, например, в такова общество някой насилник във вид на завоевател. Да предположим, че този насилник ще

заграби и кравите, и конете, и дрехите, и къщите на жителите, но за него е неудобно да владее всичко това и затова той, естествено, ще се досети да заграби от тия хора и туй, което сред тях съставлява всякакъв вид ценност и се разменя срещу всевъзможни предмети – именно: парите. И начаса значението на парите, като мярка на ценностите, престава да съществува в такова общество, защото мярката на ценността на разните предмети ще зависи винаги от произвола на насилника. Оня предмет, който ще е по нужен на насилника и за който той ще дава повече пари, ще добие по-голяма ценност, и обратно. Тъй че в едно общество, което се е изложило на насилие, парите начаса добиват едно преобладаващо значение като насилническо средство за насилника и ще задържат значението си като разменно средство за насилваните само дотолкова и в такова отношение, каквото е изгодно за насилника.

XXI

...

Парите са като робството: същата цел и същите последствия. Тяхната цел е да освободят човека от първородния закон, както го нарича вярно един дълбок писател от народа, или от естествения закон на живота, както го наричаме ние, и който закон предписва всекому от нас личен труд за удовлетворение на потребностите си. И последиците на робството за владетеля са: появяване и измисляне на нови и безкрайни нужди, които никога не могат да се наситят, още и изнеженост, извращения и разврат, а за робите – потискане на човека и принизяването му до степен на животно.

Парите, прочее, са една нова страшна форма на робството. Както старото робство те развъртават едновременно и роба и господаря, само че в много по-голям размер, понеже те освобождават и единия и другия от личните им човешки отношения.

...

Разбрах че, нещастията на хората произлизат от робството, в което едни държат други хора. Аз разбрах, че днешното робство

произлиза от военното насилие, от присвояването на земята и искането парични данъци. И като разбрах значението на всичките три оръдия на новото робство, аз не можех вече да не желая да се избавя от участието си в него.

Когато бях робовладелец, когато имах крепостни и разбрах безнравствеността на това положение, аз се стараех заедно с другите, които разбираха това, да се избавя от него. Избавлението ми се състоеше в това, че като го считах за безнравствено, стараех се, докато се съвсем избавя от това положение, доколкото мога по малко да проявявам робовладелческите си права, и живеех и оставях и другите да живеят така, като че ли тия права не съществуват, като при това с всички средства внушавах на другите робовладелци незаконността и безчовечността на въображаемите им права. Същото нещо аз не мога да не направя и относно сегашната форма на робството, т. е. колкото мога по малко да заявявам правата си, докато не се съвсем откажа от тия права, които ми ги дава земената собственост и парите, които се крепят от военното насилие; и същевременно не мога с всички средства да не внушавам и на другите хора незаконността и жестокостта на тия въображаеми права. Участието в робството от страна на робовладелците се състои във възползването от чуждия труд, все едно дали това робство се гради на правото му над роба или на туй, че владее земя и пари.

И затова ако един човек наистина не обича робството и не иска да участва в него, първото нещо, което той ще направи е, че не ще се ползва от чуждия труд нито посредством владеещото на земята, нито чрез служене на правителството, нито чрез пари.

Отказът пък от всички средства, които се употребяват за ползване от чуждия труд, ще доведе такъв човек до необходимостта от една страна да намали потребностите си, а от друга – да върши сам туй, което по-рано други са вършили за него.

И това просто и несъмнено заключение прониква във всичките подробности на живота ми, изменя го изцяло, изведнъж ме избавя от всички нравствени страдания, които изпитвах при вида на

хорските страдания и разврат, и същевременно изведнъж премахва и всичките три причини, които ми пречеа да помагам на бедните и на които се натъкнах, като търсех причините за несполуката си да им помогна.

Първата причина бе стичането на хората в градовете и поглъщането там на селските богатства. Стига само човек да не желае да се ползва от чуждия труд посредством това, като заема правителствена служба, или като владее земя, или притежава пари, и затова доколкото може сам да удовлетворява нуждите си, и тогава никога не ще и помисли да остави селото (където най-лесно се удовлетворяват нуждите) и да се пресели в града, където всичко е произведение на чужд труд и всичко трябва да се купува; и тогава в село човек ще бъде в състояние да помага на нуждаещите се и не ще изпитва онова чувство на безсилие, което аз изпитвах в града, като исках да помагам на хората не със свой, а с чужд труд.

Втората причина бе разделението между богатите и бедните. Стига само човек да не иска да се ползва от чуждия труд посредством служба, владение на земя и пари, и той ще бъде заставен от необходимостта сам да удовлетворява потребностите си, и тогава начаса от само себе си ще се сине оная стена, която го отделя от работния народ, и той ще се слее с него, ще застане рамо до рамо с него и ще има възможност да му помага.

Третата причина бе срамът, който произлизаше от съзнанието за безнравствеността на притежанието ми на ония пари, с които исках да помагам на хората. Стига само човек да не желае да се ползва от чужд труд посредством служба, владение на земя и пари, и тогава ние никога не ще имаме ония грешни пари, притежаването на които възбуди у хората, които нямат пари, такива изисквания, които аз не можех да удовлетворя, а у мен възбуди чувство на съзнаване на своята правота.

XXVI

По какъв начин може един човек, който счита себе си, да не

кажа християнин, образован или хуманен, а просто живее така, че да не взема участие в борбата за живот на цялото човечество, а само да поглъща трудовете на хората, които се борят за живот, и по такъв начин да увеличава труда на борещите се и числото на погиващите в тази борба? А с такива хора е пълен нашият така наречен християнски и образован свят. Освен че светът е пълен с подобни хора, но и самият идеал на нашия християнски и образован свят е да се стреми към добиване на най-големи богатства, които дават на човек удобства и възможност да се освободи от борбата за живот и колкото може повече да се ползва от труда на братята, които гинат в тая борба.

Как са могли хората да паднат в такова едно чудно заблуждение?

...

XXXVIII

Аз се стараех да не лъжа себе си и да изкореня от себе си останките от лъжовното мнение, което имах за значението на своето образование и таланти и гледах да се покая; но по пътя за решаването на въпроса: какво да се прави? – яви се ново затруднение: работите за вършени са така много и различни, че трябваше да се посочи кое именно трябва да се прави. И отговора на този въпрос ми го достави искреното ми покаяние за злото, в което живях.

Какво да се прави? Какво именно да се прави? – питат всички, питах и аз дотогава, докогато под влияние на високото за себе си мнение не виждах, че първата ми и несъмнена работа е да се обличам, отоплявам и прехранвам сам, да се грижа за жилището си и в това нещо да служа и на другите, защото откакто светът е светувал, в това самото нещо се е състояла и се състои първата грижа на всеки един човек.

Пълно удовлетворение на телесните си и духовните потребности човек намира само в това именно: да се прехранва, облича и подслонява себе си и своите си – това е удовлетворение

на телесната му потребност; да върши същото нещо и за другите хора – удовлетворение на духовната му потребност. Всяка друга дейност на човек само тогава е законна, когато е удовлетворена тази първа потребност.

И действително, в каквото и да полага човек призванието си: било в туй, да управлява хората или да защитава съотечествениците си, било че върши богослужение или поучава другите, било че измисля средства за увеличение приятността на живота, или открива законите на вселената или пък въплъщава вечните истини в художествени образи, - за един загрижен човек отговорността му да участва в борбата с природата за подържане на своя и на другите живот ще стои всякога на първо място. Тази отговорност ще бъде винаги на първо място. Тази отговорност ще бъде винаги първата, защото на хората най-нужното нещо преди всичко е животът, и за да се защитават и поучават на наука и за да им се прави животът по-приятен, трябва първо да се съхранява самият им живот, а пък неучастието им в борбата и поглъщането на чужди трудове унищожават живота им. И затова невъзможно безумно е да се помага на хората в живота им, когато от друга страна се унищожават самият им живот.

Задължението на човека да се бори с природата, за придобиване жизнени средства, винаги ще бъде първото и несъмнено от всички други отговорности, защото това задължение е един закон на живота, отстъпването от който довлеча едно неизбежно наказание – унищожението на телесния или разумният живот на човека.

Ако е един човек, който живее сам, уволни себе си от задължението да се бори с природата, той начаса се наказва с това, че тялото му погива.

Ако ли пък човек освободи себе си от това задължение, като застава другите да го вършат и като с това губи живота им, тогава той също така начаса се наказва с лишаването си от разумен живот, т. е. животът, който има разумен смисъл.

Аз така бях извратен от миналия си живот, в нашия свят, така изкусно е скрит този пръв и несъмнен закон на Бога

или на природата, че ми се стори странно, страшно и срамно дори изпълнението на този закон, като че ли можеше да бъде срамно и страшно изпълнението на вечния несъмнен закон, а не отстъплението от него.

Отначало ми се струваше, че за да постъпя съгласно тоя закон, ще има нужда от приспособления, устройства от съдействието на единомислещи хора, съгласие на семейството ми да живеем на село, после срам ме беше някак си да кажа на хората, че ще направя такава една неприлична на нашия кръг постъпка, каквато е телесния труд и по такъв начин не знаех как да се заловя за тази работа. Но достатъчно ми беше да разбере, че това не е някаква изключителна дейност, която трябва да се измисля и устройва, а че тази дейност е само едно възвръщане от лъжовното положение, в което се намирах, към естественото и че тя е само едно изправяне на лъжата, в която живеех, - стигаше ми да съзная това и всички затруднения изчезваха.

Нямаше нужда от устройване и очакване съгласието на другите, защото винаги в каквото и положение да се намирах, имаше хора, които хранеха, обличаха и отопляваха освен себе си, но и мен и навсякъде при всички условия аз можех сам да правя това заради себе си и заради тях, стига да имах време и сили. В това неправилно и някакси чудно за хората занятия аз не можех да изпитвам никакъв лъжовен срам, защото, като не вършех това, аз изпитвах пак един истински срам.

И още при самото ми съзнаване на това положение и при практическите му изводи аз бях възнаграден напълно, затова че не се показах малодушен пред заключенията на разума и затова че отидох нататък, накъдето те ме водеха. Като дойдох до тези практически изводи, аз бях поразен от лекостта и простотата в разрешението на всички ония въпроси, които преди ми се показваха толкова трудни и невъзможни.

На въпроса: какво трябва да се прави? – изпъкна един много определен отговор: преди всичко трябва да приготвя това, което на мен самия ми е нужно, т. е. самовара си, печката си, водата си,

дрехите си и всичко това, което аз сам мога да си го направя.

На въпроса: не ще ли се покаже тази пи постъпка странна на хората? – оказа се, че тази странност продължи около една седмица само и след това излиза странно обратното, т. е. ако се възвърна към предишните условия.

На въпроса: има ли нужда да се организира този физически труд и да се устройва подобно общество на село – на полето? – оказа се, че всичко това е излишно и че трудът ако има за цел не добиването възможност да се стои празен и да се ползваме от чуждия труд, какъвто е трудът на хората, които трупат пари, а ако има за цел удовлетворението на нуждите, тогава той сам ще привлича хората от града в селото, при нивите, където трудът е най-плодотворен и радостен. А общества да се съставят няма нужда, защото когато един човек се труди, той от само себе си естествено привиква към съществуващото общество на трудещите се хора.

На въпроса: този труд не ще ли ми погълне всичкото време и дали не ще ме лиши от възможността да се занимавам с оная умствена деятелност, която аз обичам, към която съм привикнали и която в минутите на съмнение я считам за не дотам безполезна за другите? На този въпрос аз получих един съвсем неочакван отговор. Оказа се, че енергията на умствената деятелност се е усилила и се усилива равномерно, като същевременно, съразмерно телесното напрежение, се освобождава от всичко излишно.

Оказа се, че като посвещавам на физическия труд 8 часа, т. е. тази половина от деня, която напред я прекарвах в тежки борби със скуката, остават ми още 8 часа, от които според условията си аз имам нужда само от 5 часа за умствен труд; и излиза, че ако аз – доста плодовит писател, който през течението на почти 40 години нищо не съм вършил, освен да пиша и съм написал 300 печатни коли, - ако през тия 40 години бях работил наред с работния народ, без да считам зимните вечери и празници, ако четях и се учеха по 5 часа на ден ив празниците само бях писал по две страници на ден (а аз пишех понякога и по цяла кола на ден), бих изписал същите

300 коли за 14 години. Оказа се едно чудно нещо: че една проста аритметическа сметка, която и едно седемгодишно дете може да направи, аз досега не съм могъл да я направя. В едно денонощие ние спим 8 часа и остават ни още 16. Ако който и да е човек, като се занимава с умствена работа, посвети на тази си работа по 5 часа всекидневно, той би направил много нещо, а къде остават останалите 11 часа?

Оказа се, че физическия труд не само не изключва възможността да се работи умствено, но той даже подобрява достойнството на умствената работа и я поощрява.

На въпроса: дали физическия труд не ще ме лиши от много безвредни радости свойствени на човека, като: наладата от изкуствата, придобиването разни знания, общуването с хората и въобще щастието от живота? – Оказа се съвършено обратното: колкото по-напрегнат биваше трудът и колкото по се приближаваше той до грубия земеделски труд, толкова повече са ползвах от наладите и знанията, толкова по влизях в тясно и любовно сношение с хората и по такъв начин толкова повече се ползвах от щастието на живота.

На въпроса (който така често чувам от хора не съвсем искрени): какъв резултат може да произлезе от такава една нищожна капка в морето, каквато представлява моят личен физически труд? – получи се един най-чуден и неочакван отговор. Оказа се, че стигаше, щото физическият труд да ми стане едно привично условия на живота, за да се премахнат веднага от само себе си повечето ми лъжливи и обичния привички и нужди от предишното ми физическо безделие. Без да говоря за привичката ми да обръщам деня в нощ и обратно, и за необходимостта ми да имам хубава постелка, дрехи и условна чистота, неща, които са първо невъзможни и стесняващи физическия труд, но дори и самата ми храна, и самата ми предишна нужда от качеството на храната се съвсем измени. Вместо сладката, тлъстата, деликатна и сложна храна, която напред ми се искаше, стана ми сега нужна и по-приятна най-простата храна, като зелената чорба, кашата,

черният хляб, чайт и пр. Така че без да говоря за влиянието, което оказаха на мен с примера си простите работници, с които влизах в отношения, и които се задоволяваха с малко, но и самите ми потребности незабелязано се измениха вследствие на труда ми, така че капката ми физическа труд всред морето общ труд се увеличаваше съразмерно привикването и усвояването ми на работата: съразмерно плодотворността на труда ми, нуждата ми от чужд труд се намаляваше постепенно и живота ми естествено без усилия и лишения се свеждаше към такъв един прост живот, за който аз не можех и да си мечтая дори, без изпълнението закона на труда. Оказа се, че най-скъпите потребности, които исках от живота, като: тщеславие и разсейване на скуката, произлизали направо от празния ми живот.

При физическата работа не остава място за тщеславието и няма нужда от развлечение, тай като всичкото време е приятно запълнено и след умората, простата почивка пред една чаша чай или при прочитането на една книжка или пък ри разговор с близките е несравнено по-приятна, отколкото театърът, концертът, игрането на карти, големите общества и всички други неща, които така скъпо струват.

На въпроса: дали този непривичен труд не ще ми повреди здравето, което е необходима за възможността да се служи на хората? – оказа се, че въпреки положителните твърдения на знаменитите лекари, какво усиленият физически труд, особено в моята възраст, можел да има лоши последствия (и че по-добре би било да се прави шведска гимнастика, манеж и прочие приспособления, които да заместят естествените условия на човешкия живот) оказа се, че колкото по напрегнато работех, толкова по силен, по-бодър, по весел и по-добър се чувствах. Така че оказа се несъмнено, че както другите изкуствени измислици на човешкия ум: вестници, театри, концерти, визити, балове, карти, романи и пр. Не са нищо друго, освен едно средство за поддържане духовния живот на човека вън от естествените му условия да се труди за другите, същото неща са и всичките медицински и

хигиенни измислици на човешкия ум, касаещи се до храната, пиетието, помещенията, вентилациите, дрехите, лекарства, водните гимнастически, електрически и всевъзможни други начини за лекуване; мен ми стана ясно, че всички тези хитри мъдрости не са освен едни средства, за да поддържат телесния живот на човека във от естествените му условия на труда. Оказа се, че всичките измислици на човешкия ум за приятното устройство на физическия живот на празните хора са съвършено подобни на това, което хората биха измислили за устройство на едно херметически покрито здание, в което посредством разни механически оръдия, изпарения и растения да може да се добива най-добрият въздух, когато за тази цел е достатъчно само да се отвори прозорецът, достатъчно е да се върши това, което е свойствено само на човека, но и на животното, а именно: погълнатата храна, вкараната енергия да се изразходва, да се разрежи чрез мускулна работа.

Всички измислици в областта на медицината и хигиената за хората от нашия кръг са същото нещо, както когато един механик би сгорещил силно парния казан, който не работи, би запушил всичките му издишки и подир това би се заловил да измисля средства, чрез които да може да попречи на пукването на този казан.

И когато ясно разбрах всичко това, стана ми смешно. Чрез цяла върволица съмнения и след дълго мислене аз дойдох до необикновената истина, че ако човек има очи, има ги за да гледа с тях, а ушите за да слуша с тях, краката за да ходи, а ръцете и гърбът си за да работи с тях и че ако човек не употребява тези си членове за каквото са те назначени, за него ще бъде по-лошо. Дойдох до заключение, че с нас привилегированите хора се е случило същото нещо, което се беше случило и с жребците на един моя познат. Той поръчал на нагледника си, който не обичал и не отбирал твърде от коне, да избере няколко жребца от хергелето, да ги върже на яслата и да ги охрани. Този последният изпълнил поръчката, но като се боял за скъпите коне, той не посмял ги повери никому и на мястото (в яхъра) им давал овес и ги поил, а никак не ги яздил

и не ги развеждал дори. Най-после от толкова стоеие на едно място се повредили и станали неспособни на работа. Същото се е случило и с нас, но разликата е само тази, че конете не могат се излъжат с нищо и за да не ги пускат да ходят, тях ги държат вързани с въжета, а нас ни държат в същото неестествено и гибелно за нас положение чрез съблазни и лъжи, които са ни заблудили и ни държат вързани като със синджири.

Ние сме си устроили един живот противен на нравствената и физическата природа на човека и после си напругаме умът, за да уверим хората, че този е най-добрият живот. Всичко това, което наричаме култура: нашата наука, изкуство и усъвършенстването на приятностите на живота не са освен едни опитвания да се подлъжат нравствените потребности на човека; и всичко, което носи името хигиена и медицина, не пак освен едно опитване да се залъжат естествените и физическите нужди на човешката природа.

...

На мен ми се вижда работата така: денят на всеки човек се разделя от самото ядене на 4 части: 1) до сутрешната закуска; 2) от закуската до обяд; 3) от обяд до пладне и 4) от пладне до вечеря. А работата на човека, към която чувства нужда, се дели на 4 вида: 1) работа на мускулните му сили, работене с ръце, крака, плещи, кръст – въобще тежък труд, който изпотява; 2) работа с пръстите и китките на ръцете, каквато е занаятчийската работа; 3) работата на умът и въображението и 4) общуването с другите хора. И нещата, от които човек има нужда, и те могат да се разделят на 4 вида; всеки човек се ползва 1) от произведенията на тежкия труд: хляб, добитък, къща, кладенец, мост и пр.; 2) от занаятчийски произведения, като дрехи, обувки, покъщнина и пр.; 3) от произведенията на умствената дейност – от науката и изкуствата и 4) от общуването на хората: запознанства и пр. и пр. Струва ми се, че най-добре е така да се разделят заниманията през деня, защото да може човек да си упражнява всички четири способности и сам да произвежда и четирите вида предмети, от които се ползва, и по такъв начин първата част на дена да бъде

посветена на тежкия труд, втората на по-лек ръчен труд, третата на умствен труд и четвъртата на общуване с хората. Добре ще е, ако може човек така да си устрои работата, но ако не може, едно нещо е важно, е именно, да съзнава винаги задължението да се труди и всяка част от деня да използва в труд. Струва ми се, че само така ще може да се унищожи това лъжовно разделение на труда, което съществува в нашето общество и ще може да се възстанови онова справедливо разделение на труда, което не нарушава щастието на човека.

...
“Но разделението на труда е по-износно”. За кого е по-износно? То е по-износно само за да се изкарат по-скоро колкото се още повече обувки и басма. Но кой ще прави тия обувки и басма? – Хората, които от поколение на поколение са правили само иглени уши по фабриките. Така че как може това да бъде по-износно на хората? Ако ли е работата да се изкарат колкото се може повече басми и игли, тогава добре; но тук работата се касае до хората и тяхното благо. А благо то на хората е в живота. А животът е в работата. Така че как може необходимата мъчителна и скучна работа да бъде по-износна за хората? Ако ли работата се състои в това, да се гледа ползата само на едни хора, без да се взема в съображение благо то на всички, тогава най-износно ще бъде, едните хора да почнат да ядат другите. Казват дори, че било вкусно човешкото месо.

Едно нещо е най-износното за всички хора, а именно това, което и аз заради себе си желая, т. е. най-голямото благо и удовлетворение на всички потребности, които са вложени в мен: и телесни, и душевни, и на съвестта, и на разума. И ето че за себе си аз намерих, че за да бъда щастлив и за да мога да удовлетворявам всичките си нужди, нужно ми е само да се излекувам от безумието, в което заедно с лудия княз Блохин живеех и което се състои в това, че от господата не се изисква да работят, а всичко това други са длъжни да го направят; аз намирам, че нищо подобно не трябва да измислям, а само трябва да върша това, което е свойствено на един

човек, който си удовлетворява потребности. И като стигнах до това, убедих се, че трудът за удовлетворението на потребностите от само себе си се разделя на разни видове, от които всеки си има своята добрина и не само не е тежък, но дори служи и за почивка от другия труд.

Аз в груба форма (ни най-малко не настоявам на справедливостта на това деление) разделих този труд според потребностите на 4 отдела, и старая се да изпълнявам доколкото мога това разпределение. Така че, ето какви отговори намерих аз за себе си на въпроса: какво трябва да правим?

Първо да не лъжа самия себе си; колкото и отдалечен да съм от истинския път, който разумът ми открива, но при все това да не ме е страх от истината.

Второ: да се отрека от правотата на своя живот и от високото мнение, което имам за себе си, от преимуществата и особеностите си, които ме отличават от другите хора, и да се призная за виновен.

И трето: да изпълнявам вечния и несъмнен човешки закон, т.е. с цялото си същество и без да се срамувам от някоя работа, да се бора с природата за подържане на своя живот и на живота на другите хора.

XXXIX

Великите и истински дела са винаги прости и скромни.

А най-великото дело, което ни предстои сега, е разрешението на тия страшни противоречия, в които живеем.

А пък работите, които разрешават тези противоречия, са именно тези скромни, незабелязани и наглед смешни дори работи, както да си служи човек сам с физическа работа, па ако може да служи и на другите, и това именно предстои на нас – богатите хора, ако само разберем нещастieto, безсъвестността и опасността на положението, в което сме изпаднали.

Какво ще излезе от това, че аз и друг някой, или че десетина хора не ще презираме физическата работа, а ще я считаме

за необходима за нашето щастие, спокойствие на съвестта и безопасността си? Ще излезе това, че десетина, дванадесет или тринадесет хора, без да влизат в стълкновение с някого и без никакво насилие, нито правителствено, нито революционно, ще разрешат за себе си този наглед неразрешим за целия свят въпрос и ще го разрешат така, че ще им бъде драго да живеят, съвестта им ще се успокои и злото на потисничеството не ще ги вече плаши; ще излезе това, че и другите хора ще видят, че благо, което те навсякъде търсят, се намира до самите тях и че неразрешимото наглед противоречие на съвестта им и на световното устройство се разрешава по един най-лек, радостен начин и че вместо да се боим от хората, които ни заобикалят, трябва да се сбlijим с тях и да ги обичаме.

Неразрешимият наглед икономически и социален въпрос е също като сандъчето на Крилов (прочут руски баснописец) То просто се отваря. Но и то няма да се отвори дотогава, докато хората не направят първото и просто нещо, именно да го отварят сами.

Неразрешимият наглед въпрос е същият стар въпрос за възползването на едни хора от труда на другите и този въпрос в наше време се изразява в собствеността.

По рано се възползвали от труда на другите направо чрез робство и насилие, а в наше време това се върши посредством собствеността.

Собствеността в днешно време е коренът на всичкото зло и страдания на хората, които я притежават или са лишени от нея. Тя е мъчител на съвестта на тия, които злоупотребяват с нея и тя причинява главната опасност за стълкновението между тия, които я притежават в голям размер, и тия, които са лишени от нея. Собствеността е коренът на злото и същевременно тя е самото нещо, към което е насочена всичката дейност на съвременното общество, туй, което ръководи дейността на целия сегашен свят.

Държавите-правителствата интригуват помежду си и воюват за собственост: заради бреговете на Рейн, за земи в Африка, в

Китай или на Балканския полуостров. Банкерите, търговците, земевладелците и фабрикантите се трудят, лъжат, хитруват, мъчат се и другите все за собственост; чиновниците и занаятчиите се блъскат, лъжат се помежду си и страдат пак от собственост; съдилищата и полицията пазят собствеността; затворите, тюрмите и всички ужаси, с които са свързани така наречените наказания, съществуват в се заради собствеността.

Собствеността е коренът на цялото зло; и ето че с разпределението и осигуряването на собствеността се занимава цял свят.

...

Най-напред към числото на хората, които съзнателно работят за изпълнението на този естествен закон, се ще присъединят и хора, които полусъзнателно признават същото, сетне към тях ще се присъединят още по –голямо число хора, благодарение на доверието им към последните, и най-сетне болшинството от хората ще признае това и тогава ще стане това, че хората ще престанат да губят себе си и ще намерят щастие. Това ще бъде тогава (и то ще бъде твърде скоро), когато хората от нашия кръг, а след тях и останалото огромно болшинство съзнаят, че не е срамно да се изпразват и чистят нужници, а е срамно да се пълнят и после да се карат други наши братя да ги изпразват; че не е срамно да се ходи с галоши на гости със собствено изработени обувки, а срамно е да се ходи с галош покрай хора, които нямат никакви обувки; че не е срамно да се не знае френски или последната новина, а срамно е да се яде хляб, без да се знае как се той прави; че не е срамно да нямаш колосана риза и модни дрехи, а срамно е да ходиш с чисти дрехи, които показват своята празнота; че не е срамно да имаш оцапани ръце, а срамно е да нямаш по ръцете си мазоли.

Но всичко това ще бъде тогава, когато ще го изиска общественото мнение. А общественото мнение ще го изиска, когато в съзнанието на хората ще се унищожат ония съблазни, които са скривали истината от тях. В мое време по такъв начин станаха големи промени. И тези промени се извършиха само

защото се измени общественото мнение. В първите години от живота ми, богатшите ги беше срам, ако се не возеха с четири коня на файтона си и с двама лакеи; срам ги беше да нямат лакеи и горнични, които да ги обличат, обуват и др., а пък сега изведнъж стана срамно, ако се не облича и обува някой сам и ако се вози на файтон с четири коня и двама лакеи. Всичките тия промени ги е направило общественото мнение, а нима не са ясни и ония промени, които сега се готвят от общественото мнение?

ДНЕШНОТО РОБСТВО

Днешното робство произлиза от три узаконения: узаконение за земята, за данъците и за собствеността. И за това всичките опити на хората, които желаят да подобрят положението на работниците, неволно, макар и безсъзнателно, са насочени на тези три узаконения.

Едни отменяват данъците, които лежат на гърба на работния народ и ги прехвърлят на богатите; други предполагат да унищожат правото на землена собственост, и за осъществяването на това вече са правени опити в Нова Зеландия и в един от Американските щати (приближаването към осъществяването на това е докарало и ограничението на правата за разпореждането със земята в Ирландия); а трети – социалистите, като предполагат обобщаване на оръдията на труда, предлагат да се облагат с данъци доходите, наследствата и да се ограничават правата на капиталистите-предприемачи. Изглежда като че ли с това се отменяват тези самите узаконения, които произвеждат робството и вследствие на това, би трябвало да се очаква, че по този начин ще се унищожи и самото робство. Но достатъчно е да се вгледаме само по-отблизо в условията, при които се извършват и предполагат отмененията на тези узаконения, за да се убедим, че всичките не само практически, но и теоретически проекти за подобрене положението на работниците са само замещение на едните узаконения, които произвеждат робство с други узаконения, които установяват нова форма на робството. Така например, тези които отменяват данъците и налозите от бедните, като унищожават от начало узаконенията за преките налози а после, като прехвърлят тези налози от бедните върху богатите, неизбежно са длъжни да удържат и удържат узаконенията за земената собственост, за собствеността на оръдията на производство и на другите предмети, върху които и минава всичката тежест на данъците. А удържанието узаконението за земята и собствеността като

освобождава работниците от данъците, отдава ги в робство на земевладелците и капиталистите. Тези пък, като Хенри Джордж и неговите последователи, които отменят узаконенията на земята собственост, предлагат нови узаконения на обвързана поземлена рента. А поземлената рента неизбежно установява нова форма на робството, защото човек, който е принуден да плаща рентата или поголовния налог, при всеки неурожай и нещастие ще бъде принуден да взема пари в заем от този у когото са парите, и пак попада в робство. А тези, като социалистите, които в проекта си отменят узаконението на земята собственост и собствеността на оръдията за производството, удържат пък узаконенията за данъците и освен това неизбежно трябва да въведат и узаконението за принуждаване към работа, т.е. установяват пак робството в неговата първобитна форма.

Така щото, до сега по един или по други начин, както практическите, така и теоретическите отмени на узаконенията, които произвеждат известен вид робство, всякога са се заменявали и се заменават с нови узаконения, които произвеждат друго робство от нов вид.

Произлиза нещо подобно на това, което прави тъмничарят, като премества веригите на пленника от шията на ръцете, от ръцете на нозете, или като ги сменя, но укрепява ключалките и решетките на прозорците.

Всички подобрения на положението на работниците, които са ставали досега, са се състояли само в това.

Узаконенията правата на господарите да принуждават робите към подневолен труд са се заменили с узаконенията за притежаване всичката земя от господарите. Узаконенията за притежаване цялата земя от господарите са се заменили с узаконенията за данъците, разпоредбата с които се намирало във властта на господарите. Узаконението за данъците се е заменило с ограждане правата за собствеността на предметите за употреба и на оръдията на производството предлага се от социалистите да се замени с узаконението на принудителната работа...

„Но всичко това са общи разсъждения; справедливи ли са те или несправедливи, но те са неприспособими към живота” – слушам аз възраженията на хората, които са привикнали към своето положение и не считат за възможно или не желаят да го изменят.

„Кажете, какво именно да се прави, как да се устрои обществото”? - казват обикновено хората от богатите класи.

Хората от богатите класи така са привикнали към своята роля на робовладелци, че когато става дума за подобрене положението на работниците, те, като се чувстват в положение на помещиците, тозчас почват да измислят различни проекти за устройството на своите роби, но през ума им не минава, че те нямат никакво право да се разпореждат с другите хора и че, ако те наистина желаят доброто на хората, то единственото нещо, което те могат и са длъжни да направят, е да престанат да вършат това зло, което сега вършат. А злото, което вършат е твърде определено и ясно. Злото, което те вършат се състои не само в това, че те се ползват от принудителния труд на робите и не искат да се откажат от това ползване, но и в това, че сами участват в уреждането и поддържането на принудителния труд. Ето именно това е, което те трябва да престанат да вършат.

А работниците хора са също така развратени от своето принудително робство, че на болшинството от тях се струва, че ако тяхното положение е лошо, то затова са виновни стопаните, които им плащат твърде малко и които владеят оръдията на производството; на тях и през глава не минава, че лошото им положение зависи от тях самите и че те, ако наистина искат да подобрят своето положение и това на своите братя, а не всеки да гледа само своите удобства, то главното, което те трябва да правят, е, - сами да престанат да вършат злото. А злото, което те вършат, се състои в това, че ако желаят да подобрят своето материално положение с тези самите средства, с които те са били приведени в робството, работниците, за да могат да удовлетворят тези привички, които те са усвоили, жертват

своето човешко достойнство и свободата си, и постъпват на унизителни и безнравствени длъжности или работят ненужни и вредни предмети; а главно – в това, че поддържат правителствата, участват в техните данъци и непосредствени служби и по такъв начин поробват самите себе си.

За да се подобри положението на хората, както и на тези от богатите класи, така и на работниците, трябва да се разбере, че да се подобрява положението на хората, като запазваме само своите изгоди, е невъзможно, че да се служи на хората не може без жертви, и че вследствие на това, ако хората действително искат подобрене положението на своите братя, а не само на своето, те трябва да бъдат готови не само на изменение всичкия строй на живота, към който те са привикнали и на лишения от удобствата, от които те са се ползвали, но и на напрегната борба не с правителствата, а със себе си и със своите семейни и да бъдат готови на гоненията за неизпълнението на правителствените изисквания.

И затова отговорът на въпроса, какво именно трябва да правим, е твърде прост и не само определен, но и във висша степен всякога и за всеки човек удобопримен и изпълним, макар и не такъв, какъвто се очаква от тези, които, както хората, от богатите класи, са напълно уверени, че те са призвани не да изправлят сами себе си (те сами са и тъй добри), а да учат и да устрояват другите хора, и – тези, които както работниците, са уверени в това, че виновни са за тяхното лошо положение не те самите, а само капиталистите, и че да се изправи това положение е възможно, само като се отнеме от капиталистите това, от което те се ползват и се направи така, че всички да би могли да се ползват от тези приятности на живота, от които се ползват сега само капиталистите. Този отговор е твърде определен, удобопримен и изпълним затова, защото призовава към деятелност това единственото лице, над което всеки има действителна, законна и несъмнена власт, а именно самия себе си, и се състои в това, че ако човек – бил той роб или робовладелец – наистина иска да подобри не само своето положение, а положението на хората,

то длъжен е сам да не върши злото, което произвежда неговото робство и робството на неговите братя. А за да не върши това зло, което произвежда неговото бедствие и бедствието на неговите братя, той е длъжен – първо, ни доброволно ни принудително да не приема участие в правителствените деятельности и затова да не приема върху себе си званията ни солдат, ни фелдмаршал, ни министър, ни бирник, ни свидетел, ни съветник, ни съдебен заседател, ни губернатор, ни член на парламента и въобще никаква длъжност, свързана с насилието. Това – първо. Второ такъв човек е длъжен да не дава доброволно на правителствата данъци, ни прями, ни косвени, и също така, не трябва да се ползува от пари събрани от данъците, ни във вид на жалвания, ни във вид на пенсия, награда и др.т. нито от правителствените учреждения, издържани с данъци, насилствено събрани от народа. Това – второ. Трето, човек, който желае да съдейства не само на своето благо, а на подобрене положението на хората, е длъжен да не се обръща към правителствените насилния ни за ограждане правото му да владее земята и другите предмети, ни за ограждение на своята безопасност и на безопасността на своите близки, а да владее както земята, така и всичките произведения на чуждия или на своя труд дотолкова, до колкото към тези предмети не се заявяват изисквания от страна на другите хора.

„Но такава деятелност е невъзможна: защото да се откаже човек от всякакво участие в правителствените дела значи да се откаже от живота”, - ще кажат на това. Човек, който се откаже от изпълнение на войнската повинност, ще бъде затворен в тюрмата; човек, който не плаща данъци, се подхвърля на наказания, и данъка се събира от неговите имуществва; човек, който се откаже от правителствената служба, без да има други средства за живот, ще загине със семейството си от глад; същото ще бъде и с човека, който се откаже от правителственото ограждение на своята собственост и личност, а да не се ползва човек от предметите, обложени с данъци и от правителствените учреждения е съвършено невъзможно, понеже с данъци са обложени често пъти

и предметите от първа необходимост; също така невъзможно е да мине човек и без правителствените учреждения, като поща, пътища и др.

Свършено справедливо е, че на сегашния човек е трудно да се откаже от всякакво участие в правителственото насилие; но това, че не всеки човек може да постави живота си така, щото да не бъде в известна мярка участник в правителственото насилие, никак не показва, че е невъзможно все повече и повече да се освобождаваме от него. Не всеки човек ще има сила да се откаже от военна служба (но има и ще има такива), но всеки човек може да не постъпва по свое искане във военна, полицейска, съдийска или шпионска служба и може да предпочете пред поизносената правителствена служба по-малко възнаграждаемата частна работа. Не всеки човек ще има сила да се откаже от своята земена собственост (макар че има хора, които правят и това), но всеки човек, като разбира престъпността на такава собственост, може да намали пределите ѝ. Но всеки може да се откаже от капиталите (ако има такива) и от да владее предметите, пазени чрез насилието, но всеки може, като намалява своите потребности, все по-малко и по-малко да се нуждае от предметите, които предизвикват завист у другите хора. Не всеки може да се откаже от правителственото жалвание (има и такива, които предпочитат глада пред нечестната правителствена деятелност), но всеки може да предпочете по-малкото жалвание пред по-голямото, стига само изпълняемата обязаност да би била по-малко свързана с насилието. Не всеки може да се откаже да се ползва от правителствените училища (но има и такива), но всеки може да предпочете частното училище пред правителственото. Всеки може все по-малко и по-малко да се ползва и от предметите, които са обложени с даждие, и от правителствените учреждения.

ЦАРСТВОТО БОЖИЕ Е ВЪВ ВАС

Чудят се на това, че в Европа се извършват ежегодно по 60 000 самоубийства, само които са известни, записани, и то с изключение на Русия и Турция; но трябва да се чудим не на това, че се извършват толкова много самоубийства, а на това, че са толкова малко. Всеки съвременен човек, ако вникне в противоречието между съзнанието и живота му, се намира в най-отчаяно положение.

Без да говоря за всички други противоречия между живота и съзнанието, които изпълнят живота на съвременния човек, достатъчно е само това последното, военното положение, в което се намира Европа, за да се усъмни в разумността на човешката природа и да прекрати своя живот в тоя безумен и зверски свят. Това противоречие – военното, което включва в себе си квинтесенцията на всички други противоречия, е така ужасно, че да се живее, като се участва в него, може само ако не се мисли за него, ако може да се забрави.

Как! Ние всички християни не само че изповядваме любовта един към друг, но и действително живеем един общ живот, в едно бие пулсът на нашия живот, ние си помагаме един на друг, учим се един от друг, все повече и повече, към взаимна радост и любовно сближение един с друг. В това сближение е смисълът на целия живот, - и утре някоя забъркана глава на правителството като каже някоя глупост, друг му отговори по същия начин, и аз ще тръгна, като се излагам сам на смърт, да убивам хора, които не само че не са ми направили нищо, но които а обичам. И това не е далечна случайност, а именно това, към които всички ние се приготвяме, и е не само вероятно, но неизбежно събитие.

Достатъчно е да се съзнае ясно това, за да полудеем или се самоубием. И това точно се и случва, и даже особено често между военните. Стига само за минута да се опомниш, за да дойдеш до необходимостта от такъв край. Само с това се и обяснява страшното напрежение, с което днешните хора се стремят към

опояване с вино, тютюн, опиум, карти, четене на вестници, пътешествия, всякакви зрелища и увеселения. Всички тия работи се вършат като сериозни и важни дела. Те действително са важни дела. Ако не бяха тия външни средства за замайване, половината хора веднага биха се самоубили, защото най-непоносимото състояние е да живееш в противоречие със своя разум. А в това състояние се намират всички днешни хора. Всички днешни хора живеят в постоянно крещящо противоречие между съзнанието и живота. Тези противоречия се изразяват и в икономическите и държавни отношения, но най-рязко е това противоречие в съзнаването от хората на християнския закон за братството на хората и необходимостта, в която поставят всички хора с общата военна служба, всеки да бъде готов към вражда и убийство – всеки да бъде в едно и също време, и християнин и гладиатор.

Разрешаването на противоречието между живота и съзнанието е възможно по два пътя: чрез изменяне на живота или на съзнанието. И в избора между двата, изглежда, не може да има съмнение.

Човек може да престане да прави това, което счита за лошо, но не може да престане да счита лошото за лошо.

Също така и цялото човечество може да престане да прави това, което счита за лошо, но не може само да измени, но и да задържи макар и временно всичко, което изяснява и разпространява съзнанието за това, което то счита за лошо и което за това не трябва да съществува. Изглежда, че изборът между изменението на живота и съзнанието трябва да бъде ясен и да не подлежи на съмнение. И затова, изглежда, че е неизбежно за днешното християнско човечество да се отрече от осъжданите от него езически форми на живот и да построи своя живот върху призованите от него християнски основи.

Но така би било, ако нямаше закона на инерцията, толкова неизменен в живота на хората и народите, колкото и в неодоушевените тела, който се изразява за хората чрез психологическия закон, така вярно изразен в Евангелските думи:

„ и не отиваха към светлината, защото делата им бяха зли.” Този закон се състои в това, че повечето хора мислят не за да познаят истината, а за да уверят себе си, че този живот, който водят и който им е приятен и привичен, е именно този, който се схожда с истината.

Робството е било противно на всичките тия нравствени начала, които проповядвал Платон и Аристотел, а при това нито единият, нито другият не са виждали това, защото отрицанието на робството е разрушавало целия този живот, който те са живели. Същото става и днес.

Разделението на хората на две класи, както и държавното и военно насилие, са противни на всичките тези нравствени начала, които живее нашият свят, и заедно с това днешните напредничави и образовани хора като че не виждат това.

Мнозинството, ако не всички, образовани днешни хора съзнателно се стараят да задържат предишното обществено животоразбиране, което оправдава тяхното положение, и да скрият от себе си и от хората неговата несъстоятелност и, главно – необходимостта от приемане на това християнско животоразбиране, което разрушава техния строй на съществуващия живот. Те се стремят да поддържат реда, основан на общественото животоразбиране, но сами не вярват в него, защото то е отживяло и в него не може вече да се вярва.

Цялата днешна литература – и философската, и политическата, и изящната, е поразителна в това отношение. Какво богатство на мисли, форми, краски, каква ерудиция, изящество, обилие на мисли, и какво, не само отсъствие на сериозно съдържание, но и някакъв страх пред всяка определеност на мисълта, и нейното изражение! Заобикалки, иносказания, шеги, общи, най-широки съображения, и нищо просто, ясно, което да се отнася до работа, т.е. до въпроса на живота.

Но освен това, че се пишат и говорят грациозни ненужности, пишат се и се говорят направо и мръсотии и дивотии, пишат се и се говорят по най-изтънчен начин расъждения, които повръщат

хората към първобитната дивост, към основите не само на езическия, но даже на животинския живот, преживян от тях вече преди 5000 години.

И не може да бъде иначе. Като странят от християнското животоразбиране, което за едни нарушава само привичния, а за други – и привичния и изгодния ред, хората не могат да не се връщат назад към езическото животоразбиране и към ученията, основани на него. Днес се проповядва не само патриотизъм и аристократизъм, така както се е проповядвал той преди 2000 години, но и най-груб епикуреизъм, животинщина, само с тази разлика, че тогава хората, които са го проповядвали, са вярвали в това, което са проповядвали, а сега самите проповедници не вярват в това, което говорят и не могат да вярват, защото това, което те проповядват, вече няма смисъл. Не може да се стои на едно място, когато почвата се движи. Ако не вървиш напред, ще вървиш назад. И странно и страшно е да се каже – днешните образовани хора, напредничавите хора, със своите изтънчени разсъждения, всъщност влекат обществото назад, не даже към езическо състояние, а към състояние на първобитна дивост.

В нищо не се вижда така това направление на дейността на напредничавите днешни хора, както в тяхното отношение към това явление, в което днес се е изразила в концентрирана форма цялата несъстоятелност на общественото животоразбиране – към войната, към всеобщото въоръжение и общата военна служба.

Неопределеността, ако не недобросъвестността в отношенията към това явление на днешните образовани хора е поразителна. Отношението към него в нашето образовано общество е тройко: едни разглеждат това явление като нещо случайно, възникнало от особеното политическо положение на Европа, и го считат за поправимо, без да се изменя целият вътрешен строй на живота на народите, чрез външни, дипломатически международни мерки. Други гледат на това явление като на нещо ужасно, жестоко, но неизбежно и съдбоносно, като болест или смърт. Трети спокойно и хладнокръвно считат войната за явление необходимо, благотелно

и затова желателно.

Хората гледат на предмета различно, но както едните, така и другите и третите разсъждават за войната като за събитие, което съвършено не зависи от волята на хората, които участват в нея, и затова даже и не допускат този естествен въпрос, който застава пред всеки прост човек: „Нима е нужно да взимам участие в нея?“ Според мнението на всичките тези хора, подобен въпрос даже не съществува, и всеки, както и да гледа на войната лично, е длъжен да се подчинява робски в това отношение на изискванията на властта...

Независимо от непрекъснатите усилия на намиращите се на власт хора да скрият това и да предадат на властта друго значение, властта е прилагане към човека на връвта, веригата, с която ще го свържат и завлекат, или камшика, с който ще го бият, или ножа и брадвата, с която ще му отсекаят ръцете, краката, носа, ушите, главата, - прилагането на тези средства или заплашването с тях. Така е било това при Нерон и Чингис Хан, така е и сега при най-либералното управление в американската и френската републики. Ако хората се подчиняват на властта, то е само защото се страхуват, че в случай на неподчинение към тях ще бъдат приложени тези действия. Всичките правителствени искания: плащането на данъци, изпълняването на обществени работи, подчиняване на наложените наказания, изгнанията, глобите и т.н., на които хората като че се подчиняват доброволно, винаги имат в основата си телесното насилие или заплашване с него.

Основата на властта е телесното насилие.

Възможността пак да се извършва над хората телесно насилие дава, преди всичко, такава организация от въоръжени хора, при която всички те действат съгласно и се подчиняват на една воля. Такъв сбор от въоръжени хора, които се подчиняват на една воля, съставят войската. Войската всякога е стояла и сега стои в основата на властта. Властта се е намирала всякога в ръцете на тези, които заповядват на войската и всякога, всички властители, от римските кесари до руските и немските императори, са загрижени повече

от всичко за войската, подмазват се само на войската, като знаят, че ако войската е с тях, то и властта е в техните ръце.

Ето това именно организиране и увеличение на войската, необходима за поддържане на властта, е внесло в общественото животоразбиране началото, което го разлага.

Целта на властта и нейното оправдание се състои в ограничаването на тези хора, които биха искали да достигнат своите интереси във вреда на интересите на съвкупността. Но придобита ли е била властта чрез образуването на нова войска, чрез наследство или избор, хората които имат власт посредством войската, с нищо не се отличават от другите хора и затова, също както и другите хора, са били склонни да не подчиняват своите интереси на интересите на съвкупността, а напротив, - като са имали в ръцете си възможността да направят това, са били повече склонни, отколкото всички други, да подчинят общите интереси на своите. Колкото и да са измисляли хората средства, за да лишат тия, които са на власт, от възможността да подчиняват общите интереси на своите, или за да се предава властта само на непогрешими хора, до днес не е намерено средство за достигане ни едното, ни другото.

Всички употребявани методи на божие благословение, и на избор, и на наследственост, и на гласуване и на избори, и на събрания, и на парламенти и на сенати, - всички тези мерки са се оказали и оказват недействителни. Всички знаят, че ни един от тези методи не достига нито целта за връчване на властта само на непогрешими хора, нито препятствието за злоупотреби с нея. Всички знаят, че, напротив, хората, които са на власт, - били те императори, министри, градоначалници, стражари, - всякога, вследствие на това, че имат власт, стават повече склонни към безнравственост, т.е. към подчиняване общите интереси на личните, отколкото хората, които нямат власт, както това и не може да бъде иначе.

Общественото животоразбиране се е оправдавало само дотогава, докогато всички хора доброволно са жертвали своите

интереси за интересите на общото, но щом като се явили хора, които не искали да жертват доброволно своите интереси, и е потрябвала власт, т.е. насилие за ограничаване на тези личности, в общественото животоразбиране и в основаното на него устройство, е влезнало разлагащото го начало на властта, т.е. насилието на едни хора над други.

За да може, обаче, властта на едни хора над други да постигне своята цел – ограничаване на тези личности, в общественото животоразбиране и в основаното на него устройство, е влезнало разлагащото го начало на властта, т.е. насилието на едни хора над други.

За да може, обаче властта на едни хора над други да постигне своята цел – ограничаване на хората, които се стремят към лични цели във вреда на обществото, трябвало е властта да се намира в ръцете на непогрешими хора, както се предполага това у китайците, или както това се е предполагало в средните векове и сега за хората, които вярват в светостта на помазването. Само при това условие общественото устройство е получавало своето оправдание.

Но понеже него го няма, а напротив, хората, които имат власт, именно вследствие имането на властта никога не са свети, общественото устройство, основано на властта, не може да има вече оправдание...

„Без държава, - казват още, - нямаше да има всичките тези възпитателни, образователни, религиозни, пътесъобщителни и други учреждения. Без държавата хората не биха умели да си уредят всичките нужни им обществени работи.” Но този довод може да има основание, също само преди няколко века.

Ако е имало време, когато хората са били така разделени помежду си, когато така малко са били изработени средства за сближение и предаване на мислите, че те не са могли да се сговорят и да се съгласят в нищо общо: нито търговска, нито икономическа, нито образователна работа без държавен център, сега няма вече тази разделеност. Широко развилите се средства за общение и

предаване на мислите са направили това, че за образуването на общества, събрания, корпорации, конгреси, учени, икономически, политически учреждения, днешните хора не само напълно могат да минат без правителствата, но правителствата, в повечето случаи, по-скоро бъркат, отколкото да съдействат за постигане на тези цели.

От края на миналия век едва ли не всяка крачка напред на човечеството, не само не се е насърчавала, но всякога се е задържала от правителствата. Така е било с унищожаването на телесното наказание, с разпитите с мъчения, с робството, с установяването на свободата на печата и събранията. В днешно време пак държавната власт и правителствата не само спомагат, но направо спъват цялата тази деятелност, посредством която хората си изработват нови форми на живот. Разрешаването на работническия, земелния, политическия, религиозния въпроси не само не се насърчава, но напротив, задържа се от държавната власт.

„Без държава и правителства народите ще бъдат поробвани от съседите си.” Едва ли е нужно да се възразява на този последен довод. Възражението се намира в самия него.

Правителствата, както ни говорят, са необходими със своите войски за защита от тези съседни държави, които могат да ни поробят. Но нали всичките правителства говорят това едно за друго, и заедно с това ние знаем, че всичките европейски народи изповядват еднакви принципи на свобода и братство и затова не се нуждаят от защита един от друг. Ако пък говорят за защита от варварите, за това е достатъчно 0,001 от тези войски, които стоят сега под оръжие. Тъй че, излиза обратното на това, което се говори: държавната власт не само не спасява от опасността да бъдем нападнати от съседите, а, напротив, тя именно причинява опасността от нападения.

Тъй че, за всеки човек, поставен посредством военната служба в необходимостта да се замисли за значението на държавата, в името на която се иска от него да жертва своето спокойствие,

безопасност и живот, не може да не бъде ясно, че за тези жертви днес няма вече никакво основание.

Но не само като разсъждава теоретически, всеки човек не може да не види, че жертвите, които иска държавата, нямат никакво основание, даже като разсъждава практически, т.е. като сравнява всичките тези тежки условия, в които е поставен човек от държавата, всеки не може да не види, че за него лично изпълнението на държавните искания и подчинението на военна служба, в повечето случаи, е по-неизгодно за него, отколкото да се откаже от нея.

Ако мнозинството хора предпочитат подчинението пред неподчинението, това произлиза не вследствие трезвото претегляне на изгодите и неизгодите, а затова, че към подчинението хората ги привлича хипнотизацията, на която те при това се подлагат. Като се подчиняват, хората се покоряват само на тези искания, които им се предявяват, като не разсъждават и не правят усилие на волята. За неподчинението е нужно самостоятелно разсъждение и усилие, на което не всеки бива способен. Ако, като изключим нравственото значение на подчинението и неподчинението, се съобразим само едничко с изгодите, неподчинението, изобщо, винаги ще бъде по-изгодно от подчинението.

Който и да съм аз, човек ли, който принадлежи към заможните, угнетяващи класи, или към работните – угнетени, и в единия и в другия случай неизгодите на неподчинението са по-малко от неизгодите на подчинението, и изгодите на неподчинението са повече от изгодите на подчинението.

Ако аз принадлежа към малцинството угнетители, неизгодите от неподчинението на исканията на правителствата ще се състоят в това, че мене, като отказващ се да изпълня правителствените искания, ще ме съдят и в най-добрия случай или ще ме оправдаят или, както постъпват у нас с менонитите – ще ме заставят да отбия срока на службата си в невоенна работа; в най-лошия случай, ще ме осъдят на заточение или на затвор за 2-3 години (говоря по примери, били в Русия) или, може би, и на по-дълъг затвор,

може би и на смърт, макар вероятността за такова наказание да е твърде малка.

Такива са неизгодите на неподчинението. Неизгодите пък от подчинението се състоят в следното: в най-добрия случай мене няма да ме пратят да убивам хората и, по всяка вероятност, и мене самия няма да ме подхвърлят на осакатяване и смърт, а само ще ме зачислят във военното робство; аз ще бъда облечен в смешни дрехи, с мене ще прави каквото си иска всеки човек с по-голям чин – от ефрейтора до фелдмаршала, ще ме заставят да си кривя тялото както им се иска и, като ме задържат от една до пет години, ще ме оставят за десет години в положението да бъда готов всяка минута да се явя пак, за да изпълнявам всички тези работи. В най-лошия случай, при всичките предишни условия на робство, ще ме изпратят и на война, дето аз ще бъда принуден да убивам хора, от чужди народи, които нищо не са ми направили, дето мога да бъда осакатен и убит, и дето мога да попадна в такова място, както се случваше това при Севастопол, и както става при всяка война, дето хората се изпращат на сигурна смърт и, което е по-мъчително от всичко, мога да бъда изпратен против своите съотечественици и ще трябва да убивам своите братя за династически или за съвършено чужди ми правителствени интереси. – Такива са сравнителните неизгоди.

Сравнителните пък изгоди от подчинението и неподчинението са следните:

За този, който не се отказва, изгодите ще се състоят в това, че той, като се подхвърля на всичките унижения и като изпълнява всичките жестокости, които се искат от него, може, ако не го убият, да получи на своите комедиантски дрехи червени, златни, фалшиви лъскави украшения, в най-добрия случай може да се разпорежда над стотици хиляди също такива, както и той, оскотени хора и да се нарича фелдмаршал и да получава много пари.

Изгодите пък на този, който се отказва, ще се състоят в това, че той ще запази своето човешко достойнство, ще получи уважението на добрите хора, и главно, ще знае сигурно, че върши

божието дело и затова несъмнено добро на хората.

Такива с изгодите и неизгодите от двете страни за човека от богатите класи, за угнетителя; за човека пък от бедната работна класа изгодите и неизгодите ще бъдат същите, но с едно важно прибавление към неизгодите. Неизгодите за човека от работната класа, който не се отказва от военната служба, ще се състоят в това, че като постъпва на военната служба, той, със своето участие и като че ли съгласие, закрепва това угнетение, в което се намира сам.

Но не съображението за това, доколко е нужна и полезна за хората тази държава, която те биват повикани да поддържат със своето участие във военната служба, още по-малко съображението за изгодите и неизгодите за всекиго от подчинението или неподчинението му на правителствените искания, решават въпроса за необходимостта от съществуването или унищожаването на държавата. Този въпрос го решава безвъзвратно и безапелационно религиозното съзнание или съвестта на всеки отделен човек, пред когото, неволно, с общата военна служба, се поставя въпроса за съществуването или несъществуването на държавата.

Често говорят, че, ако християнството е истина, то е трябвало да бъде прието от всички хора още тогава, когато се е появило, и още тогава е трябвало да измени живота на хората и да го направи по-добър. Но да се говори така, е все едно да се говори, че ако зърното е изникнало, трябва веднага да даде стъбло, цвят и плод.

Християнското учение не е законодателство, което, като бъде въведено, да може с насилие още веднага да измени живота на хората. Християнството е друго, различно от предишното, ново, по-високо животоразбиране. А пък новото разбиране на живота не може да бъде предписано, а може да бъде само свободно усвоено. Свободно пък новото животоразбиране може да бъде усвоено само по два начина: духовен – вътрешен и опитен – външен.

Едни хора – малцинството – веднага, изведнъж, с пророческо чувство посочват истинността на учението, отдават му се и го

изпълняват. Други - мнозинството, само чрез дълъг път от грешки, опити и страдания идват до познаване истинността на учението и необходимостта от усвояването му.

И ето, към тази именно необходимост, да бъде усвоено учението по опитен външен път, е доведено сега мнозинството хора от християнското човечество.

Понякога се мисли: защо е било нужно това извращение на християнството, което и сега повече от всичко друго пречи на неговото приемане в истинското му значение. А между това, именно това извращение на християнството, което е довело хората в това положение, в което се намират те сега, е и било необходимото условие, за да могат да го възприемат мнозинството хора в истинското му значение.

Ако християнството се е предлагало на хората в неговия истински, а не извратен вид, не би било прието от мнозинството хора, и това мнозинство би му останало чуждо, както са му чужди сега азиатските народи. А като са го приели в извратен вид, народите, които са го приели, са били подхвърлени, макар и бавно, но сигурно, на неговото въздействие и чрез дълъг опитен път от грешки и произлизащите от тях страдания са доведени сега до необходимостта да го усвоят в истинското му значение.

Изопачаването на християнството и приемането му в изопачен вид от повечето хора е било също необходимо, както и това, че за да изникне посятото зърно, трябва временно да бъде скрито в земята.

Християнското учение е учение за истината и заедно с това е пророчество.

Преди хиляда и осемстотин години християнското учение е открило на хората истината за това, как трябва да живеят, и заедно с това предсказало какъв ще бъде човешкият живот, ако хората не живеят така, а продължават да живеят на тези основи, на които са живели до него, и какъв ще бъде, ако те приемат християнското учение и го изпълняват в живота.

Като преподал в планинската проповед това учение, което

трябва да ръководи живота на хората, Христос казал: „И така всеки, който слуша тези мои думи и ги изпълнява, оприличавам го на благоразумен мъж, който е построил къщата си на камък, и завалял дъжд, и придошли реките, и духнали ветрове и се насочили на този дом; и той не паднал, защото бил издигнат на камък. А всеки, който слуша тези мои думи и не ги изпълнява, се оприличава на безразсъден човек, който е построил този дом на пясък; и завалял дъжд, и придошли реките, и духнали ветрове и наблегнали на тази къща; и тя паднала и падането и било голямо.” (Мат. VII, 24-27).

И ето, след 18 века, пророчеството се изпълнило. Като не следват учението на Христа, изобщо, и неговото проявление в обществения живот чрез непротивенето на злото, хората неволно са дошли до това положение на неминуема гибел, което е обещано от Христос на тези, които не ще последват учението му.

Хората често мислят, че въпросът за противенето и непротивенето на злото с насилие е въпрос измислен, въпрос, който може да се заобиколи. А между това, този въпрос от самия живот е поставен пред всички хора и пред всеки мислещ човек и който неизбежно иска своето разрешение. Този въпрос за хората в обществения им живот, от това време, откакто е проповядвано Христовото учение, е същото, каквото е за пътешественика въпросът за това, по кой от двата пътя да върви, когато достигне до разделянето на пътя, по който е вървял. Трябва да се върви и не може да се каже: не ще мисля и ще вървя, както съм вървял и по-напред, а неизбежно е да избира един от двата.

Точно така е невъзможно да се каже от това време, откак Христовото учение е станало известно на хората: ще живея, както съм живял по-рано, като не ще решавам въпроса за противенето и непротивенето на злото с насилие. При изникването на всяка борба, неизбежно трябва да се разреши: да се противя или непротивя с насилие на това, което аз считам за зло.

Въпросът за противенето и непротивенето на злото с насилие е възникнал тогава, когато се е появила първата борба между

хората, тъй като всяка борба не е нищо друго, освен противене с насилие на това, което всеки от борещите се счита за зло. Но хората до Христа не виждали това, че противенето с насилие на това, което всеки счита за зло, само за това, че той счита за зло това, което други счита добро, е само един от начините за разрешение на борбата, а че другият начин се състои в това, никак да не се противим на злото с насилие.

До учението на Христа, на хората се представяло, че има само един начин за разрешаване на борбата посредством противене на злото с насилие, и така и постъпвали, като се стараели при това всеки от борещите се да убеди себе си и другите, че това, което всеки счита за зло, е и действително, абсолютно зло.

И затова хората от най-стари времена започнали да измислят такива определения на злото, които да са задължителни за всички. И за такива определения на злото, задължителни за всички, се издавали ту постановления от закони, които, предполагало се, че били получени по свръхестествен път, ту заповеди на хора или събрания от хора, на които се приписвало свойството на непогрешност. Хората употребявали насилие против другите хора и уверявали себе си и другите, че това насилие употребявали против злото, признато от всички.

Това средство се употребявало от древните времена, особено от тези хора, които завзимали властта, и дълго време хората не виждали неразумността на това средство.

Но колкото повече живеели хората, колкото по-сложни ставали техните отношения, толкова повече ставало очевидно, че да се противят с насилие на това, което всеки счита за зло, е неразумно, че борбата с това не се намалява и че никакви хорски определения не могат да направят щото това, което се счита за зло от едни хора, да се счита такова и от другите...

Няма сега човек, който да не вижда не само безполезността, но и нелепостта на събирането на данъци от трудовия народ за обогатяване на празните чиновници, или безмислеността на налагането наказание на развратените и слаби хора във вид на

заточение от едно място в друго или във вид на затваряне в затвори, дето те, като живеят в осигуреност и празност, само още повече се развъртават и отслабват, или не само вече безполезността и нелепостта, но просто безумието и жестокостта на военните приготовления и войните, които разоряват и погубват народа, и нямат никакво обяснение и оправдание, а при това тези насилия се продължават и даже се поддържат от самите тези хора, които виждат в тях безполезността, нелепостта, жестокостта и страдат от тях.

Нали ако преди 50 години богатият, празен и работният безграмотен човек – и двамата еднакво са били уверени, че тяхното положение на вечен празник за едни и вечен труд за други е определено от самия Бог, сега не само в Европа, но и в Русия, благодарение на преместването на населението, разпространението на грамотността и книгопечатането, трудно е да се намери измежду бедняците такъв човек, в когото да не се е породило от една или друга страна съмнение в справедливостта на този ред. Не само богатите знаят, че те са виновни вече със самото това, че са богати и се стараят да изкупят своята вина, както по-рано са изкупували граховете си с жертви за църквата, - с жертви на науката или изкуството, но и по-голямата половина от работния народ ясно съзнава сега съществуващия ред за лъжлив и такъв, който подлежи на унищожение и изменение. Едни хора, религиозните, каквито у нас в Русия са милиони, така наречени сектанти, признават това устройство за лъжливо и подлежащо на унищожение въз основа на разбраното в истинския му смисъл евангелско учение; други го считат за лъжливо, въз основа на социалистически, комунистически, анархистически теории, проникнали сега вече в нисшите слоеве на работния народ.

Насилието се държи сега не вече защото се счита за нужно, а само за това, че отдавна съществува и така е организирано от хората, на които то е износно, т.е. на правителствата и управляващите класи, че хората, които се намират по тяхна власт, не могат да се избавят от нея.

Днешните правителства, както и най-деспотичните, така и либералните, - са станали, както духовито ги наричал Херцен, Чингис-ханове с телеграфи, т.е. организации на насилия, които в своята основа нямат нищо друго, освен най-груб произвол, и заедно с това ползващи се от всички тези средства, които науката е изработила за съвкупната обществена мирна дейтелност на свободните и равноправни хора, и които ги употребяват за поробване и угнетяване на хората.

Правителствата и управляващите класи не се опират сега на правото, дори не и в нещо подобно на справедливостта, а на такава, с помощта на усъвършенстването на науката, изкусна организация, при която всички хора са обхванати от кръга на насилията, от който няма никаква възможност да се избавят. Този кръг се състои сега от четири средства за въздействие на хората. Всичките тези средства са свързани помежду си и се поддържат едно друго, както халките на веригата.

Първото, най-старо средство е заплашването. Това средство се състои в това, да представят съществуващото държавно устройство (каквото и да е то – свободно републиканско, или най-диво деспотично) за нещо свещено и неизменно, и затова да наказват с най-жестоки наказания всички опити за изменението му.

Това средство, както се е употребявало по-рано, така се употребява и сега, неизменно навсякъде, дето има правителство: в Русия против така наречените нихилисти, в Америка против анархистите, във Франция против империалистите, монархистите, комунистите и анархистите.

Железните пътища, телеграфът, телефонът, фотографията и усъвършенстваният начин без убийство да се отстраняват хората винаги в единични затвори, дето те, скрити от хората, гинат и се забравят, и много други най-нови изобретения, с които предимно се ползват правителствата, им дават такава сила, че ако само веднъж властта попадне в известни ръце, и явната и тайна полиция и администрацията, и различните прокурори, тъмнични чиновници,

и палачи усърдно работят, няма никаква възможност да се свали правителството, колкото и да е то безумно и жестоко.

Второто средство е подкупът. То се състои в това, че като вземат от трудещия се работен народ посредством данъци богатствата му, разпределят това богатство между чиновниците, които са длъжни за това възнаграждение да поддържат и усилват поробването на народа.

Тези подкупени чиновници от висшите министри до нисшите писари, като съставляват една неразделна мрежа от хора, свързани с един и същ интерес за хранене себе си от труда на народа, толкова повече обогатявани, колкото по-покорно изпълняват волята на правителствата, винаги и навсякъде, като не се спират пред каквито и да било средства, във всички отрасли на дейността отстояват със слово и дело правителственото насилие, на което е и основано тяхното благосъстояние.

Третото средство е това, което аз не мога да нарека иначе освен хипнотизация на народа. Това средство се състои в това, щото да задържат духовното развитие на хората и с различни внушения да ги държат в отживялото вече от човечеството разбиране на живота, на което се гради властта на правителствата, тази хипнотизация в днешно време е организирана по най-сложен начин, и като започне своето влияние от детската възраст, продължава се над хората до тяхната смърт. Тази хипнотизация се започва от първата възраст в нарочно за това устроени и задължителни училища, в които внушават на децата възгледи за света, свойствени на техните прадеди и които направо противоречат на съвременното съзнание на човечеството. В страни, дето има държавна религия, децата ги учат на безмислените кощунства на църковните катехизиси, с упътвания за необходимостта от подчинение на властите; в републиканските държави тях ги учат на дивото суеверие на патриотизма и на същата тази лъжлива задължителност от подчинение на правителствата.

В по-зрялата възраст тази хипнотизация се продължава над хората с поощряване и на религиозното и на патриотическото

суеверие.

Религиозното суеверие се насърчава с уреждането, със събрани от народа средства, на храмове, процесии, паметници, празненства, с помощта на живописата, архитектурата, музиката, благовонията, които опиват народа, и главно с поддържането на така нареченото духовенство, длъжността на което се състои в това, щото със своите представления, с патоса на службата, проповедите, със своето намесване в частния живот на хората – при ражданията, при браковете, при смъртните случаи – да замайват хората и да ги държат в постоянно зашеметено състояние. Патриотическото суеверие се насърчава с устройването от правителствата и управляващите класи, със събрани от народа средства, на обществени тържества, зрелища, паметници, празненства, които предразполагат хората към признаване на изключителната значителност само на своя народ и величието само на своята държава и нейните управители, и към недоброжелателство и даже омраза спрямо другите народи. При това деспотичните правителства направо забраняват да се печатат и разпространяват книги, и да се произнасят речи, които просвещават народа, и заточават или затварят всички хора, които могат да пробудят народа от неговия сън; освен това, всички правителства без изключение скриват от народа всичко, което може да го освободи, и поощряват всичко, което го развърщава, като: писателството, което поддържа народа в неговата дивост на религиозните и патриотически суеверия, всевъзможните чувствени увеселения, зрелища, циркове, театри и всякакви, дори физически средства за опияняване, като: тютюна, ракията, които съставляват главния доход на държавата; насърчава се дори проституцията, която не само се признава, но и се организира от повечето правителства. Такова е третото средство.

Четвъртото средство се състои в това, че посредством трите предшествващи средства, да се отделят от всички по такъв начин заковани и опиянени хора, още една част хора, затова, щото, като ги подложат на особен усилен начин на опияняване и озверяване, да направят от тях безволни оръдия на всички жестокости и зверства,

които ще потрябват на правителството. Това упояване и озверяване се достига, като тези хора се вземат в тази юношеска възраст, когато в хората не са успели още да се сложат твърдо каквито и да са ясни понятия за нравственост, и като ги отдалечават от всички естествени човешки условия на живот: дом, семейство, родина, разумен труд, затварят ги заедно в казарми, обличат ги в особени дрехи, и ги заставят при въздействието на виковете, барабани, музики, блестящи предмети, ежедневно да вършат известни измислени за тази цел движения и с тези средства ги довеждат в такова състояние на хипноза, при което те вече престават да бъдат хора, а стават безсмислени, послушни, хипнотизирани машини. Тези именно хипнотизирани физически силни млади хора (сега при общата военна служба все млади хора), снабдени с оръдия за убийство, всякога послушни на правителствената власт и готови по нейна заповед на всяко насилие, и съставят четвъртото и главно средство за поробване на хората.

С това средство се затваря кръгът на насилието.

Заплашването, подкупът, хипнотизацията карат хората да отиват войници; войниците пък дават власт и възможност и да наказват хората, и да ги обират (като подкупват с тези пари чиновници), и да ги хипнотизират и да ги правят като същите тези войници, които дават власт да правят всичко това.

Кръгът е затворен и няма никаква възможност да се измъкнат от него със сила.

Ако някои хора твърдят, че освобождението от насилието, или макар отслабването му, може да произлезе вследствие на това, че угнетените хора, като съборят със сила угнетяващото правителство, ще го заменят с ново, такова, при което вече не ще има нужда от такова насилие поробване на хората, и някои хора се опитват да правят това, - тези хора само мамат себе си и другите и с това не само подобряват, а напротив – влошават положението на хората. Дейността на тези хора само усилва деспотизма на правителствата. Опитите на тези хора за освобождение дават само удобен предлог на правителствата за усилване на своята власт и

предизвикват нейното усиляване.

Ако дори се допусне това, че вследствие на някои сложили се особено неизгодни за правителството обстоятелства, както например във Франция в 1870 година, някоя от правителствата бъде съборено със сила, и властта премине в други ръце, тази нова власт в никой случай няма да бъде по-малко угнетителна, отколкото предишната, а всякога, напротив, като се защитава от всички озлобени съборени врагове, ще бъде още по-деспотична и жестока, отколкото предишната, както е и било това при всичките революции.

Ако социалистите и комунистите считат за зло индивидуалистическото капиталистическо устройство на обществото, а анархистите считат за зло и самото правителство, то има и монархисти консерватори, и капиталисти, които считат за зло социалистическото, комунистическо устройство и анархията; във всички тези партии нямат друго средство за съединение на хората, освен насилието. Която и партия от тези да възтържествува, за да може да прокара в живота своето устройство, така също, както и за да удържи властта, тя трябва да употреби не само всички съществуващи средства за насилие, но и да измисли нови. Поробени ще бъдат други хора и хората ще бъдат принуждавани към друго, не само към това същото, но много по-жестоко насилие и поробване, защото вследствие на борбата ще се усили омразата на хората един към друг, и заедно с това ще се усилят и изработят нови средства за поробване.

Така е и било всякога след всички революции, и всички опити за революции, всички заговори, всички насилствени промени на правителствата. Всяка борба само усилява средствата за поробване в тези, които в известно време се намират на власт.

Положението на хората от нашия християнски свят и особено най-разпространените им идеи с поразителна убедителност доказват това...

Всяка нова истина, която изменя начина на човешкия живот и движи човечеството напред, първоначално се възприема само от

най-ограничено количество хора, които я разбират по вътрешен път. Останалите пък хора, които са приели по доверие предшестващата истина, тази, на която е основан съществуващият строй, всякога се противят на разпространението на новата истина.

Но понеже, първо, хората не стоят на едно място, а непрекъснато се движат, като все повече и повече познават истината и се приближават към нея с живота си, и второ, всички те, по своята възраст, възпитание, са разположени в постепенна градация от хора, най-способни да разбират по вътрешен път новите откриващи се истини, до хора, най-малко способни към това, то хората, които стоят по-близо от другите до тези, които са усвоили истината по вътрешен начин, едни след други, отначало през дълги промеждутъци от време, а след това все по-често преминават на страната на новата истина, и количеството на хората, които признават новата истина, става все по-голямо и по-голямо, и истината става все по-разбрана и по-разбрана.

А колкото повече усвояват хората новата истина и колкото истината е по-ясна, толкова повече се възбужда доверие в останалите хора, които стоят на по-ниска степен по способността на разбиране, и толкова по-лесно става за тях постигането ѝ, и толкова по-голямо число от хора я усвоява. И така върви движението, като все повече се ускорява и ускорява, разширява и разширява, като снежна топка, дотогава, докато не се обхване при това съгласно с новата истина обществено мнение, и останалата маса от хора, вече не поединично, а цялата изведнъж под натиска на тази сила не премине на страната на новата истина, и не се установи съобразно с тази истина нов ред на живота.

Хората, които преминават на страната на новата, дошла до известна степен на разпространение истина, преминават на нейна страна винаги изведнъж, масово, и са подобни на този баласт, който потопяват винаги изведнъж за устойчивото равновесие и правилен ход на всеки кораб. Без баласт корабът не би седял във водата, и би изменял своето направление при най-малкото изменение на условията. Този баласт, въпреки това, че отначало изглежда

излишен и даже задържащ вървежа на кораба, е необходимо условие за правилното му движение.

Същото е и с тази маса хора, която не един по един, а всякога изведнъж, под влиянието на новото обществено мнение, преминава от едно устройство на живота към друго. Тази маса със своята инертност всякога препятства на бързите, непроверени от човешката мъдрост, чести преходи от едно устройство на живота към друго и задълго задържа всяка, проверена чрез дълъг опит на борба, преминала в съзнанието на човечеството, истина...

И ето, за проповядване на това християнско учение и за потвърждаването му с християнски примери, ние уреждаме между тези хора мъчителни затвори, гилотини, бесилки, смъртни наказания, приготовления към убийство, за които употребяваме всичките свои сили, уреждаме за черния народ идолопоклоннически вероучения, които трябва да ги упоаяват, уреждаме правителствена продажба на упоаящи отрови – вино, тютюн, опиум; уреждаме даже проституция; даваме земята на тези, на които не е нужна; уреждаме зрелища на безумен разкош между нищета; унищожаваме всяка възможност за каквото и да е подобие на християнско обществено мнение; старателно разрушаваме установяващото се християнско обществено мнение и после тези същите, от нас самите старателно развратени хора, като ги затваряме, като диви зверове, в места, от които те не могат да излязат и в които те още повече озверяват, или като ги убиваме, - тези самите, от всички страни развратени от нас хора, привеждаме в доказателство на това, че на хората не може да се действа иначе, освен чрез грубо насилие.

Извършва се нещо подобно на това, което става тогава, когато грижливите невежи доктори, като поставят оздравяващия по силата на природата болен в най-неблагоприятни хигиенични условия и като го тъпчат с отровни лекарства, след това твърдят, че болният не е умрял само благодарение на тяхната хигиена и лечение, тогава, когато болният вече отдавна би бил съвсем здрав, ако те бяха го оставили на спокойствие.

Насилието, които се поставя като оръдие за поддържане на християнското устройство на живота, не само произвежда това действие, а, напротив, то именно пречи на общественото устройство да бъде такова, каквото е, не благодарение на насилието, а въпреки него.

И затова несправедливо е твърдението на защитниците на съществуващия строй, че ако насилието само едва удържа злите нехристиянски елементи на човечеството от нападението им на нас, то премахването на насилието и заменянето му с общественото мнение няма да запазят човечеството. Това е несправедливо, защото насилието не запазва човечеството, а, напротив, лишава го от единствената възможност за действително запазване на себе си чрез установяването и разпространяването на християнското обществено мнение върху съществуващото устройство на живота. Само с премахването на насилието християнското обществено мнение ще престане да се изопачава, ще получи възможност за безпрепятствено разпространение и хората няма да насочват своите сили към това, което не им е нужно, а ще ги насочват само към тази едничка духовна сила, която ги движи.

„Но как да се отхвърли очевидното, осезаемо запазване на стражаря с револвера и да се оставим на нещо невидимо, неосезаемо – общественото мнение? Съществува ли то още или не? А главно, този ред на нещата, в който ние живеем, ние го знаем. Добър или лош, ние знаем неговите недостатъци и сме привикнали към него, знаем как да се държим и какво да правим в сегашните условия; но какво ще бъде тогава, когато се откажем от него и се облегнем на нещо невидимо, неосезаемо и напълно неизвестно?“ И на хората се представя страшна тази неизвестност, в която встъпват, като се отказват от познатото устройство на живота.

Но нали е добре да се страхуваме от неизвестността, когато известното ни наше положение е здраво и осигурено. Обаче нашето положение не само не е осигурено, но ние несъмнено знаем, че стоим на края на загиването.

Ако би трябвало да се страхуваме, то трябва да се страхуваме

от това, което е действително страшно, а не от това, което само предполагаме за страшно.

Като се страхуваме да направим усилие, за да се измъкнем из погубващите ни условия само защото бъдещето не ни е напълно известно, ние приличаме на пасажерите на потъващ параход, които, като се страхуват да седнат в лодката, която ще ги прекара на брега, затварят се в каютата и не искат да излезнат из нея; или на тези овци, които от страх пред огъня, който е обхванал двора, се натъпкват под плевнята и не излизат през отворените врата.

Нима е възможно за нас, хората, които стоим на прага пред ужасяващата по злочестини и изстребителност война на вътрешни революции, пред която, както казват нейните приготвители, ужасите на 93-та година ще бъдат играчка, да говорим за опасността, която ни заплашва от дахомейците, зулусите и т.н., които живеят зад деветдесет и девет земи, и не мислят да ни нападат, и от тези, няколко хиляди опиянени и развратени пак от нас мошеници, крадци и убийци, броят на които не се намалява от всичките наши съдилища, затвори и смъртни наказания.

Освен това, този страх от премахването на явното запазване на полицейския стражар е страх предимно на градските хора, т.е. хората, които живеят в ненормални и изкуствени условия. Хората пък, които живеят в естествени условия на живот, не в градовете, а сред природата като се борят с нея, живеят без това запазване и знаят, колко малко може да запази насилието от заобикалящите ги действителни опасности. В този страх има нещо болезнено, което зависи предимно от тези лъжливи условия, в които мнозина от нас живеят и са израсли.

Един доктор-психиатър разказва, че веднъж през лятото, когато излизал от болницата, душевно-болните го изпратили до вратата на улицата. – „Елате с мен в града”, - им предложил докторът. Болните се съгласили и една малка групичка тръгнала след доктора. Но колкото по-далеч отивали по улицата, дето свободно се движели здравите хора, толкова повече се плашели и все по-близо се притискали към доктора, като задържали

вървенето му. И най-после, всички започнали да молят, да се върнат назад в своята болница, към своя безумен, но привичен начин на живот, при своите стражи, побои, дълги ръкави, единични килийки.

Също така се притискат и теглят назад към своя безумен строй на живота, към своите фабрики, съдилища, затвори, смъртни наказания, войни, хората, които християнството вика към волен, свободен, разумен живот в бъдещия настъпващ век.

Хората казват: „с какво ще бъдем ние осигурени, когато се унищожи съществуващото устройство? Какво именно и в що ще се състои това ново устройство, което ще замени сегашното? Дотогава пък, докогато ние не знаем как ще бъде устроен нашият живот, ние няма да тръгнем напред и няма да се поместим от мястото си.”

Това искане е подобно на туй, което би заявил изследователят на нови страни, като поиска подробно описание на тази страна, в която навлиза.

Ако животът на отделния човек, при преминаването от една възраст в друга, му беше напълно известен, той нямаше защо да живее. Същото е и с живота на човечеството: ако то имаше програма на този живот, който го очаква при встъпването му в нова възраст, това щеше да бъде най-верният признак, че то не живее, не се движи, а тъпче на едно място.

Условията на новия строй на живот не могат да ни бъдат известни, защото те трябва да бъдат изработени пак от нас. Само в това е и животът, да познаваме неизвестното и да съобразяваме с това ново познание своята деятелност.

В това се състои животът на всеки отделен човек, и в това се състои животът на човешките общества и човечеството.

Положението на християнското човечество с неговите затвори, каторги, бесилки, с неговите фабрики, натрупване на капитали, с неговите данъци, църкви, кръчми, публични домове, все растящи въоръжения и милиони опиянени хора, готови, като кучета, да се нахвърлят върху този, към когото ги насъска хазиянът

– би било ужасно, ако беше то произведение на насилието, но то е преди всичко произведение на общественото мнение. А това, което е установено от общественото мнение, не само може да бъде разрушено, но се и разрушава от него.

Стоотици милиони левове, десетици милиони дисциплинирани хора, оръдия за изстребление с удивителна сила, при доведената до последна степен на съвършенство организация, при цяла армия хора, повикана да измамва и хипнотизира народа, и всичко това подчинено, посредством електричеството, което унищожава пространството, на хората, които считат такова устройство на обществото не само полезно за себе си, но такова, без което те непременно ще загинат, и които затова употребяват всичките сили на своя ум, за да го поддържат – каква непобедима сила ни се струва всичко това.

А между това, достатъчно е само да си представим това, към което върви работата и на което никой не може да попречи, че между хората се е установило, със също такава сила и всеобщност, както и езическото обществено мнение – християнското обществено мнение и е заменило езическото, че мнозинството хора се срамуват да участват в насилието и да се ползват от него също така, както се срамуват сега хората от мошеничеството, кражбата, просията, страхливостта, и веднага, без борба и насилие, само по себе си, ще се унищожи всичкото това сложно и изглеждащо толкова могъщо устройство на живота. А, за да стане това, не е нужно в съзнанието на хората да влезне нещо ново, а само да изчезне тази мъгла, която скрива от хората истинското значение на някои дела на насилието, щото растящото християнско обществено мнение да победи отживяващото езическо обществено мнение, което допуска и оправдава делата на насилието. Трябва само на хората да им стане също така срамно да вършат тези дела на насилието, да участват в тях и да се ползват от тях, както е срамно сега да бъдеш и да те смятат за мошеник, крадец, страхливец, просяк. А именно това започва да става. Ние само не забелязваме това, както хората не забелязват движението, когато сами те се движат

заедно с всичко, което ги заобикаля. Наистина, устройството на живота в главните си черти си остава все такава насилническо, каквото е било преди 1000 години, и не само такава, но в някои отношения, особено в пригответленията към война и самите войни, то се представя даже по-жестоко; но зараждащото се християнско обществено мнение, това самото, което при известна степен на развитие трябва да измени цялото езическо устройство на живота, започва вече да действа. Засъхналото дърво, на вид, изглежда също така твърдо, както и по-рано – то даже изглежда по-твърдо, защото е станали свито – но то вече се разяжда в сърцевината и се готви да падне. Същото е и със сегашното насилническо устройство на живота. Външното положение на хората е същото: също така едни са насилници, други насилвани, но както насилниците, така и насилваните, нямат вече този възглед за значението и достойнството на положението на едните и другите.

Хората, които насилват, т.е. тези, които участват в управлението, и хората, които се ползват от насилието, т.е. богатите, сега вече не представят от себе си, както е било това по-рано, цвета на обществото и този идеал на човешко благополучие и величие, към който са се стремили по-рано всички насилвани. Сега вече, много често, не насилваните се стремят към положението на насилващите, а, напротив, насилващите често доброволно се отказват от изгодите на своето положение, избират положението на насилваните и се мъчат с простотата на живота си да се уподобят на насилваните.

Без да говоря вече за явно презираните сега длъжности и положения, като: шпиони, агенти на тайната полиция, лихвари, кръчмари, - голямо количество от положенията на насилниците, които се считаха по-рано за почетни, като полицейските, придворните, съдийските, административните, духовните, военните, предприемаческите, bankerските, не само не се считат от всички за желателни, но вече се осъждат от известен най-много уважаван кръг хора. Има вече хора, които доброволно се отказват от тези положения, които по-рано се считаха за безукоризнени,

и предпочитат по-малко изгодните, но несвързани с насилието положения.

Но не само правителствените хора, има вече и такива богати хора, които не по религиозно чувство, както е ставало това по-рано, а само вследствие на особена чувствителност към зараждащото се обществено мнение, се отказват от наследените състояния, като считат, че е справедливо да се ползват само от това, което са изработили със свой труд.

Положението на участника в правителството и богатата вече не се представя, както е било по-рано, и както е сега между християнските народи, за несъмнено почетно и достойно за уважение положение, и благословено от Бога. Най-чувствителните и нравствени хора (в по-голямата си част те са и най-образовани) избягват тези положения и предпочитат пред тях по-скромни, но независими от насилието положения.

Най-добрите млади хора в тази възраст, когато не са още извратени от живота и избират кариера, предпочитат дейността на докторите, технолозите, учителите, художниците, писателите, даже просто на земеделците, които живеят от своя труд, пред положението на съдиите, администраторите, духовниците и военните, плащани от правителството, или положението на хората, които живеят от своите доходи.

Повечето паметници, които се издигат сега, се издигат вече не на държавните деятели, не на генералите и съвсем не на богатите, а на учените, художниците, изобретателите, на хора, които не само нямат нищо общо нито с правителствата, нито с властта, но които много често са се борили с нея. Възпитават се в поезията, изобразяват се в пластическото изкуство, почитат се на тържествени юбилеи не толкова държавните хора и богатите, колкото учените и художниците...

По-добрите днешни хора се стремят към тези най-много почитани положения, и затова кръгът, из който се избират правителствените хора и богатите, става все по-малък и по-низък, така че по ум, образование и особено по нравствени качества

сега вече хората, които стоят начело на управлението, и богатите, не съставят, както е било това в старо време, цвета на обществото, а, напротив, стоят по-ниско от средния уровень.

Както в Русия и Турция, така и в Америка и Франция, колкото и да променят правителствата чиновниците си, мнозинството от тях са хора користни и продажни, които стоят на такава низка степен на нравственост, че не отговарят даже и на тези малки искания за проста неподкупност, които се предявяват към тях от правителствата. Често могат да се чуят сега наивни оплаквания от правителствените хора за това, че по-добрите хора по някаква странна, както им се струва, случайност всякога се намират във враждебния им лагер. Подобно на това, както ако хората биха се оплаквали, че по някаква странна случайност за палачи попадат все хора неизтънчени и не особено добри.

Мнозинството от днешните богати хора се състои също така вече не от най-изтънчените образовани хора на обществото, както е било това по-рано, а или от груби събирачи на богатства, заети само с обогатяването си, в повечето случаи, с нечестни средства, или от изродените наследници на тези събирачи, които не само не играят значителна роля в обществото, но, в повечето случаи, се подхвърлят на всеобщо презрение.

Но освен това, че кръгът от хора, от които се избират слугите на правителството и богатите хора, става все по-малък и по-нисък и по-нисък, самите тези хора не приписват вече на положенията, които заемат, предишното значение и често, като се срамуват от тях и във вреда на това дело, на което служат, не изпълняват това, което по положението си са повикани да вършат. Кралете и императорите почти нищо вече не управляват, никога почти сами не се решават да правят вътрешни изменения и да встъпват в нови външни политически условия, а в повечето случаи предоставят решението на тези въпроси на държавните учреждения или общественото мнение. Всичките им задължения се свеждат към това, да бъдат представители на държавното единство и могъщество. Но и това задължение те изпълняват все

по-лошо и по-лошо. Мнозинството от тях не само не се държат в по-раншното недостъпно величие, а, напротив, все повече и повече се демократизират, даже се снишават, като хвърлят от себе си последния външен престиж, т.е. като нарушават самото това, което те са повикани да поддържат. Същото става и с военните. Военните хора от висшите чинове вместо да поощряват грубостта и жестокостта на войниците, необходими за техните дела, сами разпространяват между военното съсловие образование, проповядват хуманност и често даже сами споделят социалистическите убеждения на масите и отричат войната. В последните заговори против руското правителство много от замесените са били военни. И такива военни заговорници стават все повече и повече. И много често се случва, както е станало това тези дни, че повиканите военни да усмиряват жителите се отказват да стелят по тях. Военната храброст се осъжда направо от самите военни и често служи за предмет на насмешки. Същото е със съдиите и прокурорите: съдиите, които са задължени да седят и осъждат престъпниците, водят заседанията така, че да ги оправдават, тъй че руското правителство, за да осъди тези лица, които иска да осъди, вече никога не ги оставя на обикновените съдилища, а ги предава на така наречения военен съд, който представлява само подобие на съд. Същото е и с прокурорите, които често се отказват да обвиняват и даже вместо да обвиняват, като заобикалят закона, защитават тези, които те са длъжни да обвиняват. Учените юристи, които са задължени да оправдават насилието на властта, все повече и повече отричат правото на наказанията и поставят на негово място теорията на невменяемостта и даже не искат поправяне, а лекуване на тези, които се наричат престъпници. Тъмничарите и началниците на каторжниците повечето пъти стават защитници на тези, които те са длъжни да мъчат. Стражарите и детективите постоянно спасяват тези, които те трябва да погубват. Духовните лица проповядват търпимост, понякога даже отричане на насилието, и по-образованите от тях се стараят в своите проповеди да заобикалят същата тази лъжа, в

която се състои целият смисъл на тяхното положение и която те са повикани да проповядват. Палачите се отказват да изпълняват своите задължения, тъй че в Русия смъртните присъди често не могат да се приведат в изпълнение поради липса на палачи, тъй като желаещите да станат палачи, въпреки всичките изгоди, които се дават на тези хора, избрани измежду каторжниците, стават все по-малко и по-малко. Губернаторите, началниците, управителите, бирниците, митничарите, често, като съжеляват народа, се стараят да намерят предлози за да не събират от него данъци. Богатите не се решават да се ползват от своето богатство само за себе си, а го разпределят за обществени работи. Земевладелците уреждат на своите земи болници, училища, а някои от тях даже се отказват от владението на земята и я предават на земеделците или уреждат на нея общини. Индуриалците и фабрикантите уреждат болници, училища, каси, пенсии, жилища за работниците; някои уреждат дружества, в които сами стават равни с другите участници. Капиталистите дават част от своите капитали за обществени, образователни, художествени, благотворителни учреждения. Безсилни да се разделят със своите богатства приживе, много от тях подир смъртта си с завещания все пак се отказват от тях в полза на обществените учреждения.

Всички тези явления биха могли да изглеждат случайни, ако не се свеждаха върху една обща причина, както би могло да изглежда случайно и това, че през пролетта на някои дървета започват да нарастват пъпки, ако ние не знаехме, че причина на това е общата пролет, и че ако на някои дървета клоните са започнали да омекват, то сигурно същото ще стане и с всичките.

Същото е и с появяването на християнското обществено мнение за значението на насилието и това, което е основано на него. Ако това обществено мнение влияе вече на някои най-чувствителни хора и ги заставя всички в своята работа да се отказват от преимуществата, които насилието дава, или да не се ползва от тях, то ще влияе и по-нататък, и ще влияе дотогава, докогато не се измени цялата дейност на хората и не я доведе

до съгласие с това християнско съзнание, което вече живее в напредничавите хора на човечеството...

Хората, които владеят големи количества земя и капитали, или които получават големи заплати, събрани от нуждаещия се от най-необходимото работен народ. Също и тези, които, като търговци, доктори, художници, учени, файтонджии, готвачи, писатели, лакеи, адвокати, се хранят около тези богати хора, обичат да вярват, че тези предимства, от които те се ползват, произлизат не вследствие насилието, а вследствие извършването на свободна и правилна обмяна на услуги, и че тези предимства не само не произлизат от извършваните над хората побои и убийства, като тези, които са станали в Орел и на много места в Русия през това лято и стават постоянно в цяла Европа и Америка, но нямат даже с тези насилия никаква връзка. Те обичат да вярват, че предимствата, от които те се ползват, съществуват сами по себе си и произлизат по доброволно съгласие на хората, а насилията, извършвани над хората, съществуват също сами по себе си и произлизат по някакъв си общ и висш юридически, държавен и икономически закон.

А между това, ако е съвършено ясно, че Орловската мелница е започнала да пренася голям доход на чифликчията, и гората, отгледана от селяните, ще се предаде на земевладелеца само вследствие на побои и убийства или – на заплашване с тях, също така трябва да бъде ясно, че и всички други изключителни права на богатите, които лишават бедните от необходимото, трябва да бъдат основани на същото. Ако нуждаещите се от земя, за да прехранват своите семейства селяни, не орат тая земя, която е пред техните дворове, а от тази земя, според големината на която могат да се нахранят 1000 семейства, се ползва един човек – русин, англичанин, австриец или който и да е голям земевладелец, който не работи на тая земя, и ако търговецът, който закупува храната от земеделците, когато са в нужда, може безопасно да държи тази храна в своите хамбари, между гладуващите хора и да я продава три пъти по-скъпо на същите тези земеделци, от които той я е купил

три пъти по-евтино, очевидно е, че това става по същите причини. И ако един човек не може да купи от друг, който му продава отзад известна условна черта, наречена граница, евтина стока, без да заплати за това мито на хората, които нямат никакво участие в производството на стоката – и, ако не могат хората да не отдават последната крава за данъци, които се раздават от правителството на неговите чиновници и се употребят за издържане на войници, които ще убиват същите тези данъкоплатци, би изглеждало очевидно, че и това се прави съвсем не вследствие на някакви си отвлечени права, а вследствие на същото това, което е станало в Орел и което може да стане сега и в Тулска губерния и периодически в този или друг вид се извършва в целия свят, дето има държавно устройство и богати и бедни.

Вследствие това, че не при всичките насилствени отношения на хората се извършват изтезания и убийства, хората, които се ползват от изключителните облаги на управляващите класи, уверяват себе си и другите, че облагите, от които те се ползват, произлизат не от изтезанията и убийствата, а от някакви си други тайнствени общи причини, отвлечени права и т.н. а между това, изглежда да е ясно, че ако хората, които считат това за несправедливо (както считат това сега всички работници), отдават главната част от своя труд на капиталиста, земевладелеца, и плащат данъци, като знаят, че тези данъци се употребяват зле, те правят това преди всичко не по съзнаване на някакви си отвлечени права, за които те никога не са и слушали, а само защото знаят, че ако не направят това, ще ги бият и убиват.

Ако пък не всеки път се явява нужда да поставят в затвор, да бият и убиват хората, когато земевладелецът събира арендата за земята и нуждаещият се от хляб плаща на измамия го търговец тройна цена, и фабричният работник се задоволява със заплата пропорционално два пъти по-малка от дохода на господаря, и когато бедният човек дава последната си рублина за жито и данъци, това става, защото хората така много са бити и убивани за техните опити да не правят това, което искат от тях, че те много добре

са го запомнили. Както укротеният тигър в клетката не взима месото, което му е подложено по муцуната, и не лежи спокойно, а прескача през пръчката, когато му заповядват да прави това, не защото му се прави това, а защото той помни начервения железен прът или глада, на който са го подхвърляли всеки ден, когато не се е подчинявал; също така и хората, които се подчиняват на това, което не им е угодно, даже пагубно за тях, и което те считат за несправедливо, вършат това, защото помнят какво е ставало, когато са му противодействали.

Хората пък, които се ползват от преимуществата, придобити с отдавнашни насилия, често забравят и обичат да забравят това, как са придобити тези преимущества. А между това, стига само да си спомним историята, не историята на успехите на разните династии властители, а истинската история, историята на потискането на мнозинството от малко число хора, за да видим, че основите на всички предимства на богатите над бедните са се придобили не с нещо друго, а с пръчки, затвори, каторги, убийства.

Достатъчно е само да си помислим за това непрестанно упоритото стремление на всички хора да увеличат своето благосъстояние, от което се ръководят днешните хора, за да се убедим, че предимствата на богатите над бедните с нищо друго не са могли и не могат да бъдат поддържани.

Могат да съществуват потискания, побои, затвори, смъртни наказания, които нямат за цел преимуществата на богатите класи (макар и твърде рядко), но смело може да се каже, че в нашето общество, дето на всеки доволен, господарски живеещ човек се падат 10 измъчени от работа, завистливи, алчни и често пъти със своите семейства страдащи работници, всичките преимущества на богатите, всичкият техен разкош, всичко това, с което излишно се ползват богатите спрямо средния работник, всичко това е придобито и поддържано само чрез измъчвания, затвори, смъртни наказания...

Тази именно увереност се състои в това, че съществуващото устройство е необходимо и следователно неизменно, поддържането

на което съставя свещена длъжност на всеки човек и дава на добрите и в частния си живот нравствени хора възможността да участват с повече или по-малко спокойна съвест в такива работи, както тази, която се извърши в Орел и за извършването на която се приготвяха хората, които пътуваха в тулския влак.

Но на що е основана тази увереност?

Ясно е, че на земевладелеца е приятно и желателно да вярва в това, че съществуващото устройство е необходимо и неизменно, защото това именно съществуващо устройство му и осигурява дохода с неговите стотици и хиляди десетини, благодарение на което той води своя привичен, празен и разкошен живот.

Ясно е също, че съдията охотно вярва в необходимостта от това устройство, вследствие на което той получава 50 пъти повече от най-трудолюбивия черноработник. Също така е ясно това и за висшия съдия, който получава 6 и повече хиляди заплата, и за всичките висши чиновници. Само при това устройство, той, като губернатор, прокурор, сенатор, член на разни съвети, може да получава своите няколко хиляди рубли заплата, без които той веднага би загинал със своето семейство, тъй като, освен на това място, което заема, той, по своите способности, трудолюбие и знания, не би могъл да получава и 0.001 от това, което получава. В същото положение е и министърът, и царят, и всяка висша власт, с тази само разлика, че колкото са те по-високо и колкото са по-изключителни техните положения, толкова им е по-необходимо да вярват в това, че съществуващото устройство е единичното възможно устройство, тъй като във от него те не само че не могат да получат същото положение, но трябва да паднат по-ниско от всички други хора. Човек, който е постъпил доброволно като стражар за 10 рубли заплата, които той може да получи лесно и във всяко друго място, малко се нуждае от запазване на съществуващото устройство и затова може и да не вярва в неговата неизменност. Но кралят или императорът, който получава на това място милиони, който знае, че около него има хиляди хора, които желаят да го свалят и да застанат на неговото място, който знае,

че той никъде на друго място няма да получи такъв доход и почит, който знае в повечето случаи, при повече или по-малко деспотично управление, даже това, че, ако го свалят него още ще го и съдят за всичко, което той е правил, като се е ползвал от властта си; всеки крал крал или император не може да не вярва в неизменността и свещеността на съществуващото устройство. Колкото е по-високо това положение, на което стои човек, колкото е по-изгодно и затова по-колебливо то, и колкото по-страшно и по-опасно е падането от него, толкова повече вярва човекът, който заема това положение, в неизменността на съществуващото устройство и затова с толкова по-голямо спокойствие на съвестта такъв човек може да извършва като че не за себе си, а за поддържането на това устройство, лоши жестоки дела...

Затова нашият живот не може да има никакъв друг смисъл, освен изпълнението само всяка минута на това, което иска от нас силата, която ни е изпратила в живота и ни е дала в този живот един сигурен ръководител: нашето разумно съзнание...

Тази сила иска от нас това, което едничко е несъмнено и разумно и възможно: служене на Царството Божие, т.е. на съдействието за установяване на най-голямото единение между всичко живеещо, което е възможно само в истината, и, следователно, за признаването на откритата ни се истина и за нейното изпълнение, на същото това, което едничко е всякога в наша власт.

„Гърсете Царството Божие и неговата правда, а останалото ще ви се даде“. Единственият смисъл на човешкия живот се състои в служенето на света чрез спомагането за установяване на Царството Божие. А това служене може да се извършва само чрез признаване на истината и нейното изповядване от всеки отделен човек.

„И не ще дойде Царството Божие по явен начин и няма да кажат: ето го тук или ето го там. Защото ето: Царството Божие е вътре във вас“.

ЗА ВСЕКИ ДЕН

Учение за живота, изложено в изречения

1.

Обичайте се един друг, както аз ви възлюбих, и по това всички ще познаят, че сте мои ученици, ако имате помежду си „любов едни към други“, е казал Христос. Той не е казал: ако вярвате в това или онава, но ако се обичате. Вярата у различните хора и в различните времена може да бъде различна; но любовта у всички хора е винаги една и съща.

2.

Любов към всичко живо – ето моята религия.

Ибрахим Кордовски

3. Истинско почитание на Бога има само тогава, когато човек не очаква за него награда.

Агни Пурана

4. Само тогава ще може да се каже, че е приближило царството Божие, когато църковната вяра почне постепенно да преминава във всеобща разумна религия. Това време е още далеч от нас, но то се приближава. Онова, което някога ще просвети света и ще го овладее, сега се е вече зародило, и тоя зародиш не може да не се разрасте. В мировия живот хиляда години са като един ден. Ний сме длъжни да работим, щото това да стане, и търпеливо да чакаме.

Кант

5. Не трябва да се смесва християнството, като исторически факт, с първоизточника, от които то е произлязло. Само поради безпримерната недобросъвестност можах да придадат святост на това, което сега се нарича „църковна вяра“. Какво е отричал

Христос? Тъкмо това, което сега се нарича Христова църква. Църквата е пълна противоположност на това, което е послужило за начало на християнското учение. Тъкмо това, което по църковен смисъл е Христово, в основата си то е не Христово. Наместо символи, в църквата има предмети и лица; вместо вечните събития – история; вместо практиката на живота – църковни правила, обряди и догми.

Християнството е учение, как да бъдем щастливи: „Не бива да се прави разлика между чужди и свои. Не бива да се гневим, никого не трябва да унижаваме. Милостинята да става тайна. Не трябва да се кълнем. Не трябва да се съдим. Трябва да се помиряваме и да прощаваме. Трябва да се молим скритом“. Исус се обръща направо към същността на работата, към „Царството Божие“ в човешкото сърце и посочва към него не са външни пътища, спазване правила, а на вътрешни. Също така се отнася Той и към всички груби начини на общения с Бога: Той учи, как трябва да се живее, за да се чувствуваш „обоготворен“. За да станеш божествен, главното е да се отречеш от себе си. Църквата е нещо издъно различно от това, което е вършила и което е искал Христос. Евангелието възвестява, че на унижените и бедните е отворен пътя към щастие; за това е нужно само да се освободи човек от всяка традиция и опека на висшите класи. Собственост, печалби, отечество, съсловие и положение, съдилища, полиция, държава, църква, образование, изкуство, войска – всичко това са препятствия към достигане щастие, са заблуждения, дяволски помисли, които Евангелието заплашва със страшен съд.

Църквата е направила от християнството учение, което най-накрай се примирява с държавата: води война, осъжда, наказва, кълне се и мрази. На църквата е нужно да извади на първо място мисълта за вина за грях, на нея и трябва не нов живот по учението на Христа, а ново поколение, нова вяра в чудесното преобразование („изкупление“ чрез вяра). В това е цялата подигравка, печалната подигравка; църквата е въздигнала в общи черти всичко, което е унищожил Христос. Най-накрая тя взема даже и държавата под

свое покровителство. Църквата е тъкмо онова, против което е проповядвал Христос и с което е заповядал на учениците си да се борят.

Християнството е осъществимо всяка минута; то няма нужда ни от метафизика, ни от аскетизъм, ни от „естествени науки“. Християнството е живот. То учи, как да се постъпя. Онзи, който каже: „аз не искам да бъда войник“, „аз нямам работа със съдилища“, „не ми е нужна полиция“, „аз няма да върша нищо, което може да наруши вътрешното ми спокойствие“, и „ако аз пострадам от това, то нищо не ще ме успокои той, както това страдание“, - той ще бъде истински християнин.

Ницше

6. „Наслаждения, разкош, - ето кое вий наричате щастие. А аз мисля, че нищо да не желаш е най-голямото блаженство и затова, за да се приближиш към това висше щастие, трябва да се приучваш да се нуждаеш от малко“

Сократ

7. Докогато хората признават над себе си държавната власт и правото ѝ да им налага данъци, да ги съди, наказва и обявява войни, дотогава все ще бъдат роби.

Л. Толстой

8. Държавата освен, че развращава поданиците, развращава винаги и управниците. Всяка привилегия и всяко привилигирано положение убива ума и сърцето на човека. Привилигираният политически или икономически човек е с развратен ум и сърце. Това е закон, който няма изключение, и който се отнася към цели народи така, както и към класи, дружества и личности.

Бакунин

ПЪТЯТ НА ЖИВОТА

(предговор към книгата)

1. За да може да човека да преживее добре живота си, трябва да знае какво е длъжен да прави. За да може да знае това, той трябва да разбира какво представлява той сам и този свят, в който той живее. А на това са учили най-мъдрите и добри хора от всички народи. Всички тия учения се схождат помежду си в най-главното и отговарят на това, което разумът и съвестта говорят на всеки човек. Това учение е такова:

2. Освен това, което ние съзнаваме като своя личност, и всичко това което виждаме, чуваме и пипаме в целия свят, има още нещо невидимо, безтелесно, без начало и край, което дава живот на всичко съществуващо и без което нищо не би имало. Това начало ние наричаме Бог.

3. Същото това невидимо и безтелесно нещо без начало и край, отделено чрез тялото от всичко останало и в което ние съзнаваме себе си, наричаме душа.

4. Такава душа, отделена чрез тялото от Бога и целия свят, ние познаваме и в всичките живи същества.

5. Нашата душа, като се създава отделена от Бога и от другите живи същества, стреми се да се съедини с това, от което е отделена. А съединява се човешката душа с Бога чрез все по-голямо и по-голямо съзнаване в себе си на божественото начало. С другите пък същества душата се съединява чрез все по-голямото и по-голямото проявление на любовта. В това стремление към съединение чрез съзнаване в себе си Бога и любовта, което макар често и да не съзнаваме, се крие същността на нашия живот и неговото единствено и истинско благо.

6. Все по-голямото и по-голямо съединение на човешката душа с Бога и с другите същества и, следователно, все по-голямото и по-голямото човешко благо се достига, като се освобождава човешката душа от това, което пречи на човека да съзнава божественото си начало и да обича другите същества. А на това

съзнание, както и на любовта пречат: греховете, т.е. угаждането на телесните прищявки: съблазните, т.е. лъжливите представи за благото и суверията, т.е. лъжливите учения, които оправдават греховете и съблазните.

7. Греховете, които пречат да се съедини човек с Бога и с другите същества, са: греховете на чревоугодieto, т.е. преяждането, пиянството, пушенето и месоядството.

8. Греховете на блудството, т.е. половото общение не за продължение на рода, а за задоволяване на телесните прищявки.

9. Греховете на празността, т.е. освобождаването себе си от труда, който е необходим за задоволяване на собствените нужди и потреби.

10. Греховете на користолюбието, т.е. събиране и пазене на имот, за да можеш да се ползуваш от чужд труд.

11. И най-лошите от греховете, греховете на разединяването с хората: завистта, страхът, осъждането, враждебността, гневът, с една дума недоброжелателството към хората. Такива са греховете, които пречат да се съедини човешката душа с Бога и другите същества.

12. Съблазните пък, т.е. лъжливите представи за отношенията на хората помежду им, които влекат хората към греховете, са: съблазънта на гордостта, т.е. лъжливата представа за своето превъзходство над другите хора.

13. Съблазънта на неравенството, т.е. лъжливата представа, че могат да се делят хората на висши и нисши.

14. Съблазънта на уредбата, т.е. лъжливата представа за възможността и правото на едни хора да уреждат чрез насилие живота на другите хора.

15. Съблазънта на наказанието, т.е. лъжливата представа на едни хора заради справедливостта или поправянето да правят зло на хората.

16. И съблазънта на суетата, лъжливата представа, че хорското мнение и човешките закони, а не вярата и гласът на съвестта могат и трябва да служат като ръководство на човешките постъпки.

17. Такива са съблазните, които привличат хората към греховете. Суеверията пък, които оправдават греховете, са: суеверието на държавата, суеверието на църквата и суеверието на науката.

18. Суеверието на държавата се състои в вярата, че е необходимо и благотворно едно малцинство от празни хора да властвуват над мнозинството – работния народ.

19. Суеверието на църквата се състои във вярата, че религиозната истина, която постоянно се уяснява у хората, е била веднъж за винаги открита и че известни хора, които са си присвоили правото да учат хората на истинска вяра, обладават тая едничка веднъж завинаги изразена религиозна истина.

20. Суеверието на науката се състои във вярата, че едничкото истинско и необходимо за живота на хората знание се заключава в тия и, случайно избрани в безграничната област на знанието, откъслечи от разни, повечето пъти ненужни знания, които в известно време са обърнали на себе си вниманието на шепя хора, освободили се от необходимия за живота труд и поради това живеещи безнравствен и неразумен живот.

21. Греховете, съблазните и суеверията, които пречат на душата да се съедини с Бога и другите същества, лишават човека от присъщото му благо и затова, за да може човека да се ползува от това благо, той трябва да се бори с греховете, съблазните и суеверията и в тая борба той трябва да прави усилия.

22. И тия усилия са всякога във властта на човека: първо, защото тя всякога се извършват само в настоящия миг, т.е. в тая безвременна точка, в която се допират миналото и бъдещето. Във всеки пък миг на настоящето човек е свободен.

23. Второ, те са възможни за него и затова, защото се състоят не в извършването на някакви си неизпълними постъпки, а само във въздържането, което е всякога възможно за човека; те са усилия за въздържане от постъпки, които бъркат на човека да осъзнае в себе си божественото начало и да прояви любов към всичко живо.

24. Тия усилия са: усилие за въздържане от думи, които пречат

на човека да осъзнае в себе си божественото начало и да проявява любов към всичко живо.

25. И усилие за въздържане от мисли, които пречат на човека да осъзнае в себе си божественото начало и да прояви любов към всичко живо.

26. Угаждането на телесните прищевки тика човек към всички грехове и затова, за борбата с греховете на човека са нужни усилия за въздържане от постъпки, думи и мисли, които възбуждат телесните прищевки, т.е. усилия за отричане от тялото.

27. Лъжливата представа за превъзходството на едни хора над други тика човека към всички съблазни и затова, за борба със съблазните на човека, са нужни усилия за въздържане от постъпки, думи и мисли, с които желае да се възвишава над другите, т.е. усилия за смирение.

28. Допускането на лъжата води човека към всички суеверия и затова, за борба със суеверията на човека са нужни усилия за въздържане от противни на истината постъпки, думи и мисли, т.е. усилия за правдивост.

29. Усилията за самоотричане, смирение и правдивост, като унищожават в човека препятствието а съединяване на душата му чрез любовта с Бога и другите същества, дават му винаги достъпното нему благо: ето защо всичко, което се представя на човека като зло, не е зло, а указание, че човек лъжливо разбира живота си и не върши това което може да му достави свойственото нему благо. Зло няма.

30. Също тъй и това, което се представя на човека като смърт, е само указание, че човека лъжливо разбира живота. Смъртта съществува само за тия, които считат, че животът им е във времето. За хората пък, които разбират, че животът е в това, в което той действително се заключава, а именно в усилието, което човека извършва в настоящето, за да се освободи от това, което му пречи да се съедини с Бога и другите същества – за тия хора няма и не може да има смърт.

31. За човек, който разбира живота си тъй, както само може да

се разбира – като все по-голямо и по-голямо съединяване на душата с Бога и другите същества, което се достига само чрез усилие в настоящето – за такъв човек не може да има въпрос: що ще стане с душата му след смъртта на тялото. Душата не е била и не ще бъде, а всякога е в настоящето. А как ще се съзнава душата след смъртта – това не е дадено на човека да знае, па не му и трябва.

32. На човека не е дадено да знае това, за да напруга душевните си сили не за уреждане положението на своята отделна душа в някой си друг въображаем бъдещ мир, а само за достигане в тоя свят, сегичка, на напълно определеното и с нищо ненарушимо благо: съединението с Бога и с всички живи същества. Не е нужно на човека да знае що ще бъде с душата му, защото ако той разбира живота си тъй, както трябва да бъде разбиран, - като непрестанно, все по-голямо и по-голямо съединение на душата му с Бога и с душите на другите същества – то неговият живот не може да бъде нищо друго освен самото това, към което той се стреми, т.е. с нищо ненарушимо благо.

Септември, 1910 г.
Кочети, Тулска губерния.

Л. Толстой

ПЪТЯТ НА ЖИВОТА

V

Съвестта е глас на душата

1. Във всеки човек живеят два човека: единият сляп, телесен, а другият виждащ, духовен. Единият – слепият човек – яде, пие, работи, почива, плоди се и върши всичко, като курдисан часовник. Другият – виждащият, духовен човек – сам нищо не прави, а само одобрява или не одобрява туй, което върши слепият, животинският човек.

Виждащата, духовната част на човека наричат съвест. Тази духовна част на човека, съвестта, действа също както стрелката на компаса се подвизва от мястото си само когато този, който я носи, се отбива от пътя, който тя сочи. Същото е и със съвестта: тя мълчи, докато човек върши туй, което трябва. Но стига човек да се отбие от правя път, и съвестта му показва къде и колко се е отбил.

2. Когато чуем за някой човек, че е направил нещо лошо, ние казваме: у него няма съвест.

А какво нещо е съвестта?

Съвестта е гласът на онова единно духовно същество, което живее във всички.

3. Съвестта е съзнанието на онова духовно същество, което живее във всичко хора. И само когато тя е такова съзнание, тогава е верен ръководител на живота на хората. А хората често считат за съвест не съзнанието на това духовно същество, а туй, което се счита за добро или лошо от тези хора, с които те живеят.

4. Гласът на страстите може да бъде по-силен от гласа на съвестта, но гласът на страстите съвсем не е такъв, какъвто е този спокоен и упорен глас, с който съвестта говори. И колкото

гръмко и да крещят страстите у тях все пак ги обхваща страх пред тихия, спокоен и упорит глас на съвестта. Чрез този глас говори вечното, божественото, което живее в човека.

Чанинг

5. Философът Кант казвал, че две неща го най-много учудват. Едното са звездите на небето, а другото е законът на доброто в душата на човека.

6. Истинското добро е в самия теб, в душата ти. Който търси добро не в себе си, прави същото което прави овчарят когато търси в стадото агнето, което е в пазвата му.

Индийската Вимана

IV

Главното дело на живота на човека е в освобождаването себе си от греховете, съблазните и суеверията

1. Човек се радва, когато тялото му се освобождава от плен или от затвор. А как да се не радва човек, когато се освобождава от греховете, съблазните и суеверията, които са държали в плен душата му?

2. Да си представим, че хората живеят само животински живот и не се борят със страстите си, - какъв ужасен би бил тогава животът, каква ненавист би имало на всички против всички хора, какъв разврат, каква жестокост! Само това, че хората знаят слабостите си и страстите си и се борят с греховете, съблазните и суеверията, ги прави да могат да живеят наедно.

3. Тялото на човека свързва този дух, който живее в него. Но духът се провира през тялото и все повече и повече се освобождава. В това се състои животът.

4. Животът на човека, иска ли той това или не, води към все по-голямото му и по-голямо освобождение от греховете. Който човек разбира това, той помага със своите усилия на това, което се върши с живота му, и животът на такъв човек е лек, защото е съгласен с туй, което се върши с него.

5. Децата още не са привикнали към греховете и всеки грях им е противен. Възрастните пък вече са попаднали в съблазните и грешат, без да забележат че грешат.

6. Ако човек не признава греховете си, то той, като запушена съдина, не може да приеме в себе си туй, което освобождава от греховете. Да се смири човек, да се покае, то значи да отпусти съдината, да се направи способен за освобождение от греховете.

7. Да се кае човек, значи да съзнава греховете си и да се готви за борба с тях, и затова добре е да се каем докато сме още в сила.

Трябва да наливаме масло, докато не е изгаснало кандилото.

ЗА ВЪЗПИТАНИЕТО

Писмо на Л. Н. Толстой до В. Ф. Булгаков

Ясна поляна, 1 май 1909 година

Ще се постарая да изпълня Вашето желание: да отговоря на въпросите Ви.

Твърде е възможно да има и противоречия и неясноти в моите отколешни и последни статии за възпитанието и образованието. Аз ги прегледах и реших, че за мен – а мисля и за Вас, ще бъде по-лесно да изкажа направо това, което сега мисля по тези теми, без да се старая да отстоявам казаното по-рано.

Това ще ми е по-лесно, защото напоследък същите тези теми интересуват и самия мен.

Най-напред ще кажа, че разделението, което правех в тогавашните си педагогически статии между възпитанието и образованието, е изкуствено. И възпитанието и образованието са неразделни. Не бива да се възпитава без да се предават знания, а всяко знание действа възпитателно. И затова, без да засягам това разделение, ще говоря за образованието като цяло, за това, в какво, по мое мнение, се състоят недостатъците на съществуващите образователни методи, и какво трябва да бъде то, според мен, и защо именно такава, а не друго.

Считам, както и преди, че свободата е необходимо условие за всяко истинско образование, както за обучаваните така и за обучаващите, т.е. че и заплахите за наказания, и обещаването на награди, (права и т.п.), обуславящи усвояването на едни или други знания, не само не съдействат, а повече от всичко пречат на истинското образование.

Мисля, че само една такава пълна свобода, т.е. отсъствие на принуди и изгоди, както за обучаваните, така и за обучаващите, би избавила хората в голяма степен от тези злини, които създава сега приетото навсякъде принудително и користо образование. Отсъствието у болшинството хора на нашето време на каквото и да било религиозно отношение към света, на каквито и да били твърди нравствени правила, лъжливият възглед за науката, за общественото устройство, в частност за религията, и на всички произтичащи от това пагубни последствия – всичко това е породено в голяма степен от насилствените и користни методи на образование.

И затова, за да бъде образованието плодотворно, т.е. да съдейства за движението на човечеството към все по-голямо и по-голямо добруване, необходимо е образованието да бъде свободно. Бидейки свободно, както за учителите, така и за учениците, за да не бъде образованието сбор от произволно избрани, ненужни, несвоевременно предавани, и даже вредни знания, е необходимо, у обучаваните, така както и у обучаващите, да има обща и за едните и за другите основа, която да е критерий за избор за преподаване и изучаване на най-нужните за разумния живот на хората знания и те да се преподават в съответстващите им по важност размери. Такава основа винаги е била и не би могло да бъде нещо друго, освен еднакво свободно признавано от всички хора общество, както от обучаваните, така и от обучаващите, разбиране смисъла и предназначението на човешкия живот, т.е. – религията.

Така е било преди, така е и днес там, където хората са обединени от едно общо религиозно разбиране за живота и вярват в него. Така е било и преди стотици години в християнския свят, когато всички хора, с малки изключения, са вярвали в църковната християнска вяра, и у хората е имало твърда, обща за всички основа за избор

на предметите на знанието и тяхното разпределение, и затова не е имало никаква нужда от принудително образование.

Така е било стотици години. Но в наше време вече няма такава обща за болшинството хора от християнския свят вяра; в наше време само малко, и то най-невлиятелни хора, вярват още в християнската църковна вяра във формата на православие, католицизъм, лютеранство, а болшинството, и то най-влиятелното, не признаващо християнството в този вид, в който то се преподава от църквите, не вярва в никаква религия. Да не говорим, че така наричаните напредничави люде на нашето време са напълно уверени, че всяка религия е нещо назадничаво, надживяно, което е било нужно на човечеството в миналото, а сега представлява само препятствие за неговия прогрес, и старателно уверяват в това другите.

Така че в наше време и в нашия свят, при отсъствието на каквато и да била обща за болшинството хора религия, т.е. разбиране на смисъла и предназначението на човешкия живот, т.е. при отсъствието на основа за образованието, не е възможен никакъв определен избор на знания и разпределението им. Вследствие на това – отсъствието на всякаква разумна основа, можеща да ръководи образованието, и освен това, вследствие на възможността за хората, намиращи се във властта, да заставят младите поколения да се обучават по тези предмети, които им изглеждат полезни, образованието сред всички християнски народи се намира в такова превратно и жалко, по мое мнение, положение.

Количеството на предметите на знанието е безкрайно, и също така безкрайно е съвършенството, до което може да бъде доведено всяко знание. Областта на знанието може да бъде сравнена с излизащите от центъра на сферата безкрайно количество радиуси, които могат да бъдат безкрайно удължени. И затова съвършенството в

образованието не се постига чрез усвояването от учащите на огромни знания от случайно избрана област, а , първо, от безкрайното количество знания да бъдат предадени на учащите преди всичко знания по най-важните и нужни предмети, и второ, тези знания да бъдат доведени до относително еднаква степен, така че предаваните знания, подобно на еднаквите дължини и еднакво равномерно разположените радиуси, определящи сферата, да съставят хармонично цяло.

Такъв избор на знания и това тяхно разпределение е било възможно в европейския свят, докато хората са вярвали в тази форма на християнска религия, която ги е обединявала. А сега, когато тази вяра вече я няма, въпросът, кои знания изобщо са полезни, кои могат да бъдат вредни, кои са нужни най-напред, кои – после, и до каква степен трябва да бъдат доведени тези или другите, вече няма никакво основание за своето разрешение и се решава както дойде и свършено произволно от тези хора, които имат възможност насилствено да предават тези или онези знания така, както им е най-удобно и изгодно в дадено време.

И следствие на това, в нашето общество се получи удивителното явление, че, продължавайки сравнението със сферата, в нашето общество знанията се разпределят не само неравномерно, а и в най-уродливи съотношения: някои радиуси достигат огромни размери, други пък въобще не са обозначени. Така напр. хората придобиват знания за разстояния, плътности, движения на звезди, намиращи се на милиарди версти от нас, за живота на микроскопични животни, за въображаемия произход на организмите, за граматиката на древни езици и други подобни глупости, а нямат ни най-малка представа за това, как живеят и са живели техните братя - хората, не само отделените от тях от морета и хиляди мили и векове, но и хората,

живеещи сега до тях: с какво се хранят, как спят, как се обличат, какво работят, как се женят, възпитават деца, какви са им обичаите, навичките, вярванията. Хората научават в училище всичко за Александър Македонски и Людовик XIV и за неговите любовници, но не знаят нищо за това, как живеят, работят, страдат редом с тях техните братя и сестри на село или в завода в града. Знаят за химическия състав на телата, за електричеството, за радия, за целите така наричани “науки” за правото и богословието, подробно знаят за повестите и романите, написани от разни, считани за “велики” писатели, и т.п. Знаят за съвършено за нищо ненужни и по-скоро вредни глупости, а нищо не знаят за това, как са разбирали и разбират смисъла на живота си и какви правила на живота са признавали и признават милиарди живели и живущи хора от нехристиянския свят, две трети от цялото човечество.

От това и произлиза в нашия свят това удивително явление, че хора, считащи се в нашия свят за най-образованите, са в същност най-невежите хора, знаещи много от това, което на никого не е нужно да знае, и незнаещи това, което преди всичко е нужно да се знае от всеки човек. Не стига, че тези хора са груби невежи, те са и безнадеждно невежи, тъй като са напълно уверени, че са много учени, образовани хора, т.е. знаят всичко, което е необходимо да се знае, и даже повече от това, което на човек е нужно да знае.

Това удивително и печално явление произлиза и от това, че в нашия наричан християнски свят не само е пропуснат, но и се отрича главният предмет на преподаването, без който не може да бъде осмислено придобиването на никакви знания. Пропуснатата е и се отрича необходимостта от религиозно и нравствено преподаване, т.е. предаване на младите поколения учащи се на тези, дадени от най-древни времена от премъдри хора, отговори на неизбежно

стоящите пред всеки човек въпроси: първо – какво съм аз, какво е моето отношение, на моя отделен живот, към целия безкраен свят, и второ – как да живея съобразно моето отношение към света, какво да правя и какво да не правя. Тези два предмета – религиозното учение, общо за всички хора, и произлизащото от него учение за нравствеността, също еднакво за всички народи, предмети, които трябва да бъдат главна основа на всяко образование, възпитание и обучение, отсъстват изцяло в образованието на християнските народи. И още по-лошо, от това че отсъстват: заменят се в нашето общество от сбор от груби суеверия и лоши софизми, наричани закон Божи, абсолютно противоположен на истинското религиозно и нравствено обучение.

В това, предполагам, е главният недостатък на съществуващите в нашето общество методи на образование. И затова мисля, че за да не бъде образованието в наше време вредно, каквото е то сега, в основата му трябва да бъдат поставени тези два предмета: религиозното разбиране на живота и нравственото учение.

За този същия предмет аз писах в съставения от мен „Кръг на четене” следното:

„Откакто съществува човечеството, винаги у народите са се появявали учители, които са съчинявали наука за това, какво е най-нужно да знае човек. Тази наука винаги е имала за свой предмет знанието за предназначението и поради това за истинското благо на всеки човек и всички хора. И тази наука служи за ръководна нишка в определението на значението на всички други знания.

„Предметите на науките са безчислено количество; и без знанието на това, в какво се състои предназначението и благо на всички хора, няма възможност за избор в това безкрайно количество предмети, и затова без това знание всички останали знания и изкуства

стават, както станаха и у нас, празна и вредна забава.

„Единственото обяснение на този безумен живот, противен на своето съзнание, който водят хората на нашето време, се заключава именно в това, че младите поколения се обучават по безчислени най-сложни, трудни и ненужни предмети, а не се обучават само в това, което е единствено нужно, в това, какъв е смисълът на човешкия живот, от какво той трябва да се ръководи и какво са мислили по този въпрос и как са го решавали най-мъдрите хора във всички времена и по целия свят”.

Ще кажат: „Няма такова общо за болшинството хора религиозно учение и учение за нравствеността”. Но, първо, това не е вярно. Такива учения винаги е имало и има, не може да няма, защото без такива учения човечеството никога не е живяло, не е могло и няма да може да живее. Ако на някои наши съвременници им се струва, че няма такива, то това се дължи само на това, че тези хора приемат тези затъмнения и извращения, в които във всички учения са скрити религиозни и нравствени истини, за самата същност на ученията. Достатъчно е хората да се отнесат сериозно към въпросите на живота, и ще им се открие една и съща, и религиозна и нравствена истина, във всички учения от Кришна, Буда, Конфуций до Христос и най-новите религиозни мислители. Това е първият ми отговор на възражението, че като че ли няма общо религиозно и нравствено учение, и затова не бива да поставяме на тази основа образованието. Вторият ми отговор ще бъде, че ако допуснем, че няма такова учение, то от това произтича само, че при отсъствието на единствената възможна разумна основа за образованието, не може да има и никакво разумно образование, а може би само такова, каквото е то сега, натрупано с най-безсъдържателни, случайни, ненужни в болшинството си, често и вредни знания, които наричаме наука, и

че затова по-добре да няма никакво образование, отколкото лъжливо и вредно такова. Едно такова образование без основа ще бъде вредно и затова, че ще дава възможност на невежи хора, каквито са сега повечето така наричани образовани хора, не съзнаващи своето невежество, а считащи себе си за образовани.

Дали ни харесва или не ни харесва, разумното образование е възможно само при поставяне в основата му на учението за религията и нравствеността.

Продължавайки сравнението с радиусите, прокарани от центъра, учението за религията и нравствеността, по отношение на всички други знания, е подобно на тези три взаимно перпендикулярни диаметра, които определят направлението и съотношението на всички радиуси в сферата и степента на дължина, до която могат да бъдат доведени, с цел - съставянето на едно хармонично цяло – сферата.

И затова аз считам, че първото и главно знание, което е свойствено да се предава преди всичко на децата и учащите се възрастни, това са отговорите на вечните и неизбежни въпроси, възникващи в душата на всеки осъзнаващ се човек. Първият: какво съм аз и какво е моето отношение към безкрайния свят? И вторият, произтичащ от първия: как да живея, кое да смятам винаги, при всички възможни условия, за добро и кое винаги, при всички условия, за лошо?

Отговорите на тези въпроси винаги са били и са в душата на всеки човек, обяснения на отговорите на тези въпроси не може да не са съществували сред милиардите, живели преди нас, и сред милионите, живеещи сега хора. И действително ги има в ученията за религията и нравствеността, - не в религията и учението за нравствеността на някой народ в определено място и време, а в тези основи на религиозните и нравствени учения, които са изказани еднакво от всички най-добри мислители в света, от Мойсей, Сократ, Кришна,

Епиктет, Буда, Марк Аврелий, Конфуций, Христос, апостол Йоан, Мохамед, до Русо, Кант, персийския Баб, индуския Вивекананд, Чаннинг, Емерсън, Ръскин, Сковорода и др.

И затова мисля, че докато тези два предмета не залегнат в основата на образованието, не може да има никакво разумно образование.

Що се отнася до по-нататъшните предмети на знанията, то мисля, че редът на преподаването им ще се изясни сам при признаването на основата за всяко знание – учението за религията и нравствеността. Много е вероятно, при тази постановка на нещата, първият предмет след религията и нравствеността да бъде изучаването на живота на най-близките хора: на своя народ, на богатите и бедни класи, на жените, децата, техните занятия, средствата за съществуване, обичаите, вярванията, светогледа. След изучаването на живота на своя народ, мисля, че при правилно поставяне на образователното дело, също толкова важен предмет ще бъде изучаването живота на други народи, по-отдалечените от нас, религиозните им вярвания, държавното им устройство, нравите, обичаите. Тези два предмета, също както религиозно-нравственото учение, съвсем отсъстват в нашата педагогика и се заменят от географията, от изучаването на названията на места, реки, планини, градове и от историята, заключаваща се в описанието на живота и дейтелността на властващите и най-вече на техните войни, завоевания и освобождаването от тях. Мисля, че при поставянето на религията и нравствеността в основата на образованието, изучаването на живота на себеподобните ни, т.е. – хората, това, което се нарича етнография, ще заеме първото място, и също така съответно на своята важност за разумния живот ще заемат съответстващите им места зоологията, математиката, физиката, химията и другите знания.

Така мисля, но не се наемам нищо да твърдя за разпределението на знанията. Твърдя само едно: това, че без признаването на религията и нравствеността за основен и главен предмет на образованието, не може да има никакво разумно разпределение на знанията, а поради това - и разумното и полезно тяхно предаване на обучаваните. При признаването на религията и нравствеността за основа на образованието и при пълна свобода на образованието, всички останали знания ще се разпределят така, както им е присъщо, съобразно условията, в които ще се намира обществото, в което ще се преподават и възприемат знанията.

И за това смятам, че главната и единствена грижа на хората, заети с въпросите на образованието, може и трябва да се състои преди всичко в това, да се изработи съответстващо на нашето време религиозно и нравствено учение и като се изработи то, да бъде поставено начело на образованието. В това, по мое мнение, се състои първото в наше време и, докато то не бъде направено, и единствено дело не само на образованието, но и на цялата наша съвременна наука, - не тази, която изчислява тежестта на тази звезда, около която се върти слънцето, или изследва произхода на организмите от милиони години до наше време, или описва живота на императори, пълководци, или излага софизмите на богословието или юриспруденцията, а на тази -единствената, която е наистина наука, защото действително е нужна на хората. А тя е нужна на хората, защото най-правилно отговаря на въпросите, които навсякъде и винаги си е поставял и си поставя всеки разумен човек, встъпващ в живота, тя ще съдейства за благо то както на отделния човек, така и на цялото човечество.

Ето всичко, което имах да кажа. Ще се радвам, ако Ви бъде полезно.

Лев Толстой

ТРУДЪТ

неговото нравствено, възпитателно, научно, обществено значение и как да пристъпим към него

Виктор Лебрен

I. Възгледите върху труда.

Има истини, които са пред очите на всички и смътно се съзнават от тях, но от ялната представа за които са напълно още лишени даже хората с най-смели мисли. Точното и пълно уясняване на подобни истини е особено важно.

Сред тези истини в наши дни първо място заема, несъмнено, отношението на мислещите хора към основните видове на производителния труд, към тъй наречената „черна работа“. Доведете интелигентния образован човек около мръсния, обливащ се от пот невеж работник и го запитайте, какво нещо е тази неумолима необходимост на труда, върху който е основан неговия живот: проклятие или благословение, дълг или нещастие, позор или почет, радост или наказание, и вий няма да получите определен отговор или тия отговори ще бъдат разноречиви и с напълно случаен характер.

Впрочем, сага само най-грубите хора от тълпата ще определят труда, като проклятие и позор. Посред мислещата пък част на четящата интелигенция тази дива представа е вече напълно разрушена, на теория, от новия възглед, провъзгласяван от най-напредничавите хора на науката, според които трудът е полезен за здравето и ума. Този възглед е дотолкова твърд, че напредничавата интелигенция вече започва да вкарва в училищата ръчния труд като задължителен предмет, а проповедта на новите типове училища прави такива успехи, че този нов възглед върху труда обещава да стане в скоро време всеобщ сред интелигенцията. За съжаление, човек, който изследва явленията с едничката цел да си изясни истината не може да не признае, че този труд, на който се готвят да отделят толкова много място във възпитанието и обучението, е нещо съвсем различно от оня, с който, от страх пред смъртта,

гледа, студа и враговете, се е занимавал Робинзон и са заети всеки ден 9/10 от човечеството.

Тъжно е да се отричат от корен мечтите и старанията на много най-добри и най-симпатични хора от наше време, но преподаването на труда може да се види вече осъществено:

Ето ви богатата къща, в някой голям град. В светла, просторна стая стоят столарски тезгях, в камината е направено нещо по подобие на железарска пещ. Няколко жени, облечени в скъпи костюми, следят работата на децата, а учителят, който получава заплата за своята дейност, показва на децата как да направят дръжка на чукчето, как да направят стол, как да залепят пружина и т.н. – Какво представляват тия занимания в практическо и нравствено отношение?

1. Достига ли ученикът знание, което ще му даде средство да се прехранва? – Не.

2. Запознава ли се той с туй, как човечеството добива своите средства за съществуване? – Не. Колкото и да се учат децата в такива едни заведения, те също тъй малко могат да си съставят точно понятие за производителната работа на човечеството, както режейки от книга и нареждайки по масата лъвове и жирафи – представа за централна Африка.

3. Произвежда ли детето нещо полезно за себе си и за обществото? – Не. Ако даже топ направи стол, на който може да седи, отпосле излиза, че заради него е изхарчен толкова човешки труд, който би стигнал за 20, ако не и за 50 стола, (аз смятам тук труда на учителя и на тия хора, които хранят и обличат учителя и учениците, и метат, отопляват училището и т.н.).

„Но такава занаятие не може да не има възпитателно влияние върху детето”, - ще ми кажат. – Без съмнение! Ако детето се отнася съзнателно към работата, то в него ще се формира убеждението, първо, че то е запознато или се запознава със занаят; второ – че то е по-добро от другите хора. Първото е лъжливо, а второто е и лъжливо и извънредно вредно за детето, понеже го лишава от способността да вижда своите недостатъци и преимуществата на

другите хора и , затуй, да се учи от тях, а в тази именно способност е главната сила на младите поколения. По такъв начин тази дейност няма нито теоретическо , нито практическо значение и развива самомнението и повърхностното лекомислено отношение към работата. В най-добрия случай, когато към такова изучаване на занаятите се отнасят настойчиво и сериозно, това е само игра на възрастните – спорт, и един от най-добрите видове спортове, най-ефектен и най-благороден. Но щом само поискат да придадат на последния вид на сериозна работа, той вече става престъпление против практическите – икономически и нравствени закони.

Ако децата натикват в пясъка пръчки, казвайки, че това е градина, то такава дейност може да се поощрява, -това е игра. Но ако бащата на тия деца купува земя и урежда заради тяхното „обучение” такова стопанство, което дава 100 лева, а поглъща хиляди, то това е доста безнравствено и глупаво нещо, способно да погуби непременно децата за сериозен практически живот. Същото е и с училищното преподаване на труда: то не е отвратително за голямата част от интелигенцията само за туй, че, като не работи сама, тя няма понятие за истинския труд на човечеството и затуй не вижда коренното различие и помежду този труд и оня, на който обучават в новите училища.

II. Световният закон на труда.

Всякога бива съвестно кога говориш за най-простите истини, и въпреки това, всичките страдания на обществото и отделните хора още доста, доста дълго време ще произлизат именно от незнанието не на някакви си сложни, а на най-простите елементарни истини.

Всички живи същества, освен растенията, нямат в готов вид необходимите за тяхното живеене и за живеснето на тяхното потомство предмети и са длъжни да напрягат своите чувства, ум и телесни сили, за да произведат или намерят тия предмети. Тази именно дейност се и нарича труд. Отличава се тя от всяка друга дейност по това, че, първо като неин плод се явява необходим

предмет, второ, по това, че твърде скоро след нейното прекратяване идат всякакви лишения и даже смърт, и, най-после по това, че в противоположност на растителното хранене, по време на труд са намаляват (а не увеличават) запасите на тялото и на трудещия се причинява повече или по-малко чувствителна вреда. Такива са трите основни свойства на истински производителния труд, който ние ще наричаме, за краткост просто „труд“.

Всички върху нашата планета се трудят, всяко същество, всяко общество напънга ежедневно всичките си сили за да произвежда. Птицата прави своите гигантски, пълни с труд и опасности, прелитания от северна Европа до незнайните езера на централна Африка; вълкът караули своята плячка, тревопасните се преселват от място на място, търсейки пасбища. Рибите в цели облаци отиват да хвърлят своя хайвер. Мравката, пчелата с трескава бързина събират своите големи запаси, а побратимилия се с природата човек повтаря всяка година целия кръг от своите безчислени работи. Там, по непристъпните стръмнини е прокаран път и девствените гори отстъпват място пред полетата; там, по безплодната пустиня се промъкват на стотици километри, подобни на сребърни ленти, множество канали и пустинята се обръща в цветуща страна. Грамадните параходи, съперничейки по своята скорост и съвършенство във формата с делфините и чайките, с хиляди и хиляди сноват по моретата и океаните, съединявайки взаимно най-отдалечените части на сушата. Всяка година, и няколко пъти в годината, под ръката на човека по-голямата част от кората на нашата планета изменя своя вид: щом само под пека на пролетните лъчи се разтопи снежната земна покривка, изпъква черната оран, сменяйки се с нежната зеленина на зимните посеви; после, съперничейки си с океана, се размърдва на много и много хиляди километри пожълтялото море от ниви, и преди земята, за своя зимен отдиш, да се покрие с оная чудна покривка, под която се възобновява природата, тук-там ще блеснат още веднъж зелените нива, служейки като залог за бъдещия урожай. Какво зрелище може да бъде по-величествено от това ! В природата

няма неработещи. Стига само някое същество или пък общество да престане да се труди и за най-кратко време, и то непременно ще погине.

Мнозина, за да оправдаят празността на висшите класи, обичат да посочват на пчелите, където майката (царицата) и търтеите уж не работели. Но майката на пчелите снася пролетно време по 3 – 4 хиляди яйца в денонощието! Търтеят пък след като оплоди майката, умира моментално и всичките почиват от мъченическа смърт в края на лятото, когато пчелите ги изгонват, понеже те вече не са им нужни, по такъв начин в животинското царство няма същества, които да са освободени от труда.

III. Основното престъпление

Тъй е това сред животните. За човека пък, от когато, зад пределите на историята, се появили в него, за пръв път, първите прояви на мисълта, и когато му станало възможно да вижда своето превъзходство, по сила или по положение, над другите хора, тогава грубото същество с маймунско сърце използвало това, за да отнема от производителите плодовете на техния труд или да ги заставлява да му работят. С минаването на хиляди години това ограбване и поробване вземало все по-постоянни, по-сложни и, от гледището на грабежите, по-съвършени форми, а в последните векове, в европейски цивилизованата част на човечеството, която наследила цялата разбойническа мъдрост на Римската Държава, тази система достига своя пълен разцвет и днес всички производители са прономерирани и записани, а всичките насилници са взаимно свързани от взаимното насилие и контрол.

Това престъпление на доисторическия човек е породило в света безчислените и безгранични по соята подлост и жестокост последващи престъпления, които съставят 9/10 от тази гнуснава мартирология, която се нарича всеобща история. Това основно и най-тежко престъпление, което се повтаря от по-голямата част на човечеството или поне е скрито в техните сърца, се явява и досега като източник на всички престъпления, които стават върху

нашата планета и които превръщат в ад живеенето на небесното тяло, даващо такива благоприятни условия за живота на най-съвършеното от живите същества.

Благодарение на туй най-сложно устройство на насието, благодарение на туй, че силните все по-съзнателно и по-успешно са възпитавали душите и умовете на производителите за робско състояние, благодарение на туй, че науката, която би трябвало да скъса покривалото на доисторическото злодейство, се родила сред богатите класи и твърде скоро била прибрана в техните ръце и сама обърната в позорно робство; - благодарение на всичко това в наши дни, сред човечеството, заедно с производителния труд, съществува друга грамадна област, където се прилагат човешките сили, която се уважава и възхвалява от обществото, влизането в която е желана мечта за по-голямата част, за да не кажа на всичките трудещи се, и която (това трябва да се разбере ясно), колкото тежка и да е физически, няма нищо общо с труда и от нравствена страна е участие в най-престъпната форма на грабеж. В тази област влизат всевъзможните служби у богатите и правителството, от простите работници, стражи и стражари до висшите сановници и министри, или участването при произвеждането и продаването на всички вредни предмети: тютюн, ракия, разкошни костюми, пушки, вестници, 9/10 от всички печатни книги и пр. и пр. при всичката сложност на днешния обществен строй едва ли е възможно на човека да преживее своя живот тъй, щото да остане съвсем чужд на тази област. И въпреки всичко това най-малкото съприкосновение с нея е най-тежко престъпление.

IV. Нравственото значение на труда.

Производителният труд е първо и основно условие за съществуването на животните и на хората, като животни. За човека пък, доколкото той мисли и чувства състоянието на другите хора, производителният труд, освен това, е първа и основна обязаност, поне дотолкова, доколкото той и неговото семейство поглъщат произведенията от труда на другите хора. От тежкия труд може да

освободи само хитростта или насилието, но стига човек от богатата класа да бъде поне за един ден изблъснат от положението, което той заема в днешната наредба на насилие и измама над трудещите се, щото, подобно на Робинзон или подобно на всеки от 1,000 милиони тъй наричани селяни, които населяват нашата планета, да турен в необходимост да се залови веднага сам за най-тежък труд. От това следва, че във всяко сериозно и, главно, честно нравствено учение, заповедта за участването в най-общите видове трудове на човечеството – „с пот на челото яжте своя хляб” – трябва да държи първо и основно място, и че нейното несъблюдаване лишава от правствено значение пазенето на всичките други заповеди. Човек може да не лъже, да не мошеничи, да не убива, да не желае жената на ближния, може да води най-самоотвержен начин на живеене, да притежава най-приятни черти на характера и да храни към хората най-нежни чувства, може да бъде велик учен, който открива на човечеството нови хоризонти; - но, при всичко това, ако той не е болен и не участва лично със своите ръце и гръб във всекидневната производителна работа на човечеството, - той не може да се смята за равен на останалите членове на човечеството, не може да се чувства за честен и добър човек и да мисли, че следва някакъв нравствен закон; - не може открито да гледа в очите на хората.

Тази истина, която и не се подозира от цялата наша тъй наричана интелигенция, е сама очевидна посред селския живот; думите мързеливец, търтей се смятат посред работниците за едни от най-обидните псувни.

Тази истина са изказвали, във всички векове и във всички страни, най-великите мислители на човечеството.

„Където има един човек, който не работи, там има и друг, който умира от глад” – казва една стара китайска пословица.

„Който не работи земята, - учел великият основател на парсиската религия Зороастър, - нему земята казва: за туй, че ти не ме обработваш с лявата и с дясната си ръка, вечно ще стоиш пред чуждите врати и, заедно с всички прословци, вечно ще се ползваш от остатъците на богатите”.

В старата свещена книга на евреите – в библията – е написано: „С пот на челото яжте своя хляб”. В новата им пък свещена книга – в Талмуда – ние четем: „Всеки труд е важен, понеже облагородява човека. Да не обучаваш сина си на някой занаят – значи да го приготвяш към грабеж”.

Апостол Павел, благодарение на когото християнството добило широко разпространение в тогавашната римска империя и който сам, навсякъде, се прехранвал от своя труд – той бил каменар – пише в едно от своите послания: „Който не работи, - нека не яде”.

Известния пък персийски поет от средните векове Сади говори: „Мъдреците са казали, че е по-добре спокойно да ядеш хляба от своя труд, отколкото да носиш златен пояс и да бъдеш слуга на друго. По-добре е да месиш с ръцете си вар и глина, отколкото да ги скръстваш върху гърдите си, в знак на своето робство”.

Великият френски философ Жан Жак Русо пише: „Богатия и бедния, силния и слабия, всеки човек, който не работи е мерзавец. И затуй всеки човек е длъжен да се научи на някакъв занаят, на истински занаят, на ръчен труд. И това е нужно за туй, щото да се разруши предразсъдъчното презрение към ръчния труд. Работете по принцип, ако за вас работата не е необходимост. Спуснете се до равнина на занаятчията, за да се издигнете по-високо от своето празно съсловие”.

„Труда – пише Карлайл – е живот: от дълбочината на сърцето на работника се проявява тази божествена сила, тази свещена, небесна, жизнена мощ. Щом само той се залови за работа, както трябва, - тя пробужда в него всички благородни стремления, вика го към знания. Впрочем истинските знания се добиват само чрез труд. Всичко останало пък е само хипотези, предмети на спорове в партиите, неща, които блуждаят след облаците в безкрайни логически водовъртежи, докато ние не ги изпитаме на практика...”

„Или: от ленивия, неподвижния човек (чиято душа се вечно

стреми да стои в самодоволство, като не желае да работи, нито да се вълнува) и най-благоклонната съдба не ще направи нищо добро”.

„Душата на човека се успокоява в най-низкия труд, щом само той се залавя за работа. Съмненията, скръбта, разкаянието, негодуванието, самоотречението – всички тия бесове караулят бедняка, както и всеки друг човек; но той се залавя бодро за работа, и всички тия бесове не се решават да се приближат до него и само отдалеч мърморят, недоволни, против него. Човекът станал човек”.

„Физически невъзможно е, пише идейният наследник на Карлайл Джон Ръскин, - щото истински религиозното знание или чистата нравственост да съществуват посред тия класи от народа, които не изкарват своя хляб от труда на своите ръце...

„Първата добродетел на човечеството се състои в признаването на своето несъвършенство и в подчиняването пред законите на висшето същество. „Прах си и в прах ще се обърнеш”, е първата истина, която ние узнаваме относно себе си, а втората се състои в това, щото да обработваме земята, от която сме взети, което и съставя нашата главна длъжност. В тази работа и отношенията, които тя създава между нас и нисшите животни, се състоят основните условия за развитието на нашите висши способности и нашето най-голямо благополучие. Без тази пак работа са немислими за човека ни мира, ни развитието на неговия ум и изкуствата”.

Великият религиозен реформатор от нашето време, Лев Толстой, който издигна, с неоторима аргументация, физическия, земеделския труд на полагащата му се нравствена висота, пише следното върху неговото значение:

„Освобождаването себе си от труда е престъпление.

„Справедливостта изисква, щото да вземеш от хората не повече от туй, което им даваш. Но липсва всякаква възможност да претеглиш своите трудове и трудовете на другите, от които се ползваш; освен това, всеки час ти можеш да бъдеш лишен

от възможността да се трудиш, а си заставен да се ползваш от трудовете на другите. Затуй, старай се повече да даваш, отколкото вземаш, за да не бъдеш несправедлив”.

Руският полуграмотен старец селянин Тимофей Бондарев, когото Толстой нарича свой учител, в своето забележително съчинение: „Трудолюбие или тунейдство или тържеството на земеделеца”, разглежда подробно голямото, първостепенно значение на заповедта за труда „с пот на челото яж своя хляб” пред всичките други заповеди на Библията и Евангелието. Той казва:

„Земеделският труд е свещена длъжност за всекиго и за всички, и не трябва да се вземат в уважение никакви оправдания и извинения: колкото по-високо е мястото, което заема човек, толкова повече той трябва да показва пример на другите в този труд, а не да се скрива зад всякакви оправдания и да избягва от него в разни кюшета.

„Няма по-честна добродетел от тази, а, избягвайки я, няма по-пагубен порок.

„В света няма по-отвратителна мръсотия, освен хляба от чуждите трудове, и няма по-душеспасителна светиня, освен хляба от своите трудове.

„Пчелите подяждат крилата на търтеите, за да не могат те да ядат меда от техния труд. Ето дойде вече ред и до вас, търтеи, - и ние ще ви подрежем крилата, за да не можете да ядете хляба, нашите трудове. Аз зная, че и след туй вий пак ще ядете нашия хляб, но вашето ядене ще бъде такова: ти ще глътнеш хляба в гърлото, а съвестта ще те стисне за гърлото, - от нея не можеш се с нищо избави.

„Хлябът не прилича на всички останали неща, добивани чрез неправда, - туриш ги малко надалеч, те си лежат там преспокойно. Не, хлябът трябва да се пъха в устата!

„Върху туй трябва да се помисли”.

Колкото много и да са в нашето общество хората, които не работят, както и те да се свират в своя кръг, както и да се възхваляват взаимно, на думи, в печата и в своята „наука”, колкото

блестящи да са техните костюми, колкото и дива да се покаже в наше време такава нападка, хвърлена в лицето на най-видната прогресивна част от човечеството, - определението на Русо ще си остане вярно за всички времена. Вгледайте се в живота на богатите класи и вий ще видите, че те живеят като престъпници, изпитвайки или срам или, много по-често, страх пред работещата ядка на човечеството, като, при това внимателно се опазват от най-малко съприкосновение с хората на труда.

Само този, който работи, може да бъде наречен човек, тия пък, които не работят, са уроди в човешкото семейство, които би се отдавна вече изродили и изчезнали, ако техните редове не се допълняха с луда енергия от животоспособните представители на работничеството. Само чрез черния труд човек може да влезе в редовете на човечеството и да направи достъпни за себе си ония пътища, ония радости и удовлетворение, които съставляват основна потребност на туй удивително живо същество, което Линея така прекрасни и сполучливо нарекъл *Homo Sapiens* – мъдър човек, т.е. човек, който притежава чувствително сърце и ръководящ разум.

Дълго още, навярно твърде дълго, мислителя, който си е уяснил истинското значение на труда, ще записва тия мисли, клатейки скръбно своята глава: тъй тази азбучна истина е неизвестна за обществото, тъй всички са убедени в преимуществото на празността и тъй страшно далеч е всеки интелегент от труда, а работника от сериозното и дълбоко мислене. Но колкото скръбно и да е констатирането на това, тази истина ще си остане истина във всички времена и ще иска своето признаване и осъществяване до тогава, докато не дочака това.

V. Трудът и заповедите на Христа.

Случва се понякога да чуваме, какво християнската нравственост, особено както я разбира Толстой, съдържа само едни отрицателни заповеди: не се сърди, не се кълни и т.н., и не дава никакво положително съдържание на живота. Това е

само лишен пример на всеобщото повърхностно отношение към въпросите на нравствеността и към същността на християнството. Да не се кълнеш и да не блудстваш, разбира се, не е занятие, но нравственото учение е учение за туй, как да се живее, а да се живее пък, както ние вече видяхме, значи да се работи. Затуй, изказани с научна точност, великите заповеди би трябвало да гласят: „Труди се за своето прехранване така, щото да не се кълнеш, да не воюваш, да не се гневиш и т.н. не е мъчно да се види, че това е напълно положително ръководство за поведението и че то турга пред човечеството такъв висок, точен и съвършен образец, по който могат да се усъвършенстват още стотини поколения. По такъв начин, ако бъдем напълно точни, непосредственото участие на човека в труда на човечеството не е даже първа и основна заповед на нравственото учение, а е условие, което трябва да предшества всяко сериозно нравствено търсене и учение. Това напълно забравят монасите, много сектанти и почти всички проповедници на разните вери и секти. За хората пък, които с хитрост или сила са се освободили от опазването на туй условие, може да съществува само туй, което трябва да се нарече относителна нравственост, както например, нравствеността между членовете на разбойническа шайка, нравствеността на джебчиите: вяръност, честност при дележа, конспиративност, взаимопомощ, взаимовеличане, етикет и пр. и пр. – „Правило на правило и постановление на постановление” – казва Исай. Такава именно нравственост се и изповядва и проповядва в европейския цивилизован свят. Само затуй гениалните заповеди на великия учител, които залавят всичките вадички на злото, заливащо човечеството, в самите техни извори, се струват за умните хора като дребнички отрицателни правила, много по-важни, отколкото заповедите за достигането на щастието, които предлага професор Гилти или някой комитет на някоя партия.

V. Физиологическото значение на труда.

Бидейки основно условие за нравствения живот на човека,

труда, както и не би могло да бъде иначе, се явява и като основно условие за правилния живот на неговото тяло. Както всички пороци се стремят към душата на празния човек, както за запазването на своето изключително положение той е заставен да приспособява своята душа към най-неестествени и пагубни за нея положения, в които тя може да бъде задържана само чрез постоянни усилия и страдания, - също така и всички болести си свиват гнездо в неговото тяло, когато той живее без труд; а, за да се спаси от тях, той е принуден да пъха в тялото си всякакви лекарства и го принуждава да върши най-безсмислени работи.

Напредничавите доктори вече започват да лекуват болните, принадлежащи към богатото и празно съсловие, чрез разни видове гимнастика. Аз не мога без болка в сърцето да гледам на тия сложни гимнастически прибори, чрез които се лекуват богатите, празните хора, знаейки че децата на ония, които сега правят безсмислени движения, за да възобновят правилната размяна на веществата в своето тяло, се възпитават в такива условия, щото след 10-20 години да попаднат посред същите тия прибори, които служат като наказание за техните родители, за техния безумен неестествен живот.

Човек, за да притежава всичко възможно нему здраве, трябва да върши не безсмислени движения в 40-годишната си възраст, а трябва от детинство и до старост, да реже и сече дърва, да коси, оре, копае, ходи и толкова, колкото му позволяват силите и колкото е необходимо за неговото прехранване. Без труд радостите от притежаването на здраво, силно тяло ще се намалят поне наполовина и също толкова ще се увеличат страданията от болестите. Такова е физиологическото значение на труда. Но и по тъй наричания психологически закон на контраста всяко най-нищожно приятно усещане е два пъти по-силно и по-приятно след тежък физически труд.

И наистина, човек ако не е изпитал това, не може да си представи доколко след тежкия труд е вкусна храната, е дълбок съня, е бодър духа, доколко е силна и отчетлива работата на

мисълта, колко ясни и силни са впечатленията и колко е голямо наслаждението от сериозно четиво в неделните дни или в зимните дълги нощи.

Физическият труд също тъй е несравним с нищо помощник и в борбата ни със страстите.

Ако прибавим към това още и туй, че работещия човек, благодарение на своя добър, дълбок сън, отделя за последния по-малко време, а следователно прекарва в бодърстване по-голямата част от своя живот, то няма да бъде преувеличение ако кажа, че колкото по-тежък и да е понякога трудовия живот, , но всеки човек, като се освобождава от необходимостта да се труди, заменя, със самото туй, най-високото, достъпно човеку, щастие, с мъките на ада.

VI. Възпитателното значение на труда.

A. Трудът и възпитанието.

Обаче хората, които не са работили никога, могат лесно да си създадат неточно и преувеличено представление върху радостите от труда и неговата полза за здравето. Истинският производителен труд всякога може да поиска, за известно време, такова напрежение или такава обстановка, които ще бъдат вредни за здравето, ще притъпяват ума и са доста неприятни. По време на горещините и неотложните работи всички работници слабеят. Ако те не напрегнат така своите сили, не пренебрегнат своето здраве, то няма да се получат резултатите от техния труд и не ще бъде възможно да се живее. В туй свойство на труда да предявява на човека неумолимо определени искания, без да се съобразява ни най-малко със силите и настроението на последния, се състои неговото голямо и важно значение. Каквито и тежки изпитания да си налагат всевъзможните пустинници и аскети, те, в сравнение със сериозно производителния и полезен труд, са много по-слаби при укрепването на волята в борбата с исканията на тялото. Ако пък човек, налагайки върху си тия изпитания, престане да участва в

труда, то той извършва голямо престъпление. Както математиката възпитава мисълта, тъй и сериозно производителния труд и полезен за народа труд възпитава волята на човека.

Обикновено предполагат, че трябва да се възпитават само младите поколения, а при това човек, съзнателно или без сам да подозира туй, се учи и възпитава до самия гроб. Същността на възпитанието се състои в туй, щото да укрепи в човека твърдостта, настойчивостта и търпението, необходими в този живот; и ако не се смятат общите за всички хора житейски несгоди, болестите и смъртта, то само тия, които се трудят физически, имат истинска практика в туй отношение. Те са длъжни почти всичко време да напрягат последните си сили и да търпят най-неприятни условия. Стига само те да допуснат най-малка слабост и могат да погинат плодовете на целогодишен труд. И ето че най-слабите, хилави хора, подхвърлени на мързел и страсти, напрягат всички сили, за да достигнат целта, която, под страх от гладна смърт, издига пред тях живота. И като повтарят това от година на година, те сдобиват могъща привичка да владеят над исканията на своето тяло и са принудени, в борбата си със слабостите и страстите да усилват своята сериозност и постоянство, от които те биха били почти напълно лишени, ако живееха без труд.

Тази страна на въпроса е тъй важна и тъй неизвестна, както на работниците, тъй и на интелигенцията, а най-главно, нейното ясно разбиране би било такава могъща помощ, такава висока радост за трудещото се съсловие, че аз не мога да не се спра по-подробно върху този въпрос.

Съществува странен факт сред днешните хора. Привикнали са да говорят много повече върху предметите, които са трудно достъпни за изучаване, отколкото да ги изучават подробно и добре. Това се вижда особено ясно в отношението на интелигенцията към работническия народ: кой само не говори за народа или от негово име! Кой само не го учи! А при това невежеството на всички учени хора и писатели относно душевното състояние на почти 9/10 части от човешкия род е просто удивително, и аз без

колебание твърдя, че днес даже най-смелите по своята мисъл хора не си дават ясна сметка за целия ужас на положението, в което се намира сега народа.

Насилието на неколцина хора е винаги тежало над ядката на човечеството, но никога то не е бивало тъй нахално цинично, никога то не е действало тъй отровно-развращаващо върху масата, както в наше време, когато на затворите в една от най-напредничавите страни (Швейцария) може да се прочете надпис: „свобода, равенство и братство”, когато човека, който няма в свое разпореждане парче земя не само за да използва над нея своите сили, но за това, щото да посади за себе си и за своето семейство картофи или даже да погребне там детето си, - величаят с името „гражданин” и с патос спомняйки Бога във всичките декларации и манифести, му обявяват, че той е свободен да търси своето щастие където поиска. Когато помислим върху туй, какво трябва да е на душата на тези „граждани”, от които, ако те бяха с криле, щяха да вземат данъци всеки път, когато заискаха да се спуснат на земята, и милиони от които умират всяка година постепенно от глад и извънмерно напъгане, имайки всякога пред своите очи нахална тълпа от разкошничестващи хора, които изповядват открито, че щастieto е само в угаждането на своето тяло, - когато помислиш върху това, то неволно благославяш онуй тежко условие на труда, което природата е поставила пред човечеството, и без което последното би отдавна погинало от своите страсти.

Трябва да поживееш дълго и твърде близко до народа, за да разбереш всичкото му чудно търпение, смиреност и кротост. Ние се ужасяваме от измъчванията на инквизицията; ние си спомняме с ужас робството; когато ни запитват, има ли в човечеството нравствен прогрес, ние посочваме на книгата „Ключ към Чичо Томовата колиба”, от която се вижда, че едва преди някакви си 60 години във всичките американски вестници се печатали обявления за кучета, които ловят роби, при което изобразявали куче, настигащо негърка, с дете в ръцете. Но ужасите на инквизицията, и робството, ужасите на войните, всичките ужаси на

изтезанията, каквито само можем си въобрази и от които ледене кръвта, са нищо в сравнение с ужаса на онуй положение, в което празните, неработещи класи на бялото човечество държат своите роби – бели, черни и жълти; робът знаел, че той е роб, уловен от разбойника – търговец и продаден на своя господар, и нему било възможно да носи своето иго, еретикът знаел, че страда за истината, но днешният работник, който произвежда в целия си живот грамадно количество най-драгоценни предмети, знае само едно, че той е най-ненужното, най-евтино от всички неща върху нашата планета. На хората понякога е нужна неговата способност или сила, но той трябва със своите сили и на свои разноски да си търси господар; и смята за щастие, когато успее да намери такъв, който, ползвайки се от неговата работа, не му дава да умре от глад; когато пък отслабнат неговите сили или той се разболее, то ни един господар няма да почувства от това загуба, и той може да разчита само на своите сили и на случайна помощ, която не съществува за хората, които съставляват основите на пирамидата на нашата цивилизация. При това обществото от робовладелци, и със самия си живот и на думи и в печат, а правителствените чиновници в разни тържествени възвания и във важни книжа, с номера, заглавия и подписи, не престават да го убеждават, че той е равен с всички други и има еднакви права да търси щастието и че това щастие е в празността и телесните наслаждения. Пред неговите очи се пръскат безсмислено с легендарно лекомислие продуктите от тежък, дълъг труд, и ако той не изтърпи ужасния съблазън и протегне ръка, за да вземе един от хлябовете, които са наредени върху тезгяха на фурната, то него, като лют злодей, ще го водят по улиците с голи саби, и неприлично сити, изнежени хора ще обсъждат със суров цинизъм, неговата постъпка и целия негов живот и ще го изпратят най-после, в единствено определеното за него място върху нашата земя – в затвора. Щастлив ще е той, ако в съдебната зала, емблема на закона, бъде само хищна птица и приближавайки се към затвора той не прочете на стените, че всички хора са свободни и равни като братя!!

Аз питам сериозно, какъв сатанински ум е способен да измисли по-жестоки измъчвания, по-нахално цинично надсмиване над измъчената душа на трудещия се! А главно, може ли да се измисли нещо повече развращаващо и озверяващо тъмните души на народа, които в редки, не засегнати страни са и до сега още пълни с поезия, добродушие, кротост и наивна, доста точна вяра в доброто, близка почти до детинската! Може ли да се измисли нещо друго, което да съблазни по-несъмнено и безвъзвратно нетвърдия ум на народа! Черна, безпросветна злоба към хората и ония неизвестни сили, които държат света, злобна насмешка над понятието за доброто, за дълга, за каквото и би било смисъл на живота се здраво впиват в душата!

С развитието на туй, което е прието да наричат прогрес и цивилизация, става все по-непоносимо и по-непоносимо икономическото, а, главно, духовното състояние на народната ядка и в нейните недра с всеки нов ден, се събира все повече и повече оная бясна стихийна сила, която революционерите се стараят да възбудят, но над която никой никога не е бил в състояние да властва, а толкова по-малко народа, и да се вярва в нейната съзидателна сила е все едно да се вярва в туй, че земетресенията могат да се използват за прекарването на шосейни пътища...

Но ето, че настъпват летните работи – усилен, радостни, важни. С увлечение пристъпва към тях работния народ. И всяко такова лято той, сякаш, забравя древната, както и самото човечество, обида, която му причинява шепата насилници и благодари на неизвестната сила, която е направила света такъв, а не друг, както Робинзон благодарил на Бога, загдето изпаднал на пустинния остров. Както казал Карлайл: „всичките бесове не се решават вече да се приближат. Човекът станал човек.” Силна, невероятно силна е съблазънта, жестока е обидата и макар да е близък предела на народното търпение, но и до сега, благодарение на труда, тия бесове са били безсилни да лишат основата на човечеството от онуй смирение, доброта и кротост, които съставляват главното условие за човешкото щастие...

Идете в нашите гимназии и университети, погледнете на тази жалка, хилава младеж, с нейния онанизъм, пиянство, разврат, карти, с нейните бледни нервни физиономии и все увеличаващото се невежество, а след това идете в първото срещнато село и се вгледайте в ергените и момите, с техните загорели дишащи със сила и девственост лица, погледнете с каква енергия, имение и с каква радост се движат и работят те в гората, в ливадата, на хармана, в железарницата, в занаятчийницата! И вий ще благословите с умиление ония тежки условия на труда, в които само и могат да пораснат такива едни хора. Догдето всяка година ще растат такива поколения, човечеството няма да погине и, може би, ще съумее да опази най-гениалното определение на човешкото благо, което ни е дал Христос, до онуй време, когато бавно растящата критическа мисъл не го забележи и не го използва за просветяването на човечеството.

Такова е голямото, с нищо незаменимо значение на тежкия труд за самовъзпитанието на възрастните и то е такова още повече за възпитаването на младото поколение.

В. Трудът и възпитанието на младежта.

Днес всички хора са убедени в туй, че да възпитаваши, значи да принуждаваши детето под страх от физически или духовни неприятности да върши туй, което се струва за нужно на по-старите. А това е тиранство. Единственото пък средство да имаш сериозно възпитателно влияние върху детето или юношата се състои в туй, щото да го поставиши в такива условия, които сами, по своето естество, да изискват внимателно, търпеливо и настойчиво извършване на очевидно полезни и разумни работи. Възпитавания, турен в такава обстановка, се чувства в зависимост от определени условия на живота, а не от фантазията и настроението на възпитателя. За туй, участването на възрастните във всяка сериозна практическа работа има за децата винаги голямо възпитателно значение, и хората, които са израснали при такива едни работи, макар и тия работи да имат много безсмислени и безнравствени

страни, - притежават винаги много повече търпение, настойчивост, умение и пресметливост, отколкото ония, които са възпитани в най-добрите училища, в преподаването на ръчен труд. Толкоз повече е това с хората, израснали в тежък разнообразен земеделски труд. По търпеливостта, съобразителността и изкуствеността в практическите работи никой не издържа с тях сравнение. Сред работническото юношество ленивия и тъп субект, момъка, който не може да коси, момичето, което не умее да жъне, са също такива изключения, както в богатото семейство енергичните и способни хора. В трудовия живот тия качества се предават от старото поколение на младото почти автоматически и само пълните идиоти могат отчасти да избягнат това влияние. Тази могъща възпитателна сила на трудовите условия на живота са еднакво взискателни и към възпитателя и към възпитаника и еднакво наказват или награждат и единия и другия. Стария и младия се еднакво подчиняват на известните искания на природата и властите и излизат вън от кожата си, за да изкарат прехраната си, и младия само подражава на стария в напъгането на своите сили и воля. В неработещите пък богати семейства старите, по лични желания, които биват обикновено тирански фантазии и се струват такива и на самите деца, предявяват на възпитаниците всевъзможни искания, които в по-голямата си част остават неизпълнени и се винаги изпълняват неохотно и само за вид. Как може да се измисли по-вярно средство, за да се възпитава лъжливост, подлост и леност!?

У селянина не е събрано сеното, а през нощта надвисват облаци, ще вали дъжд; и той събужда големите деца, и всички, след напъгнатия трудов ден, отиват да работят цяла нощ. Или, както туй бива обикновено, след залез слънце, когато краката се подгъват от умора, отиват да търсят добитъка, който не се върнал заедно със стадото, а е останал нейде в полето или гората. Тук няма на кого да роптаеш и младите поколения, от ден на ден, напъгат и развиват своите душевни сили. Ето защо, когато са достатъчни най-нищожни причини – най-малко неудобство в хотела; излишен зададен урок в гимназията, - за да извикат ропота

на интелигенцията, - селяните никога не роптаят против външните условия и се залавят с леко сърце за най-неприятните работи, пренасят най-незаслужени страдания.

Веднъж, по пътя, който минава през моята градина, аз срещнах непознат талигар, който спря коня, здрависа се с мен и почна да ми разказва следната история. Богато петербургско семейство го наело да им пренесе багажа един санаториум, далеч на 50 км, откъдето той сега се току-що се връщаше. Те не му казали отначало, че ще трябва да бърза подир техния файтон. Разбира се със своя кон той не можел да догонва файтона и вървял тихо цяла нощ, в туй време, когато богатите били още до сред нощ в разкошния санаториум. Когато пък на сутринта той донесъл нещата им, госпожата почнала да му се кара, наричайки го безсъвестен и нечестен, за гдето той ги оставил без свои постелки цялата нощ. Талигарят не можел да се съдържи. „Аз не съм развързвал вашите постелки. Те не ми бяха нужни: цяла нощ аз стоях ето тук”, - казал той горещо, посочвайки на седалището. „Какво казва той?” – навеждайки се към своя мъж, попитала по френски и с отвращение госпожата. „Махай се оттук, дурак!” – казал мъжът, като хвърлил на талигаря условената кирия и като взел с величествен вид една папироса от своята сребърна табакера, която струва тримесечната надница на талигаря, взел подръка своята жена, за да отидат да обядват, а след това и да отпочинат вече на своите постели. В същото туй време талигарят се възвръщал обратно, дремейки и едва на половината път успял да се напие с вода, умил се и си купил парче хляб. Каквото и да измислят хората за възпитаването на децата, от такова семейство (а такива са всички неработещи семейства) ще излязат всякога неспособни за живота, от всичко недоволни, слаби, страдающи хора. От семейството пък на талигаря, колкото той и да е лишен от педагогически знания, колкото и малко внимание да отделя той на децата си, ще излязат всякога здрави, износливи хора, - творци, способни да търпят не само стихийни несгоди и безсънни нощи, но и безсъвестно обръщение от страна на празното съсловие. И ще стане това само затуй, че те ще израснат в трудови условия.

На спартанците била нужна несъкрушима сила, за да властват над работния народ и те разрешили гениално този въпрос, като създали за своите граждани неумолимо суров начин за живеене. Стига само те да допуснели и най-малката слабост, и неизбежната за богатото съсловие изнеженост и разкош би направили това, че властта и силата би преминали в същност в ръцете на търговците и предприемачите, както ний виждаме това в днешните републики и конституционни държави. В наше време мислещите хора вече не спорят върху туй, че както за що-годе задоволителен личен живот, тъй и за подобрението на обществения живот са нужни творци, хора пълни със смелост, енергия, способни да развият творческите сили (и не на книга, а в живота си) много пъти повече, отколкото те сами поглъщат последните. Не е трудно да се види, че такива хора могат да израснат само в сериозна трудова обстановка и че досега, с малки изключения са се появявали творци само из средата на трудещите се.

Аз ще напомня само неколцина от тях.

Сократ бил беден каменар. Епиктет и Диоген – роби. Карлайл прекарал своето детинство в труд и после, като знаменит писател продължавал да обработва своето парче земя, далеч от селения и хора, живеейки от своя труд и създавайки в такива условия своите пророчески книги. Спиноза, прочутия холандски философ, прекарал целия си живот в бедност, и даже когато имал възможност да заеме топло, богато място, той предпочитал да изкарва прехраната си от шлифоването на оптически стъкла. Русо прекарал своето детинство в скитане, б бедност и труд. Прочутите религиозни реформатори Хус, Хелчицки, Лютер били деца на прости селяни и прекарали своето детинство в нужди и труд. Па и сами Мохамед и Христос принадлежали към бедната, трудеща се класа. Прочутият изобретател Едисон прекарал своето детство в черен труд, сред голяма беднота, борейки се за парче хляб. Други двама белжити изобретатели, Уат и Рени, били работници. Жакер, изобретателят на парния стан, бил тъкач. Каменоделецът Бриндлей, въпреки 14-пенсовата си надница, успял да добие такива

обширни знания, че станал отпосле знаменит инженер на пътищата за съобщение. Стефенсон, изобретателят на железницата бил син на обикновен надничар. И пр. и пр. без край.

Ето какво пише Кропоткин върху същия този въпрос в своето извънредно важно съчинение: „Фабричността, занаятчийството и земеделието”: „В това време, казва той, когато в края на миналото и в началото на сегашното столетие промишлените изобретения са преобърнали целия земен шар, учените или съвсем нищо не са изнамерили, или са изнамерили твърде малко. Нима не е поразително това, че в първоначалния си вид парната машина, параходът, телефонът, фонографът, тъкачната машина и оная за дантели, осветляването и постилането на улиците, хромолитографията и хиляда други по-маловажни неща са били изнамерени съвсем не от хора на науката – макар ни един от тях не би се отказал да съедини името си с едно от поменатите открития, - а от неполучилите почти никакво образование хора, които са събирали само трохите от знанията и са правили опити по най-примитивни способности. Адвокатският секретар Смитсон, железарят Уат, кондукторът Стефансон, ученикът алмазчия Фултон, воденичарят Рени, каменоделецът Телфорд и стотина други, чиито имена са останали неизвестни, са били, според вярното изражение на Смайлс, „настоящите творци на съвременната цивилизация”...

Х. Трудът и науката.

Ний живеем в такова време, когато човечеството започва да влиза в зряла възраст. Изчезват последните следи от юношеското лековерие и критическата мисъл започва да зачеква безпощадно всичко. Днешният човек е заставен, все едно иска ли той това или не, да разрешава с всяка нова година все повече и повече въпроси, като се основава при решаването им не на своите смътни чувства, а на цялата сума знания, които е добило човечеството през няколко хиляди годишния си живот. Човек е заставен да разрешава днес научно, все едно иска ли той това или не, както

най-отвлечените въпроси за същността на вселената, за строежа на света, за религията, за нравствеността, за щастието на човека и пр. и пр., също така и най-дребните практически въпроси: как да се облича, храни, как да учи децата, как да отглежда растенията и хиляди и хиляди други.

Не ще съмнение, че в дългия живот на човечеството не е имало по-добро време, и всички мислещи хора би трябвало да се присъединят смело към възторга на учените от миналия и днешния век пред успехите на точното знание, ако отдавна още не би се показала на хоризонта бързо увеличаваща се черна точка, която сега вече стана голямо петно и която заплашва да се преобърне в грамаден облак, който ще покрие човечеството с мрака на невежеството и безпределната злоба.

Благодарение на това, че точната наука се родила сред празните хора, които не смятат за нищо работното човечество, всичките нейни плодове излизат не само безполезна, но и вредни за последното; практическите знания са насочени за неговото поробване: непосредствено – чрез военните приспособления, посредствено – чрез машините. Теоретическите пък знания са недостъпни за него по своята форма и език и не могат да окажат върху ядката на човечеството онуй оздравяващо влияние върху мисълта и онуй въодушевление, което са намирали в науката най-видните учени и философи. Както къденето и бъбренето на жреците покривало простите жизнени истини на основателите на религиите с такава мъгла, че те ставали скрити за окоето на тълпата, тъй и празната дребнавост и нетактичност на учените хора, а, главно, лъжливото направление на тяхното внимание към най-малко интересните области в живота, прави туй, че всяко съприкосновение с науката и с нейните прояви в живота развращава народните маси. Те усвояват критическите мисли само дотолкова, доколкото туй им е нужно и достатъчно, за да съборят ония нравствени основи, които, колкото и да има в тях всякакви суеверия, и добре ли или лошо, но без всякакво съмнение са съдържали доста силно страстите и са давали могъща опора на

честността и добрите стремежи посред най-невежествените, но по своята дейност и количество основни слоеве на човечеството.

Като следствие от туй е факта, че в центровете на цивилизацията, гдето улиците са тъй постлани, както средния по състояние селянин не може да постели пода в своето жилище, вий ще видите цели армии от хора, които са облечени в дрипи, а в студените дни обвиващи своите крака с парцали, сякаш, че те са претърпели корабокрушение върху някой необитаем бряг; че в един от големите градове на Съединените Щати учудило най-много индийците не блясъка и великолепието на центъра на най-богатата в света страна, а малките дечица, поставени около гигантските машини в тази именно възраст, когато у всички първобитни и бедни народи те са привикнали да се наслаждават на безгрижна свобода; че в бялото човечество, - без да се гледа на туй, че Америка не е още напълно заселена и дава всяка година приют на милиони преселенци, - с прогресивно увеличаваща се бързина расте армията от хора, които нямат нищо, не се надяват на нищо, чиито сърца са пълни само с отчаяние и злоба, а мозъкът – с парите на алкохола; че в същото туй време, когато в глухите места, стотини километри далеч от пътищата за съобщение посред някакви си тунгуси, вий можете да оставите своите неща около пътя, уверени че те могат да лежат там цели месеци, без да бъдат пипнати от някого, - в Лондон пък вий ще видите как грамотни, „цивилизовани” хора обядват в гостилница, гдето евтините ножове и вилици са завързани за масата с железни синджирчета.

Може да се напълни цял том с подобни сравнения между цивилизованите народи и диваците или пък с техния живот преди 50-60 години, сравнения, които посочват в един глас ужасно явление. Тогава когато на хората, които стоят на върха на тази висока и стръмна обществена пирамида, която образува бялото човечество, възмъжалата човешка мисъл открива чудни хоризонти, давайки на хората средства за победа над злото, от което са страдали до сега, давайки им баснословно господство над природата, откривайки им равенство между всичките хора и

общността на интересите между всичките трудещи се, откривайки пред всеки човек пълен с радостно и сериозно съдържание път за безпределно усъвършенстване, присъединявайки го към необхватната творческа дейност на вселената и пълнейки душата му с неразрушим възторг, - в същото туй време в основата на същата тази пирамида се започва обратно течение, което заплашва да погуби не само нейните горни слоеве, но и нейния основен слой, а също така и младата мисъл, която се е родила на върха на пирамидата.

Това е вярно в най-нищожните дреболии и в най-важните явления на живота.

Когато напредничавите хора от образованите класи във всички страни започват да съзнават ясно вредата от пушенето, пиянството, месоядството, богатия и празен живот, когато започват да им стават достъпни ония с нищо несравними радости от съзнателно въздържателния и трудов живот, в същото туй време в основите на човечеството пиянството, невъздържаността, подлостта започват да се разпространяват със стихийна сила даже сред жените и децата и необуздало празният живот започва да дразни, като призрак, пробуждащата се мисъл на трудещите се и става единствена цел за дейността на тълпата, щом само тя бива косната и най-слабо от цивилизацията, а безграничната жестокост става нейно единствено нравствено правило.

По такъв начин нашата наука, която е дала щастие на толкоз много мислители, която е препълвала сърцето на Кант „с все растящ възторг“, развъртава неудържимо народната маса. Има тя такова разрушително влияние върху човечеството само затуй, че е била създадена и до сега продължава да се разработва само от празни хора за също такива празни хора, че нейното основно гледище за щастието е в освобождаването себе си от всякакъв труд и в телесните наслаждения. Ако учените хора участваха в труда на човечеството, те не биха могли да не разработват науката в онуй направление на нравствените убеждения на най-добрите представители на народа (напр. Бондарев, Сютаев, сектантите),

които са живи в скрито състояние, в душата на повечето работни хора, догдето цивилизацията не ги е още извратила. А ако съществуваше подобна една наука, то тия, които би я знаели, щяха да се чувстват в живота повече приспособени, отколкото тия, които стоят вън от нея, и не биха умирали, като есенни мухи, от допирането си с нея или с нейните плодове. Както казах, зародиша на една подобна наука се е вече появил посред самобитно мислещите хора от образованите класи, и само слепотата на повечето от тях, която е резултат на тяхната отдалеченост от трудовия живот, забира нейното бързо развитие и широкото прилагане в живота на нейните открития.

Още две думи. Само многогодишен труд заедно със селяните може да опомни чувствителния интелегент от неговите мечтания за златния век на науката, която се намира още в своето детинство, и да му открие истинското състояние на човечеството и неговата основна и, уви, още твърде елементарна и прозаическа нужда, както само странстванията и подвизите са могли да измъкнат Дон Кихот от оная рицарска атмосфера, която той създал в своята библиотека. Само трудещия се „в пот лица”, с ръце и гръб, учен човек ще бъде в състояние да работи не за усиляването на ония въздушни замъци, които заедно с Жюл Верн издигат разните Беламовци, Бертеловци, Кропоткиновци, и пр. и пр. и които (не искам с туй да обидя тия чувствителни и почтени хора) съставляват в науката направление доста родствено на ония рицарски романи, които са били убити от Сервантесовата сатира, - а за изпълването великите задачи на науката.

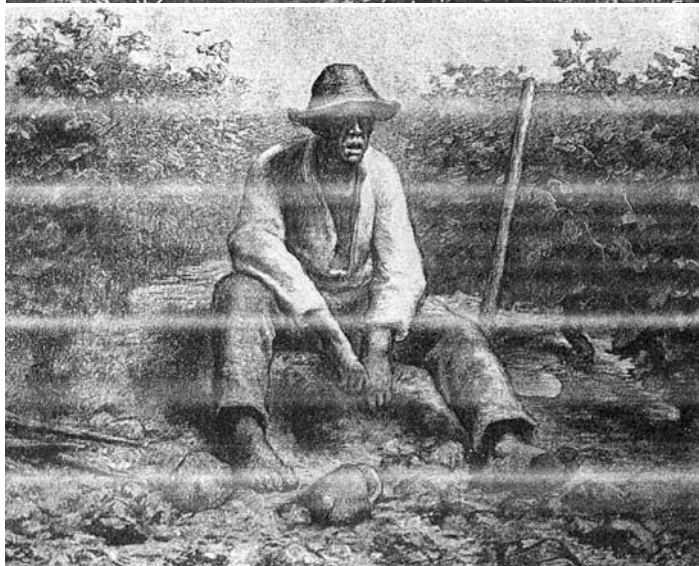
Общата задача на науката е да даде ръководство на човека и човечеството за най-разумен и радостен живот. Най-близката пък задача на днешната наука е да спаси ръководещата човечеството бяла раса от нейното, вече започнало се, погиване.

Помежду обезумелите от хищничество висши класи и народа, който започва да губи от злоба и негодувание всяко практическо чувство, може още да влезе само точната обективна мисъл, към която, чувствайки нейното безпристрастие и самотно могъщество,

започват да се вслушват тъй видно и народа, и интелигенцията, и правителствата. Ако науката съумее да заеме това свое място в недалечно бъдеще, то ний ще можем още да се надяваме, че ще бъде спасена от погиване бялата раса, а с нея и оня скъпоценен сбор от опит и знания, които е добило човечеството в своя многовековен живот.

Първата крачка по този път, която трябва да направи днешната наука, е, щото тя да разясни точно отношението на народите към правителствата и, като смекчи дивата злоба и пълното невежество от двете страни, да направи възможно посред човечеството понататъшното повдигане на житейския идеал в обикновения човек и да развие личностите, като ги направи годни за ония по-добри форми на обществения живот, които стават неизбежна потребност за оная възраст, в която влиза сега човечеството.

И само оня учен, който се труди физически, който живее общочовешки живот и затуй е способен да вижда нещата от общочовешка гледна точка, - само той е способен да работи над тази най-велика задача на ХХ-ия век.

Жан-Франсоа Миле (1814–1875) “Човекът с мотиката”; “Човекът който почива”

ЧАСТ ВТОРА

ИСТОРИЯ
НА ТОЛСТОИЗМА
В РУСИЯ
И БЪЛГАРИЯ

ДУХОВНО ПРОБУЖДАНЕ И ОБКРЪЖЕНИЕ НА ЛЕВ ТОЛСТОЙ (1880–1910 г.)

Пробуждането на съвестта в Л. Толстой започва с преживяванията му, които той нарича арзамаски и московски ужас. Този ужас той описва в незавършените „Записки на един луд“. Това е състояние на самота и безсилие пред живота и природата. За трети път Толстой го изпитва по време на лов и се отказва да закупи изгодно имение, възмутен от собствената си алчност. А след месец в църквата, където усърдно се моли и умолява подобно на Гогол от светата литургия, той съвсем „полудява“, възмутен от поднасянето на просфора, бльскането при кръста и вида на бедняците на изхода на църквата. Това е невъзможно, това не трябва да го бъде, това е лъжа. Раздава парите, които има и повече не влиза в църква... За това духовно просветление спомагат и беседите му с В. И. Алексеев (1884–1919 г.), учител в неговия дом в Ясна поляна (1877–1881 г.). Той е завършил физико-математическия факултет в Петербургския университет, но става майстор-занаятчия. Поддръжник на идеята на А. К. Маликов * (1839–1904 г.) за „богочовечеството“, т.е. че Бог е в човека. Изгонени от Русия през 1875 г. Маликов, Орлов, Алексеев и Н. В. Чайковски заедно със семействата си основават в САЩ – Канзас комуна. Алексеев с миналото си и убежденията си влияе върху светогледа на Л. Толстой, когато той усърдно изповядва православната вяра.** Алексеев пише и спомени от престоя си в Ясна поляна. По-късно други двама обикновени руски селяни също влияят върху светогледа на Толстой. Първият от тях е В. К. Сютяев /1819-1892 г./ от с. Шевелино, Тверска област. Той е

---

* чрез Алексеев Л. Толстой се запознава с А.К. Маликов.

** ”Не искам да забравя, че много съм Ви задължен за това спокойно и ясно мое светоусещане, до което дойдох. Във Вас познах първия човек оставил образованието не на думи, а в сърцето си и изповядващ тази вяра, която стана ясна и непоколебима и за мен.” (из писмо на Л. Толстой до В.И. Алексеев от 1884 г.)

В. Г. Чертков
(1854–1936 г.)

П.И. Бирюков
(1860–1931 г.)

посетен през 1881 г. от Толстой. Сютаев е бил привърженик на общинния живот с общо владение на земята, оръдията на труда и равното разпределение на продуктите от труда. За него всичко е в човека и става в момента. Другият селянин е Т.М. Бондарев (1820-1898), който изповядва руски юдаизъм (съботник) и приема еврейско име. С него Толстой води преписка, тъй като Бондарев е заточен в Сибир, където умира през 1898 г. Той е автор на книгата „За тържеството на земеделеца“, издадена през 1906 г. от издателство „Посредник“ с предговор от Толстой. В него Толстой пише: „Никой не прави това, що върши Бондарев, признавайки земеделския труд за основен религиозен закон за човека. ... В такава съзнание трябва да бъдат възпитавани всички хора!“ През 1908 г. Толстой пише статия „Трудолюбието или творчеството на земеделеца“. Човекът, който подкрепя Толстой в неговия нов духовен и житейски път от началото до края е В. Г. Чертков (1854–1936 г.). Той се среща с Толстой през 1883 г., а след срещата Толстой пише в дневника си: „той удивително мисли като мен“. Чертков е по-млад от Толстой с 25 години и е син на генерал-адютанта на руския император Александър II. През 1881 г. се отказва от военна кариера и се заселва в с. Лизиновка под Воронеж. Там създава болница и училище за селяните. След запознанството с Толстой открива издателство „Посредник“ в Петербург, за да издава Толстой и книги за народа на достъпни цени. През 1898 г. е изгонен от Русия поради участието му заедно с П. Бирюков и И. М. Трегубов в защитата на духоборите. Те пишат статия „Помогнете“ с предговор от Толстой. Чертков живее в Англия, до Лондон, имението Крайстреч в област, населена от квакери. Близко до имението има комуна, която той подпомага. Основава издателство „Свободно слово“, което печата забранените в Русия съчинения на Толстой. Издава и списание „Свободно слово“. Съхранява ръкописите на Толстой в огнеупорна каса. Писмата на Толстой до Чертков са 928 на брой (публикувани са от М. В. Муратов през 1934 г.). През 1907 г. Чертков се завръща в Русия и купува имението „Телятинки“ близо до Ясна поляна. В него се

събират и живеят много последователи на Толстой, който често ги посещава. Съпругата на Толстой София Толстая не одобрява обществената дейност на Чертков и влиянието, което той има според нея над Толстой. Започва една вражда между нея и Чертков за ръкописите на Толстой и авторските му права. Това подтиква Толстой да напусне Ясна поляна и простудил се, той почива на гара Астапово (20.11.1910 г.).

В. Г. Черков е автор на „Нашата революция“ (1906 г.), „Бягството на Толстой“ (1922 г.), „Свод от мисли на Толстой“ (непубликувани), „Записки“ (издадена през 1939 г.), инициатор, организатор и гл. редактор на 90-томното издание на Толстой (1928–1958 г.), за което се среща с Ленин (1920 г.) и Сталин (1924 г.). Той е първият руски биоцентрист с книгите си „Злата забава – мисли за лова“ и „Животът е един“.

През 1884 г. в Ясна поляна Толстой се среща и със своя пръв и бъдещ биограф и сътрудник П. И. Бирюков (1860–1931 г.), който напуска военната служба (завършил е морска академия) и посвещава живота си на идеите на Толстой. Работи в издателство „Посредник“ и завежда склада му в Петербург (1884 г.). През 1892 г. го измества в Москва. Заточен е в Латвия поради участието му в спасяването на духоборите (1897 г.). Емигрира в Женева (с. Он) след разрешение, където купува дом и земя, която работи (1899 г.). Издава списание „Свободна мисъл“ и публикува забранените книги на Толстой. След амнистия (1904 г.) се завръща в Русия, но поради семейни причини отново емигрира в Женева. Там се запознава с Ленин и след 1905 г. съхранява библиотеката и архива на ЦК на РСДРП. След 1920 г. е в Канада при духоборите. Синът му е назначен за секретар на В. Г. Чичерин – комисар по външните работи на Русия след революцията през 1917 г. Според болшевиките той е прогресивен толстоист, заедно с И. М. Трегубов. Докато В. Г. Чертков и В. Булгаков са реакционни толстоисти. Автор е на първата биография на Толстой в 4 тома (1906-1908 г.: 1 и 2 том; 1915-1922 г.: 3 и 4 том). Умира в Швейцария.

Друг близък последовател на Толстой е Виктор Лебрен (1882–1978 г.), който е французин и негов секретар (1906 г.). От 1907 до 1914 г. живее от земеделския си труд в Геленджик, Кавказ. Пише за смисъла на физическия труд и спомени за Толстой. След 1914 г. живее във Франция. След войната единият му син остава инвалид, а другият полудява. Живее сам, оскъдно и запазва 60 години писмата на Толстой до него (22 на брой), които предава в Ясна поляна. Чете лекции за Толстой в университета в Прованс. Създава библиография на френските преводи на Толстой.

Вторият секретар на Толстой е Н. Н. Гусев (1882–1967 г.) – от 1907 до 1909 г. През 1909 г. е заточен в Пермска област. Автор е на „Две години с Толстой“, издадена през 1912 г. от издателство „Посредник“ и на „От Ясна поляна в Чердин“ (1911 г.). След революцията от 1917 г. е изследовател и библиограф на произведенията на Лев Толстой – „Летопис на живота и творчеството на Лев Толстой“ – 1960 г. в 2 тома и „Материали за биографията на Толстой“ в 4 тома. Проф. д-р на филологическите науки.

Третият секретар на Толстой е В. Булгаков (1886–1966 г.) – през 1910 г. Пръв изследва философията му „Християнската етика на Толстой“ и „Духовният път на Толстой“. Пише спомени „Така е изживян животът“. Лежи една година в Тулския затвор поради възванието „Мили братя и сестри...“ против Първата световна война. През 1920 г. изнася доклад в Москва против болшеvizма. Изгонен е от Русия през 1923 г. и през 1924 г. посещава България. Живее в Прага, където основава музей на Толстой. Публикува възвание „За християнски комунизъм“ (1927 г.) с което прокламира социалната ангажираност на толстоизма. През 1941 г. е изпратен в хитлеристки концлагер, както и дъщеря му. Завръща се в СССР през 1948 г. и работи в музея в Ясна поляна.

И. И. Горбунов–Посадов (1864–1934 г.) е дългогодишният редактор на издателство „Посредник“. Първоначално е разпространител на книгите на издателството в Петербург.

През 1892 г. ръководи народните издания. След изгонването на Чертков и Бирюков става редактор на издателството (1897 г.). Издава списание „Свободно възпитание“ (1904 г.). Изнася доклад „Толстоисткото движение в България“. До смъртта на Толстой живее до Ясна поляна – в с. Овсяниково, по-късно се заселва в Полтава, където е във връзка с тамошната комуна „Братски живот“.

С. Т. Семьонов (1868–1922 г.) е самоук писател селянин. Първият том на издадените му в шест тома селски разкази е с предговор от Толстой. Заради политическа дейност е изгонен от Русия и живее при Чертков в Англия. Подкрепя реформите на Столипин за земята и влиза в полемика с Толстой, който е против тях. Убит от неговите съседи–съселяни в гората с брадва от злоба и завист. Автор на „Животът на А. И. Архангеловски“ (Бургас, 1910 г.), „25 години на село“, „По чужда земя“ и „Спомени за Толстой“ 1912 г.

М. П. Новиков (1871–1939 г.) е писател–селянин от Боровково, Тулска област. Заточван. Пише „Записки“ 1900 г., издадени в Лондон през 1904 г. със заглавие „Гласът на селянина“. Него Толстой моли за селска къща в Боровково, където Толстой да живее през 1910 г. Отговорът на Новиков пристига късно и е предаден на Толстой в Астапово. Публикува спомени за Толстой „Писма на селянина“ - 1909 г. М. П. Новиков пише и две възвания: „Две свободи – лъжлива и истинска“ (1917 г.) и „Отворено писмо на селянина“ (1929 г.) до Сталин. И в двете критикува болшевиизма. Заточен е в Сибир, където умира.

ТОЛСТОИЗМЪТ В РУСИЯ

(включваща през XIX и XX в. Белорусия и Украйна)

До появата на толстоизма в Русия съществуват две главни направления за преустройство на личния и обществен живот – утопичен социализъм и религиозни секти. Първата комуна в Русия, Знаменска община, до Петербург – 1860 г.

Първ приложил идеите на френския утопичен социализъм в Русия е Н. И. Новиков (1744–1818 г.) Той е масон и първо руските масони заговарят за преустройство на обществото на нравствени начала (масонство по системата „Цинендорф–Рейхел“). Те отварят училища, аптеки, библиотеки... Декабристите са също членове или преминали през масонски ложи. Н. И. Новиков създава идеалното село в имението си Авдотино (до Москва). Опит прави и М. В. Петрашевски (1821–1866 г.), но селяните не възприемат „флангстера“ и го опожаряват. В. Слепцов се обръща към градската интелигенция и създава комуна от почитатели на Ш. Фурие и Л. Фойербах. Наред с тях съществува и религиозна комуна (1825–1837 г.) образувана от Е. Татаринаова, княз Д. Голицин, В. Боровиковски (художник). Наричани са „руските квакери“. Ф. Достоевски също се увлича от утопичния социализъм и идеите на Татаринаова. Но по-късно нарича утопичния социализъм „мравуняк“, а Татаринаова изобразява в повестта „Хазайка“. А. Херцен (1812–1870 г.) отстоява селски социализъм – „руски социализъм е този, който идва от земята и селския бит“. Руското народничество е за просвещението на трудовия народ. А. Н. Енгелгард* (1832–1893 г.) създава комуна в с. Батишово от образовани хора от Москва и Петербург. Целта е възраждането на селото. Пише „Писма от село“ (1879 г.), които са четени от министър председателя Столипин, Ленин, Маркс, Толстой. Н. Н. Неплюев (1851-1908 г.) на практика прилага православно християнство като основава трудово братство-комуна – с. Въздиженско,

---

* Л. Толстой кореспондира с неговия син М.А. Енгелгард (1861-1915), автор на „Прогресът като еволюция на жестокостта“ (1899 г.)

Украйна (1888–1928 г.).

Другото направление са религиозните секти. Те са десетки, но има няколко, които в основните си идеи се припокриват с толстоизма. Първата е духоборчеството. Възникнало е в с. Николско, Екатеринославска област (1785 г.) Основател е казахът С. Колесников, а се разпространява от И. Побирохин, който е богат търговец, и С. Капустин. След разрастването са преселени от цяла Русия в Таврическа област и създават девет села. Изселени са и в Задкавказието. Там сред тях през 1891 г. се разпространява толстоизмът от заточените първи толстоисти княз Хилков, Бодянский и Дубченко. За духоборите, тримата толстоисти създават особен катехизис „Изповедната книга на християнина“. Тези, които усвояват толстоизма, ги наричат „постници“ и „бели“.

Основното за духоборите е духът на човека, проявление на Бога. Той живее в сърцето и усещанията на човека за Бога са най-верните. След сърцето е свещеното писание – Библията. Тя за тях е духовна и няма нужда от нейни представители – свещеници, икони и обреди. Всичко е в духа на отделния човек. Последователите ѝ са предимно селяни, които отказват да носят оръжие.

Другата т.н. секта е на малоканите. Основана е от бивш духоборец, зет на Побирохин, С.М. Уклен в Тамбовска област. Назовани са така, защото при пост пият мляко. Наричат себе си „духовни християни“ и признават само Библията. Насила са им отнемани децата за превъзпитаване в православни манастири.

Щундистите са руска форма на германските менонити и баптистите протестанти.

След всички тези атеистични и религиозни търсения на разумен личен и обществен живот са ражда толстоизма. Той има още по дълбоки корени в историята на християнството т.н. ереси, за които става въпрос във Въведението на тази книга и в историята на революциите за социална справедливост. Толстоизмът ги обединява, като постига целите им, макар за кратко в историята на Русия. Първи приложили идеите на Толстой на практика са: М.А. Новоселов (1864-1920), основал комуна в Тверска област

“Толстой на оран’ – Илья Репин 1887 г.

(1888–1891) и княз Д. А. Хилков (1858–1914), който се отказва от военна служба (1885 г.) и създава в с. Павловка, Харковска област комуна, като работи със селяните. По-изявените толстоисти са: Иван Муха, Петър Олховик, братя Дудченко. Те са заточени в Задкавказието, а децата на княз Хилков са отнети от семейството. Хилков е изгонен от Русия и емигрира в Англия при Чертков (1898 г.). Толстоизмът е обявен за вредна секта през 1897 г. в Казан. Толстоиски комуни се създават спонтанно в Тверска, Симбирска област и в Задкавказието. Те са израз на желанието на хората да живеят нравствен живот, според съвестта си. Толстой теоретично обяснява значението и силата на човешката съвест – глас на Бога в човека. Следват и откази от военна служба. Идеята на Толстой е да пробуди към истинското християнство, т.е. към истинската им духовна същност, целия народ и цялото човечество. И само тогава, когато всички сторят това, животът и обществото могат да се променят и добият нравствен вид. Единичните земеделски комуни са само етап от целия преход към човешката нравственост приложена на практика. Толстоизмът се разделя на два клона – народнически или комунален и кинически (духовно движещ се, самоусъвършенстващ се в духа). Първите желаят да живеят на практика свободно и работят земеделски труд, а вторите смятат, че първо трябва да се самоусъвършенстват в духа си и тогава да променят на практика живота си. Разбира се, за официалната власт са по опасни първите, защото дават „лош“ пример на народа. Затова комуните са разтурвани, а участниците заточвани. За събуждането на нравствеността на народа работи издателство „Посредник“ (1885–1934 г.). Семейство Черткови са редактори, а сътрудник е П. И. Бирюков. Печатането и разпространението на книгите за народа е поето от И. Д. Ситин. По-късно издателството се ръководи от И. И. Горбунов–Посадов, който издава и сп. „Свободно възпитание“, а съпругата му Е. Евгениевна Горбунова–Посадова - детското сп. „Маяк“. Толстой пише за издателството своите народни разкази. Той се отказва от собствеността си върху земята (1892) и имуществото и от

авторски права за произведенията си след 1880 г.* (1891 г.). Но дава пълномощно на жена си за собствеността си и авторското право за съчиненията си до 1880 г. Толстой е раздвоен от семейния си дълг и нравствените си изисквания. Работи физически и земеделски труд, става вегетарианец и пълен въздържател (алкохол и тютюн). Обществено се ангажира и се бори с глада в Тулска и Рязанска област (1891 г.). Откриват се 187 столови, в които се хранят 9000 човека всеки ден. Организира спасяването на духоборите (1897–1899 г.) като и финансира с хонорара от романа „Възкресение“ тяхното преселение в Канада (7500 човека). Отказва първата Нобелова награда за мир и предлага да се даде на духоборите (1897 г.). Толстой изпраща до руския император** три писма – 1881 г. с молба да не се екзекутират убийците на Александър II; 1901 г. с надслов „За царя и неговите помощници“, и едно писмо тайно връчено на императора с молба да се въведе в Русия системата за земята на Х. Джордж, към чието произведение „Обществени задачи“ той пише предговор към руското издание.

Толстоизмът до 1910 г., освен народническото направление и киническото, включва и дейността на Л. Толстой. В него те са обединени, нещо повече, Толстой е обществено ангажиран. При него няма затваряне в земеделски труд, няма затваряне в изчистване на духа, а всичко това е съчетано и с участие в обществените дела. През 1901 г. Толстой е отлъчен от православната църква с решение на Светия синод. Отговаря с „Отговор на решението на Светия Синод“. През 1906 г. пише до министър-председателя П. А. Столипин по повод издадения закон за земята (9.11.1906 г.), с който се утвърждава частната собственост върху земята. През 1907

---

* През 1910 г. Л. Толстой завещава правото на собственост над цялото му литературно и религиозно-философско наследство на дъщеря си А. Л. Толстая. Това е формално назоваване на най-близкия до неговите идеи човек, за да се изпълни закона. Така Л. Толстой завещава духовното си наследство на цялото човечество и всеки има правото да издава неговите съчинения без авторско право. Това става ясно от обяснителната записка към завещанието.

** Писмото от 1881 г. е до Александър III, а останалите – до Николай II.

г. Толстой пише отново до Столипин с молба да приложи в Русия проекта на Х. Джордж. До 1910 г., Толстой отправя още няколко писма до Столипин, но напразно. Публикува статията „Писма за Хенри Джордж“ (1897 г.). приживе Ф. Достоевски застъпва тезата за нуждата от частна собственост. Толстой категорично я отрича. Той е в преписка и с младите хора, отказали се от военна служба от Русия, България и други страни. Пише за тях, редактира писмата им за печат. Обръща се към тях с възванието „Приветствие към отказалите се от военна служба“. В същото време създава и религиозно-социалните си, научни съчинения за ролята на насилието и ненасилието в живота на човека. Отговаря на десетките писма до него от Русия и цял свят за смисъла на човека и живота. В. Г. Чертков, И. И. Горбунов–Посадов, П. И. Бирюков и др. последователи на киническият толстоизъм създават в Москва духовен център – Московското вегетарианско дружество (1909–1929 г.). То открива и вегетарианска столова и библиотека. Издава списание „Вегетариански преглед“. Авторът на статия, в която се сравняват възгледите на Лев Толстой и св. Йоан Златоуст, Василий Илич Екземплярски (1875–1933 г. проф. по богословие в Киевската духовна академия) бива изключен от академията през 1911 г. След революцията 1917 г. толстоизмът достига своя апогей. Към комуните се присъединяват все повече селяни, възникват и нови. В Московска област, Тулска, Орловска, Полтавска, в Крим, Екатеринодарска, в Алма-ата, до Москва – около 100 комун. Последователите на толстоизма достигат 30 000. Само за една година след революцията 1917 г. са издадени 65 от забранените в царска Русия книги на Толстой. Московското вег. дружество издава ежемесечно писмо „Л. Н. Толстой“ (1924–1929 г.). В. Г. Чертков издава сп. „Единение“ (1916 г.), а от 1917 г. „Гласът на Толстой и Единение“ (излиза до 1920 г.) Излиза и сп. „Истинска свобода“ (1920 г.) на В. Булгаков и А. П. Сергеенко, съвместно издание на Обществото за истинска свобода в памет на Л. Толстой (1917–1922 г.) (ОИСПЛТ) и на комуната „Трезвен живот“ – тиражът е 10 000 бр. В това списание е историята на толстоизма

в най-големия му подем. В Киев се издава „Братство“, в Царицин – „Път към света“, в Харков – „Открито слово“, в Самарска област – „Търсещ истината“. Списание „Зорница“, което излиза в Ню Йорк (САЩ) (1925–1927 г.), издавано от създадената от толстоисти през 1923 г. група „Зорница“. През 1919 г. Обществото за истинска свобода в памет на Л. Толстой (1917–1922 г.) публикува прокламация: „Към всички другари и единомишленици“ с призив да се създават толстоиски земеделски колонии. В програмния документ на ОИСПЛТ се казва: „Нашето отечество е целият свят и всички хора са наши братя. За това никакви хора, както и да се назовават – монархически, конституционни, демократически или социалистически правителства нямат право да събират, въоръжават и обучават хората на убийства да нападат други хора и водят война с хората от друга народност“. През 1917 г. се разпространява обръщението на Чертков и Горбунов – Посадов „Прекратете братоубийствата. Приятели, братя!“ Сформира се и обединен съвет на религиозните общини и групи (1918–1928 г.) начело с В. Г. Чертков (ОСРОГ).

С помощта на В. Д. Бонч-Бруевич (1873–1955) – живял в Лондон при В. Г. Чертков, експерт по религиозните въпроси към большевишкото правителство ОСРОГ получава правомощия да определя кои да бъдат освободени от военна служба по религиозни причини. През 1920 г. има 117 представители в Русия. Но излиза друго постановление, което дава право на съда да определя сам експертите по религиозните въпроси. През 1939 г. и това отпада, военната служба става задължителна за всички.

След революцията от 1917 г., большевишката власт има нужда от съюзници. Такъв съюзник тя вижда в толстоизма, не в идеологията, а в практиката му – земеделските комуни. Публикува се обръщение към религиозните секти да помагат на съветската власт, като обработват земята. П. Бирюков и И. Трегубов пишат първоначалния вариант на възванието, което е преработено от В. Бонч-Бруевич и одобрено от Ленин – „Към сектантите и старообрядниците“ – 05.10.1921 г.: „Решително всички могат да бъдат спокойни и твърдо да знаят, че за

вашиите учения никоой никого няма да преследва. Руските сектанти живеят истински комунистически живот.”

Излиза и статия на И. Трегубов “Сектантите като строители на комунистическия живот” (1921 г.). Същият пише и друга статия “Ленин и сектантството” (1924 г.), която не е публикувана. И. Трегубов е инструктор към Народния комитет по земеделие по организацията на сектантските общини (1920–1921 г.) и упълномощен представител на духоборските общини (1923 г.). След смъртта на Ленин (1924 г.) надделява антирелигиозното крило в болшевишката партия начело с Лев Троцки и през 1928 г. започва погромът над религиозните общини вкл. и толстоистите.

Толстоизмът е използван за възстановяване на селското стопанство на Русия. Когато това става, започва погромът над него (1928–1930 г.). Започва се с разтурянето на Московското вегетарианско дружество. Следва натиск върху земеделските комуни за да станат колхози. Но всички отказват и са разтурени – „Трезвен живот“, „Живот и труд“, „Мирния орач“, „Обединение“, „Всемирното братство“, „Л. Толстой“...

След големи усилия се стига до Постановление от 28.02.1930 г. за изселване на толстоистите комуни и артели. Самите толстоисти избират между Сибир и Казахстан – място до гр. Новокузнецк в Сибир. Преселниците са 1000 човека, останалите приемат компромиса със съветската власт. Непримиримите толстоисти изминават 1500 км и основават в Сибир комуната „Живот и труд“ (1932–1938 г.), формално председател е Б. В. Мазурин (р.1902 г.). В нея влизат “Всемирното братство” от Сталинград и “Мирния орач” от Урал. С непосилен труд се изгражда селище и основава училище. През 1933 г. им се налага устав и плащане на данъци. През същата 1933 г. официално юридически се премахва толстоизма в историята на Русия. Една част от колонистите не приемат държавния устав и са отделени в трудно достъпна местност (комуна “Братски труд”). Останалите в комуната се примиряват, но не предават налога, а самите държавни представители си го вземат. Следват съдебни процеси срещу, по-видни толстоисти

от комуната и срещу учителите (1936–1940 г. – 65 осъдени). За тези събития и историята на толстоистите комуни през 20-те години се отнасят спомените на оцелелите от тези процеси – Б. В. Мазурин, Д. Е. Моргачев (1892–1978 г.), И. Я. Драгуновски. Особено показателни са записките на убития Я. Д. Драгуновски (1886–1937 г.) Спомените са публикувани в сборниците „Руските селяни разказват“, Поповски, Марк, Лондон 1983 г.; „Спомените на селяните – толстоисти 1910–1930 г.“ Рогински А.Б., М.1989 г.; „Руските селяни разказват...“ Еджертън Уилям, САЩ – Индиана, 1993 г. През 1938 г. след съдебни процеси и мъчения, волята на колонистите е пречупена и комуната е превърната в колхоз. През 1941 г. те са мобилизирани и поставени в първите окопи през войната, където намират смъртта си. Които отказват са осъдени – 1941–1945 г. – 100 осъдени. Оцелелите след войната 1945 г. искат реабилитация от Прокуратурата на СССР. Д. Е. Моргачев пише три пъти (1956, 1963, 1976 г.). Ето цитат от последното му заявление до прокуратурата: „Създадени бяха селски комунистически стопанства без „мое“ и ние не чакахме бъдещето като комунистическата партия и заплатихме с живота си. Останахме малко. Биха ни много за този мирен човешки идеал. Вместо да го вземат за образцово комунистическо стопанство. Приех учението на Толстой 1915 г. и вече 60 г. стоя зад него и станах инвалид. Вие ми отказвате реабилитация вече два пъти. Сега съм на 84 г. и искам да бъда реабилитиран...“

През 1977 г. са реабилитирани Д. Е. Моргачев, Б. В. Мазурин, Д. И. Пашенко (председател на комуна след арестуването на Б.В. Мазурин) и др.

На 22.11.1991 г. в Москва е регистрирана Църква на Лев Толстой от М. Б. Зиков. Тази църква има две общини – в Москва и с. Пушкино, Московска област. Каква е тази общност може да се съди по наименованието ѝ – „Църква на Л. Толстой“. Идеите на толстоизма не допускат създаването на „църква“, защото не може да има регламентирана форма на толстоизъм и е нямало такава. Този обременен от историческа и религиозна страна

**ВОСПОМИНАНИЯ
КРЕСТЬЯН-
ТОЛСТОВЦЕВ**

1910–1930-е годы

МОСКВА «КНИГА» 1989

термин „църква“ е най-малко подходящ за наименование на последователите на толстоизма. Толстоизмът не е форма на традиционна религиозна вяра или разновидност на сектанството в Русия. Толстоизмът е религиозна наука или наука в религията и не може да се поставя в тесните рамки на общоприетото и познатото. Ако това се прави, то става в нечий интерес, но не в интерес на истинския толстоизъм. Същото се отнася и за идейното течение „новотолство“ (русински социализъм) в Русия, което също деформира идеите на Толстой и се ползва от историята на толстоизма. Това важи и за „Всемирната религиозна организация „Единство“, основана от М. М. Филмор в САЩ.

Отказали военна служба в Русия до 1908 г.:

Залюбовски, Любич, Мокеев, Дрожин, Изюмченко, Ольховик, Середа, Фарафонов, Егоров, Ганжа, Акулов, Чапа, Шевчук, Буров, Гончаренко, Захаров, Волков, Кошевой, Иконников, Тригугов, Куртиш, Варнаваски, Орлов, Мокрий, Кудрин, Панчиков, Сиконе, Дерябин, Калачаев, Баноев, Маркин ...

Присъдата за отказ от военна служба е била 18 години заточение в Сибир (отменена през 1906 г.).

Изявени съмишленици на толстоизма през периода 1880–1938:

Д. П. Маковицки (1866–1921) – личен лекар и секретар на Л. Толстой (1904–1910) словак по народност, автор на „Яснополянски записки“ в четири тома. Пренася ръкописите на забранените съчинения на Толстой от Русия в Англия. Самоубива се в родния си дом от бедност. Богатите му братя отказват да му помогнат.

А. Шкарван (1869–1926) – словак, лекар. Отказва да служи в австро-унгарската армия, изгонен от родината си. Среща се с Толстой в Ясна поляна. Пише спомени за него и „Моят отказ

от военна служба“. През 1914 г. отказва да отиде на фронта и е осъден.

Мария Шмид (1843–1911) напуска учителството (1885) и живее в комуна в Кавказ, заедно с О. А. Баршева, след 1893 се заселва в с. Овсяниково до Ясна поляна и преписва и съхранява ръкописите на Толстой.

Х. Н. Абрикосов (1877–1957) – Автор на спомени „Двадесет години край Толстой“. Участва в спасяването на духоборите. През 1898 г. живее в английската колония в Есекс. Посещава България.

Н.Н.Ге (1831–1894) художник. От 1875 живее и работи земеделски труд в село Плиска до Чернигово – Украйна. Среща се Л. Толстой през 1882. През 1886 г. се отказва от собственост. Създава портрети на Л. Толстой.

П. А. Сергеенко (1854–1931) журналист. Автор на „Как живее и работи Лев Толстой“ (1898)

П. А. Сулержицки (1872–1916) художник и режисьор. Автор на „В Америка с духоборите“. Отказва военна служба.

Ив. М. Трегубов (1858–1931) напуска Московската Духовна академия и работи в издателство „Посредник“. Заточен поради участието си в спасяване на духоборите. (1897–1901). От 1901–1905 сътрудничи на издателство „Свободно слово“ в Англия. Толстой му пише 98 писма.

Е. И. Попов (1864–1938) живее в комуни и в последната „Живот и труд“ в Сибир. Кореспондира с Йордан Ковачев от Пловдив. Посещава България през 1908 г.

В. И. Скороходов (1861–1924) живее в комуни (Душино, Тверска област, Майкоп, Кубанска област). Автор на „Спомени на стария общиник“.

С. Д. Николаев (1861–1920) преводач на съчиненията на Хенри Джордж. Икономист. Отказва се от собственост и работи селски труд. Живее в Ясна поляна и в комуна до станция „Ханска“ в Кавказ, където умира.

М. В. Булигин (1863–1943) напуска военна служба и след това селскостопанска академия и се заселва в село Хотонка до Ясна поляна.

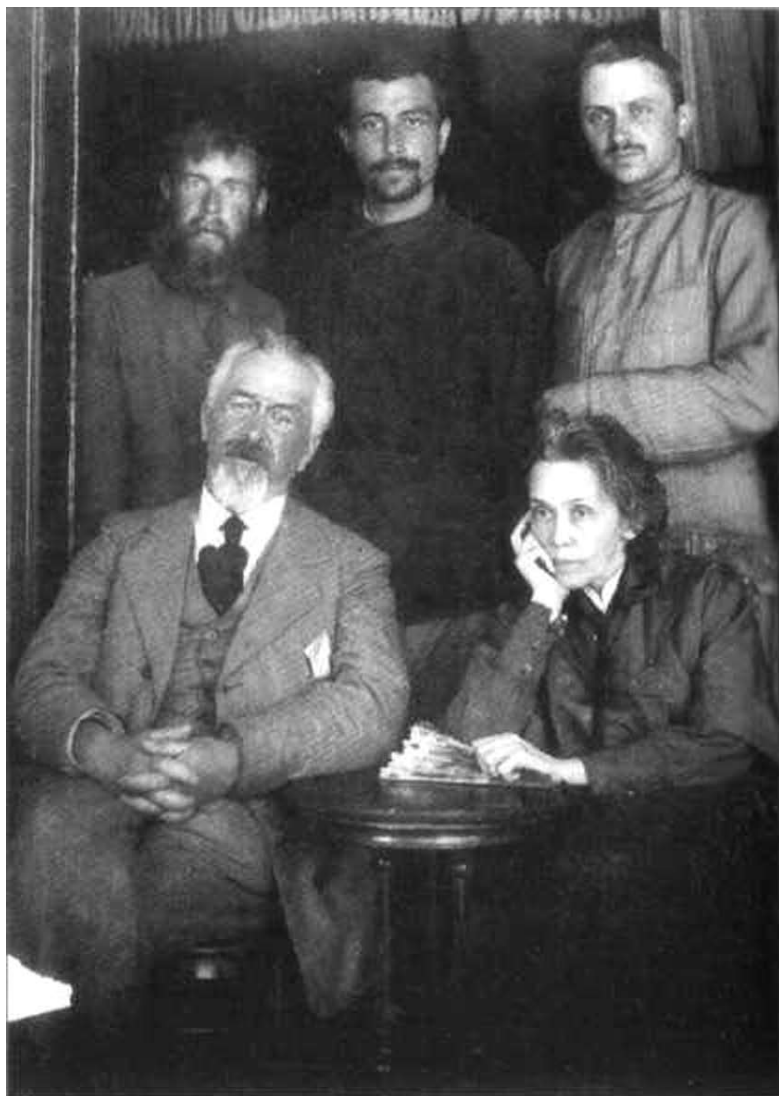
С. М. Булигин (син). През 1910 г. отказва военна служба, а през 1916 г. за антимилитаризъм е заточен в Сибир. През 1930 пише писмо до ЦК на ВКП (Б) за проекта на Хенри Джордж. Живее в комуната „Братски труд“, отделила се от комуната „Живот и труд“ в Сибир, където е убит 1937 г. Пише писма до Сталин и Калинин за толстоизма като висш комунизъм, подписва се „свободния“ (1936 г.).

Н. А. Шеерман, организира комуна в село Лисичанка, Екатеринославска област. Автор на „Видение на новия живот“ – герой в което е и Хр. Досев.

В. А. Шеерман (1864–1939) пише „Открито писмо на земевладелеца (1906)“ в което се отказва от собственост и призовава земята да бъде на всички, които желаят да я обработват. Участник в комуни.

Ф. А. Страхов (1861–1923) философ. Пише „Свод от мисли на Толстой“, „Търсене на истината“, участник в комуната „Берьозки (1922)“ до Москва.

Отляво на дясно: С. М. Попов, С. М. Булигин, В. Ф. Булгаков,
седнали: М. В. Булигин и А. К. Черткова

К. С. Шохор – Троцки (1892–1937) автор на статията „Сютаев и Бондарев“ (1913). Участник в редакционният екип на 90-томното издание на съчиненията на Лев Толстой (1928–1958)

Княз Л. Д. Урусов – вицегубернатор на гр. Тула. Пръв преводач и издател на „Моята вяра“ на Л. Толстой във Франция (1885)

Н. И. Давидов (1848–1920) прокурор към Тулския окръжен съд. Личен познат на Л. Толстой, който го съветва юридически.

В. А. Молочников (1871–1936) разпространява забранените съчинения на Л. Толстой, за което е осъден. Пише писмо до Столипин за проекта на Х. Джордж (1907). Писмата на Толстой до него са 40.

А. М. Бодянский (1845–1916) отказва се от собственост през 1890 г. Заточен поради участието му в спасяването на духоборите (1892–1899). Автор на „Духобори“ Харков 1907.

Е. И. Париков (1893–1937) умира в заточение.

Н. Г. Сутков (1872–1932) Юрист. Организатор и участник в комуни. Редактор и издател на списание „Обновление“.

Б. В. Мазурин (1901 - ...) председател на подмосковската комуна „Живот и труд“ (1921–1930) и на сибирската комуна „Живот и труд“ (1932–1938).

Александра Л. Толстая (1884–1979) - дъщеря на Л. Толстой. През 1910 г., поради разногласия с майка си, София Толстая, живее в с. Телятинки, до с. Ясна поляна. Придружава Толстой при бягството му през 1910 г. от Ясна поляна. Посочена от Толстой за наследница на авторското му право. Лежи в затвора (1920 г.). С парите от издаването на събраните съчинения на Л. Толстой през 1913 г. закупува земята

в землището на с. Ясна Поляна и я предоставя безвъзмездно на селяните от Ясна Поляна по проекта на Х. Джордж. След 1917 г. е назначена да се грижи за имението „Ясна поляна“, обявено с декрет на В. И. Ленин за музей. Тогава създава и толстоиско училище и комуна в Ясна поляна. За тях В. И. Ленин казва: „Ще се намери някой ъгъл и за Толстой в Съветите“. Но приемникът му Сталин, забранява религиозната пропаганда в Ясна поляна. А. Толстая емигрира в Япония (1929 г.) и след две години в САЩ, където живее в селска ферма и създава „Фонд на Толстой“, който съществува и днес в САЩ. Автор на: „За бягството и смъртта на Л. Н. Толстой“, Тула 1928 г.; „Баща ми. Животът на Л. Н. Толстой“ – два тома, Книга – 1989 г.; „Дъщерята“ – Лондон, Заря, 1979 г.

Аркадий В. Альохин (1854–1918) произхожда от богато търговско семейство от Курск. Завършва селскостопанска академия. През 1888 г. организира земеделска община в с. Шевелево, Смоленска област. Участват братята му Митрофан В. Альохин – художник, и Алексей В. Альохин – химик, Е. И. Попов; Н. И. Дудченко; С. П. Прокопенко; П. Г. Хохлов; В. П. Золотарев, И. Д. Ругин...

Т. С. Дудченко (1853-1920) напуска юридическия факултет на Петербургския университет и се установява в земеделска комуна до Пятигорск. През 1892 г. е заточен в Харковска област. След заточението живее в комуна до Кисловодск.

В. В. Плюснин (1877–1942), син на милионер, собственик на златни мини и фабрика за гилзи в гр. Хабаровско. Учи в императорското техническо училище в Москва. През 1903 г. напуска светския живот, отказва се от имущество и наследство, за да работи земеделски труд в комуна. Живее при М. В. Булигин, след това в комуна в Крим, Новоросийск, и Кавказ (Геленджик).

През 1907 г. е в Канада при духоборите, престоява и при В. Г. Черков в Англия. През 1909 г. се завръща в град Хабаровск и организира народна столова и народна библиотека. Основават детска колония (1913). Член на редакционния комитет за издаване на съчиненията на Л. Толстой в 90 тома (1925).

Я. Д. Драгуновски (1886–1937) организира комуна “Свободния орач” и участва в комуната “Живот и труд” в Сибир. През 1936 г. е арестуван, изтезаван и убит през 1937 г.

Н. Н. Апостолов – “Л. Толстой и спътниците му” (1928)

П. И. Литвинов – последен, формален, председател на комуната “Живот и труд” в Сибир. Заточен.

П. В. Веригин (1859–1924) – от 1886 г. водач на 14 000 духобори, отделно от тях 6000 не го признават. Заточен в Кавказ, където попада под влиянието на толстоизма (1887–1902). През 1902 г. му е разрешено да емигрира в Канада, където организира духоборите, при конфликта им с канадските власти. Успява да ги убеди да приемат формално изискванията на държавната власт, за да оцелеят.

Княз Иля П. Накашидзе (1866–1923) – грузинец, писател, публицист и общественик. Заточен през 1898-1903 г. поради дейността му сред духоборите.

Гюнтер Тюрк (1911–1950) – поет, живял в сибирската комуна “Живот и труд”. Заточен през 1938 до 1950 г., когато умира.

Константин Мих. Сибирияков – притежател на златни мини в Сибир и имения в Самарска област и в Кавказ, в които устройва колонии и училища.

П. Я. Севрук (1905-1929 г.) – поет, публицист, писател, Западна Белорусия. Автор на “Моята изповед”, “Аз съм човек”, “Мисли” (1929 г.): “Толстой е наистина освободител на християнството и мой освободител. Толстой ме спаси.”

А.Ф. Никитин – чуваш. За разпространение книгите на Л. Толстой лежи в затвора (1908). Преводач на съчиненията му на чувашки.

Едвард Левнискас (1893–1973) – литовец. Учител, католик. След прочита на “Изповед” става последовател на толстоизма (1913). Интерниран.

А. Ив. Архангелский (1857–1906 г.) – “На кого да служим”, издадена през 1911 г. в Бургас, България, отказва военна служба.

П. Пр. Картушин (1879–1916 г.) – богат казак, финансира издателство “Обновление” (1906–1907 г.).

Павел Ал. Буланже (1864–1925 г.), княз Георги Ал. Дадани, Леонид Семьонов-Тяншански, Иля Петрович Ярков,

Ив. Гр. Баутин – селянин от Украйна, отказва военна служба, секретар на Чертков и на вегетарианското московско дружество.

А. Гр. Мозговой, В. В. Шершенев, А.С. Малород, А. К. Черткова (1859–1927).

С. М. Попов (1887–1930), И. Б. Файнерман (1862–1925 г.)

ТОЛСТОИСТИ ОТ ДРУГИ СТРАНИ

Арвид Эрнефелт (1861–1932) – финландски писател: “Моето пробуждане”, “Братя”, “Деца на земята”; кореспондира с Толстой.

Джон Кенворти – английски журналист, писател и издател. Основател на комуна до Лондон - Кройдон. Автор на “От робство към братство”.

Джон К. Ван-дер-вер (1867-...)- Холандец, отказва военна служба, работник, кореспондира с Толстой, печата и разпространява произведенията му в Холандия. Издава сп. “Мир” – 1897 г. Работи в издателството при Чертков в Англия 1899 г.

Абдулах-ал-Мамун Сухроварди, Индия, Калкута- мюсюлманин-толстоист (“Толстой е мой учител.”)

Проф. Дж. Фон Рес – основател на първата комуна в гр. Бларикум, Холандия, просъществувала 3 години и опожарена от съседните села.

Людвик фон Мироп, Луис Бехир, инж. Феликс Орт – холандски толстоисти

Ф. Сантиван – писател – “Записките на толстоиста” (1955 г.), комуна с. Сан Бернард, Сантяго, Чили (1904 г.) заедно с Аугусто Д’Халмар – писател, М. М. Моуре – поет, Хулио Ортис - художник

Б. Бунер-Винтертур и Едуард Род (1857–1910 г.) – Швейцария

Станислав Стемповски – поляк, философ, преводач

А. Рашид Сафат бей – журналист от Турция, лежи в турски затвор за публикуване религиозните творби на Толстой

Харолд Уилямс (1876-1928 г.) – новозеландски журналист

Бишен Нардин – индиец, юрист. Отказва се от професията си. Живее в гр. Морадабод, Индия.

Ернест Кросби (1856–1907) – американски писател, общественик, философ. След прочита на Изложение “За живота” от Толстой Кросби напуска държавната служба, която заема и става последовател на толстоизма и на Х. Джордж. Автор на “Толстой като учител”, “Толстой и учението му”. Кореспондира с Л. Толстой. Живее в “Християнска колония за общо благо” щат Джорджия (1896–1900).

Фукай Ейго (1871–1945); Като Наоси; Ето Текирей (1880–1944); Фусе Тацудзи (1880–1953); Такикава Юкитоки (1891–1962); Хитоми Ку시오 (1916–2000) – японци, споделящи възгледите на толстоизма. Поради масовото разпространение на толстоизма през 1909 г. са забранени съчиненията на Л. Толстой в Япония.

Насидо Тенко (1872–1968) основател на Итоен – толстоистка община в Япония – 1905 г., в която гостувала през 1929 г. дъщерята на Л. Толстой – Александра Толстая.

Токутоми Рока (1868–1927) – японски журналист и писател. Работи земеделски труд (1907).

Мусянокодзи Синеацо (1885–1976) – японски писател, основател на комуната “Ново село” през 1918 г. на остров Кюсю.

Мусатаро Кониси (1862–1940). Напуска киевската духовна семинария след среща с Толстой и споделя възгледите му. Университетски преподавател в Киото.

Х. С. Тамура – автор на “Влиянието на Толстой върху мен”.

Арисима Такео (1878–1923) – писател. Отказва се от имението си на остров Хоккайдо и раздава земята на селяните.

Катамикадо Дзиро – отказва военна служба в Япония. Следва в Русия. Работи на село. Преводач на религиозно-социалните съчинения на Л. Толстой.

Хитоми Енкити (1883-1974) – поет и литературен критик. Основател на толстоистко училище през 1920 г., което съществува и днес като университет Сюва Деши в Токио в който се пазят идеите на толстоизма. През 2000 г. в университета е открита изложба под надслов “Лев Толстой – 2000 г. Възкресение” Днес в Япония има толстоистка комуна “Единственият огън” под Киото..

ТОЛСТОИСТКИ КОМУНИ В РУСИЯ

1. с. Душино, Тверска област – 1888 г. М. А. Новоселов
2. с. Павловка, Харковска област – 1885 г. Д. А. Хилков
3. с. Шевелево, Смоленска област – 1888 г. А. В. Альохин
4. с. Байрачно, Харковска област – М. В. Альохин
5. Орпири, Сенакски район
6. Налчино, Терска област (1893 г.)
7. с. Лескен, 1895 г. В. И. Скороходов
8. с. Щербани, Полтава – 1894 г. М. С. Дудченко
9. “Община на свободните християни” – 1908-1914 г. Ив. Трегубов
10. до Ташкент – В. А. Репин, М. Вейнберг
11. с. Лисичанска, Екатеринославска област – Н. А. Шеерман

12. Пятигорск – Т. С. Дудченко
13. Кисловодск – Т. С. Дудченко
14. Майкоп, Кавказ – В. И. Скороходов
15. Сочи – П. П. Картушин, Н. Г. Сутков
16. станция Ханска, Кавказ – С. Д. Николаев
17. Криница, Кавказ – от 1886 до 1910 г. – народническа, 1910–1917 – толстоистка, построен е първия паметник на Толстой (1910 г.)
18. “Обляво” - Н. А. Шеерман
19. “Възраждане” – 1915–1930 – с. Бурдино, Елецки район – Д. М. Моргачев
20. “Светло земеделие” – Тулска област
21. до Геледжик – А. В. Юшко
22. Архипо – Осиповка
23. Кубанско – Имануиловска община
24. “Единение” – Тулска област
25. “Начало на деня” – към комуна “Равенство”
26. Алма-ата
27. “Мирния орач” – Урал

28. “Трезвен живот”
29. “Братски живот” – Полтава
30. “Живот и труд” – Шестаковка, до Москва – 1921–1931 г.
Б. В. Мазурин
31. “Берьозки” – 1922–1930 г. – Ф.А. Страхов
32. “Л. Толстой” – 1923–1929 г. – до Москва – В. В. Шершенев
33. “Обединение”
34. “Всемирното братство” – Волгоград
35. “Живот и труд” – Сибир – 1932–1938 г. Б. В. Мазурин
36. “Братски труд” – Сибир – Кожняково (1933–37 г.) отделя се от “Живот и труд”

ПРИЛОЖЕНИЯ

ОБВИНИТЕЛЕН АКТ

По делото на редник от 4 Замурски железопътен батальон Петър Давидов, предаден на Прианския Военно-Окръжен Съд на основание 4 п. 339 ст. 26 кн. Св. В. П. 1869 г. изд. 3 от командира на названия батальон.

На 3 юли 1908 г. сутринта, в помещението на разположената в Манжурия 19 рота, 4 Заам. ж. д. бат. временно командващия тази рота поручик Зборовский попитал редник

Петър Давидов, току що пуснат, като признат за психически нормален, от психиатричното отделение на централната болница, където Давидов се намираще на изпитание за отказ от военна служба - поправил ли се е той, Давидов? Давидов отговорил на това, че той не е бил болен, като добавил: благоволете да доложите на Ваше Благородие, че аз както и по-рано докладвах на командира на 22 рота, няма да служа. Това ми забранява заповед на Христа. След цял ред дълги увещания, поручик Зборовски, като обяснил на Давидов значението на отказа от служба и последствията, които го очакват, попитал го за последен път, дали ще се подчини на военните закони и дали ще служи?

Давидов отговорил, че няма да служи, макар да го мъчат, както и да го мъчат, че ако дойде Христос на земята, те ще го застрелят или обесят за истината, него също го мъчат и гонят за правдата написана в Евангелието, но все пак няма да служа. При това последните думи били изречени с възбуден тон. След това Давидов бил арестуван.

За всичко било снето дознание и самия Давидов потвърдил показанията, като добавил, че той и сега остава с първите си убеждения. За очакващата го строгост той знае.

По убеждение той принадлежиш към последователите на Лев Ник. Толстой. Идеите си между войниците той не е разпространявал, макар и да говорел за тях ако го запитвали. После той казал, че в политическите работи не се меси, че неговата политика е открита - винаги да се говори истината.

Той е против партиите, които признават терора, тъй като па неговото мнение, не трябва да се убива никога и никой. После

той указа, че се придържа само към това, което учи Евангелието, т.е. “Не прави на хората това, което не искаш да ти правят”.

Освен това, в приложеното в делото писмо на Давидов до командира на батальона, в което Давидов се представя като бивш редник от 19-та рота, който се отказва от служба, той указва, че милитаризма е несъвместим с учението на Христа и че той, Давидов, се отнася отрицателно към всички обряди на православната църква и принадлежи към сектантите и духоборите.

По писмени сведения, редник Петър Никитич Давидов занаятчия от гр. Инсар Пензенска губерния се родил на 23 юли 1885 г., постъпил на служба на 30 октомври 1906 г. Православен, неженен. Под съд не е бил. Дисциплинарно наказван веднъж.

Обвинителния акт е съставен на 15.X.1908 г.

гр. Владивосток

ТОЛСТОИЗЪМ И ГАНДИЗЪМ

През 1909 г. Мохандас (Махатма) Ганди (1869–1948 г.), индийски адвокат, живеещ в Трансвал (ЮАР) пише на Л. Толстой, че е негов „скромен последовател“. Книгата „Царството Божие е във вас“ на Толстой преобръща светогледа на Ганди. Макар и възпитан в духа на джайнизма, който не разрешава убийството и причиняването на страдание на всяко живо същество, Ганди е смятал, че апартейдът, националните и социални проблеми могат да се решат само с насилие спрямо експлоататорите. Както самият той казва: „Русия, в лицето на Толстой ми даде учителя, който ми предостави теоретичната основа на моето ненасилие“. Той основава комуна край Йоханесбург с името Толстой (1906–1914 г.). Осъзнава своята духовна същност, като търси истината искрено и върви по пътя, преминал вече от Л. Толстой. Те си разменят писма като Толстой пише две, а Ганди четири писма. А преди тях Толстой отговаря и на друг индус – Таракуат Дас с писмо защо е в робство индийският народ (1908 г.). Последното писмо на Толстой е до Ганди (септември 1910 г.). Осъзнал духовната си нравственост и силата да изтърпи зло то без да му се покори или противи като него със сила, Ганди решава подобно на В. Левски в българската история да се посвети на делото за освобождение на Индия от британско робство. Това, което не направи Л. Толстой в Русия, го прави Ганди в Африка и Индия. Той повежда политическа борба с морални средства, докато Толстой чака и очаква всеки беден или богат да осъзнае своята съвест и я следва, като не се покорява на съществуващата социална несправедливост и сам да я изяви, то Ганди разбира, че човекът има нужда от пример и водач. Той дава пример и пръв потегля и е начело на всеки ненасилствен поход и в Африка, и в Индия. Ганди използва всички методи и средства, които предлага толстоизма в своята борба за нравственост. Неправенето (неучастието) Ганди перифразира в несътрудничество и гражданско неподчинение и отказ от служба

в английската администрация, отказ от военна служба в армията и от плащането на данъци... Бойкотът на всичко английско извира от националното чувство на индийския народ. Твърде малко са последователите на светогледа на самия Ганди, изграден от толстоизма, който смята, че националната борба е част от борбата със социалното зло в света. Затова Ганди е против кастовото разделение в самото индийско общество и призовава индийците към духовна свобода. При завръщането си в Индия (1915 г.) Ганди основава комуна (ашрам) за подготовка в сантагряха, която предава на "недостойните" (нисша каста в Индия, без права) през 1933 г. Същата година създава в с. Сатан до гр. Вардха нова комуна "Севаграм" (служене на селото). Ганди е за всеобщото благо „сарводайя“, което може да бъде постигнато само ако всеки работи, и то физически труд за хляба си (яджна). Индия той иска да види като конфедерация от свободни доброволни свързани селски общини (сварадж). За разлика от Толстой, който не повежда руския народ, за да няма жертви и не си позволява да експериментира с откритата от него духовна истина, то Ганди прави тъкмо обратното. Автобиографичната си книга озаглавява „Моите експерименти с истината“. Той наистина експериментира, като започва от себе си, но има ли моралното право да експериментира с цял народ? Толстоизмът разкри истината за човешката същност, Ганди я осъзна и събуди в себе си, но не тръгна по пътя, сочен от Толстой – пътя на нравственото пробуждане на своя народ и на цялото човечество без участие в политиката и без предизвикателства към властта. По този път Ганди би бил индийският Толстой. Но той не е, защото експериментира с най-святото – духовната същност на човека. Хиляди индийци са избити от англичаните, като жертвени агнета, защото не устояват като Ганди на „сантагряха“ (упорство в истината), а проливат и те човешка английска кръв. Два пъти Ганди се отказва от борбата чрез ненасилие, защото индийците не го разбират, а и нямат неговата същност и цел – да познаят истината и да я отстояват, дори с живота си. Ганди става и председател на политическата партия „Индийски национален

конгрес“ (1920 г.), като предлага своята концепция за борба чрез ненасилие. Гандизмът в своята същност е толстоизъм, проявен под формата на национално-освободителна борба – форма, която го деформира и изопачава, като му поставя други цели и задачи, които го правят само метод за политическа борба и политически цели, които не променят социално-икономическата система в света. “В него всичко е прекрасно, с изключение на индийския му патриотизъм, който всичко разваля.” Л. Толстой за Ганди. Ганди не успява след освобождението на Индия да наложи своя светоглед и разбиране за социална справедливост в Индия, защото те не са в основата на посланията и целите му, а врагът не бил само Англия, а индийското суеверие и традиции. Когато вече става опасен и за тях, Ганди, понесъл цялата тежест на освобождението на Индия, е убит от индус–хиндуист (1948 г.). Изводът от неговите експерименти с истината е, че всеки сам трябва да стигне до нея, като не се отклонява от измеренията ѝ, които са единствено общочовешки, а не национални, политически и т.н. Но от друга страна именно безгрижието от експериментирането с истината от Ганди донесе националната свобода на Индия и показа в широки размери каква е силата на ненасилието, толкова прикривано и омаловажавано от властимащите и техните слуги в науката и изкуството...

През 2007 г. ООН обяви 2 октомври (рожденият ден на М. Ганди) за международен Ден на ненасилието. Твърде късно е това и много явно е лицемерието на международната организация, която е част от насилствената система в света.

Хан Абдул Гафар – хан (1890–1988) – религиозен мюсюлмански водач на единствената ненасилствена армия в света, организирана през 1929 г. в тогавашна северозападна Индия, “Слуги божии” – 100 000 човека. Наричали са го мюсюлманския Ганди.

ТОЛСТОИЗМЪТ В БЪЛГАРИЯ

След Русия и Холандия толстоизмът се разпространява и в България. Части от религиозно-социалните съчинения на Л. Толстой са печатани за пръв път в България в сп. „Искра“, гр. Шумен (1887 г.). Техният прочит ражда и първият изявил се толстоист в България Сава Ничев (р. 1872 г.). Първата книга е „Изповедта на граф Л. Н. Толстой“, издадена в Русе през 1889 г. След това повечето преводи на Толстой са на Сава Ничев, първият от които е на „Но какво да правим?“. Сава Ничев пръв прави неуспешен опит да създаде комуна край Горни Лозенец. Успява да създаде такава край Долна баня (1900 г.), заедно с Нешо Байров от Панагюрище и Ненчо Илиев. Сава Ничев е от Котел, но родителите му се преселват в Кюстенджа и са богати земевладелци. Колонията се основава с помощта на Найчо Цанов, политик, депутат и симпатизант на толстоизма. Сава Ничев издава списание „Ново слово“ (1902 г.), с помощта на В. Шеханов от Стара Загора (търговец) и Д. Кацаров, подпоручик от армията, бъдещ професор по педагогика. Редактира списанието заедно със Ст. Андрейчин, с когото живеят в една квартира в София. Най-дейни сътрудници на списанието са Христо Досев от Стара Загора и Д. Жечков от Бургас – тогава студенти. Първият брой на списанието съдържа статията на Ничев „Християнството и македонският въпрос“. Ничев кореспондира с Толстой и П. Бирюков. През Първата световна война отказва да служи и лежи във военнопленнически лагер. Автор е на книгите „За свободата на волята...“, „За най-важната реч в света...“, „Григорий Петров и Л. Толстой“. Пръв превежда книгите на Хенри Джордж (1906 г.).

В квартирата на Ничев и Андрейчин, Г. Шопов (1880–1932) от Панагюрище, съблича военната си униформа и я изпраща в казармата с писмо (1900 г.) – „Следователно всеки човек е княз и господар, понеже Творецът го е създал с разум и свободна воля. Аз воювам против злото в света и оръжието ми са добрите дела и примерният живот. Заявявам Ви, че съм свободен човек и в казармата нямам работа...“ Това е първият съзнателен отказ от

военна служба в България. Г. Шопов понася жестоки побоища и е осъден на три години затвор, лежи в затвора до Черната джамия. Кореспондира с Толстой. След излизането си от затвора издава списание „Л. Толстой“ (1903–1906 г.). През 1907 г. създава издателство „Живот“ (1907–1921 г.). Издава предимно съчинения на Л. Толстой. Пише книгите „Как живя, работи и умря Л. Толстой“ (1926 г.) и „На гости в Ясна поляна“ (1929 г.).

След Г. Шопов отказва да служи и Миньо Попов (1910 г.). Той кореспондира с Толстой. По-късно отказ от военна служба декларират Борис Гюдюлев, Тодор Главеев, Васил Казаков, Минко Михов, Петко Димов, Димитър Стефанов, Борис Хаджиниколов, Христо Иванчев и др. Всички лежат в затворите, а поетът Борис Друмев (Друмник) се самоубива в карцера (1917 г.).

Втората толстоистка колония е основана в с. Алан кайряк (сега Ясна поляна), Бургаско, през есента на 1906 г. от Христо Досев (1887–1919 г.), Стефан Андрейчин (1869–1961 г.) и Д. Жечков (1887–1907 г.). Към тях се присъединяват още Цонко Николов, Ташко Коматов, Никола Антонов (Венетов), руснаците Гаврило Вулф, Маруся Галина, Владимир Галин, Трофим и Антон – последните двама са участници в революцията от 1905 г. в Русия. Колонистите се занимават със земеделие и физически труд, като кметът на селото Стамо Грудов им предоставя земя и помещение за живеење. В селото колонистите редактират и издават списание „Възраждане“ (1907–1935 г.). То се превръща в трибуна и летопис на толстоизма в България. Влизат във връзка с Толстой и печатат негови 11 ръкописа. Христо Досев посещава Ясна поляна и кореспондира с Толстой. През 1908 г. колонията е закрыта от българската власт, тъй като е в погранична зона.

През 1914 г. се основава Български вегетариански съюз (БВС). Уставът му е написан от Христо Досев, Г. Шопов и Д. Кацаров. В София се закупува на ул. „6 септември“ сграда (от Г. Шопов), която става център на вегетарианското движение в България, а неформално – на толстоизма. В големите градове се откриват вегетариански гостилници и магазини. Основават се и клубове в цялата страна. БВС организира и създаването на земеделски

Комуната в с. Индже войвода през 1921 г. В средата Дона Кошева, Иванка Домова, Годор Парасков (първи вляво), Пейо Гальов (в средата), братя Георгиеви

20. XII. 1921 год.

Комуната.

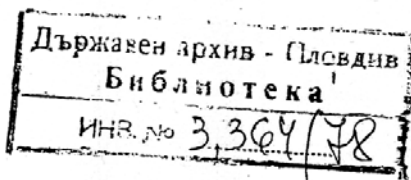
Милий бай Василе!

Много, много ти благодаря твое-
то много писмо. О, каква свирещ,
каква скропност в него лежда!
Като пролетното пробуждающе
сърце, то изглежда държите
ни с такава топлина, допир-
на само, само на изкрепно любя-
щите сърдце. Писмото ти вля
в нас струяща доброта и въз-
вишеност, като раздуха ~~в~~
стълците в нас изхри, които
се разпалва в големи светилга,
които осветиха нашия път към

Писмо до В. Казаков от комуната в с. Индже войвода в Странджа

В деня на закупуването на земята в с. Мечкюр, Пловдивско, 1926 г. Отляво вторият е И. Енчев, следва вече бившата собственичка, С. Лепавцев, Й. Ковачев, В. Чаушев, С. Андрийчин, Георги Шолов, пред всички е Стойко Кацаров

УСТАВЪ

НА

Вегетарианското Кооперативно Д-во въ България

I. Фирма и седалище.

Чл. 1. Основава се въ цѣлата страна Вегетарианско Кооперативно Дружество съ седалище София.

II. Целъ и траене.

Чл. 2. Целта на Вегетарианското Кооперативно Д во е да популяризира между народа вегетарианството, схващано като една дейность за физическия, моралния и умствения развой на човѣка чрезъ откриване въ страната:

- а) вегетариански гостилници;
- б) магазини за вегетариански хранителни продукти;
- в) фабрики за приготвяване на хранителни продукти отъ зърнени храни и консервиране на плодове и зеленчуци, за безалкоолни пития, за растителни и млѣчни продукти и масла, за вегетариански реформени артикули и пр.;
- г) фурни за вегетариански хлѣбъ;
- д) земледѣлчески стопанства съ зеленчукови и овощни градини, пчелини и др.;

колонии, издава литература и списание „Вегетариански преглед“ (1919–1931 г.). На IV конгрес на БВС, проведен в Пловдив през 1924 г. пристигат 400 делегати и лично В. Булгаков.

През управлението на БЗНС (1920–1923 г.) се създават благоприятни политически условия за създаване на земеделски колонии. Първата е в с. Дерманци, Луковитско (1920–1925 г.). Втората в Странджа е създадена в с. Урумкьой (с. Индже войвода) с основател Пейо Галъв (1891–1967 г.). Участниците в нея са повечето учители: Наню Маринов от Ямболско, Сарина Ирмер от Стара Загора, Дона Кошева от Казанлък, Иванка Домова от Бургас, Борис Гюдюлев от с. Шипка, Тодор Парасков от Казанлък, Черньо Николов от Малко Търново и др. Още братята Бончо и Димитър Георгиеви от Казанлък, основатели на фабрика „Кремена“, Иван Чешмеджиев от Ямбол и Никола Гунев. Колонията просъществува две години и е разтурена от военните. Колония е основана и в с. Върбовка, Севлиево (1921 г.), с. Ружинци, Белоградчишко (1923–1928 г.), която е съставена само от учители: Е. Георгиев, Сава Боновски, Йордан Стоянов, Кирилка Янева, Наньо Маринов, В. Апостолов. Те продължават издаването на сп. “Ясна поляна” (издавано през 1922 г. от Ц. Цветанов в Лом). През 1926 г. са тежко ранени докато спят двама от колонистите с револвер, а през 1928 г. след отправени заплахи е хвърлена бомба в жилищното им помещение. Колонията се разпада, като някои от колонистите се присъединяват към колонията в с. Мечкюр, Пловдивско. Колонии има и в Казанлък, Горна Оряховица и Пазарджик. През 1926 г. толстоисти от цяла България се обединяват и закупуват 264 декара земя в с. Мечкюр, Пловдивско (от 1934 г. с. Прослав, сега квартал на Пловдив). Тази колония е най-успешната и най-дълго просъществуващата в България (1926–1958 г.). Основател и ръководител е Илия Енчев (1890–1953 г.), който е председател на БВС, педагог и драматург. Уставът на колонията е написан от Йордан Ковачев, адвокат и писател. Първите поселеници са секретарят и агроном Никола Хаджигеоргиев, Стойо Кацаров с петчленното си семейство от Брезово, брат на художника Минчо Кацаров, Тодор Парасков от Казанлък, Злата Чакърова с дъщеря

си от с. Рахманлий, Пловдивско и Годор Вълчев със семейството си от Варна. „Живеят на общинни начала: семействата в отделни помещения, другите – другарски на групи. Работата – обща, всеки според силите си, оръдията на труда – общи, произведенията на труда – пак общи, които се продават за сметка на кооперацията, издръжката на всички е обща...“ (сп. „Възраждане“, кн. 3, 1934 г.). Към дейността на колонията проявяват интерес представители на идеологията на ционизма, хитлеризма, комунизма... Историята на колонията в с. Мечкюр до 1932 г. е подробно описана в книгката „Вегетарианското поселение“, Пловдив, 1932 г., отпечатана в печатница „Будител“. А след това в спомените на Илия Григоров, роден в гр. Велес, Македония. Комуна открива своя вегетарианска гостилница на централната улица на гр. Пловдив, изгражда своя електростанция и оранжерии, закупува земеделски машини ...

През 1937 г. земята се разпределя по метода на американския икономист Хенри Джордж. Всеки от колонистите получава земя за дългосрочно ползване срещу еднократна задължителна вноска. След бомбардировките в София в колонията се преселва Ст. Андрейчин (1943 г.), тъй като жилището му е разрушено. През 1946 г. в колонията се заселва и неговия председател Илия Енчев. Тогава отново се преминава на кооперативно земеделие. Налага се да се отглеждат и животни. Слав Делкинов и Ст. Андрейчин издават сп. „Прослав“ (1946–1947 г.). Софийската вегетарианска кооперация прехвърля цялото си имущество върху колонията в с. Прослав. Сградата в София е превърната в офицерски клуб. Колонията наброява вече 80 човека със земя около 840 декара. Но през 1958 г. тя е закрыта и превърната в ТКЗС. Така се слага край на организирания толстоизъм в България, т.е. на комуналния. Киническият толстоизъм продължава да съществува и е жив.

Толстоистки периодични издания са:

- Сп. „Ново слово“ 1902–1903 г. с редактор Сава Ничев и Ст. Андрейчин;
- Сп. „Л. Н. Толстой“ 1903–1906 г. с редактор Г. Шопов;
- Сп. „Възраждане“ 1907–1935 г. с редактор Ст. Андрейчин.

От 1926 г. то е издание на БВС;

- Сп. „Живот“ 1907 г. с редактор Г. Шопов;
- Сп. „Наука и разум“ 1927 г. с редактор М. Аджаров от Пловдив;
- Сп. „Факел“ 1919-1924 г. с редактор Д. Юруков;
- Сп. „Ясна поляна“ 1922-1928 г. с редактор Ц. Цветанов;
- Сп. „Прослав“ 1946-1947 г. с редактори С. Делкинов и Ст. Андрейчин;
- Международен сборник „Л.Н. Толстой 1828-1910-1935 г.“, издаден през 1935 г.;
- Вестниците „Ново общество“, „Свобода“, „Нов живот“, „Свят“, „Братство“.
- Издателства: „Ново слово“ (1903–1907 г.), „Живот“ (1907–1922 г.), „Възраждане“ (1907–1926 г.) и „Посредник“ (1926–1945 г.).

Личностите, които се открояват в българския толстоизъм са:

Христо Досев (1887–1919 г.) от Стара Загора, син на богат търговец. Напуска следването си в Женева. Един от основателите на колонията в с. Алан кайрак и на сп. „Възраждане“. От 1909 г. живее в Русия в гр. Майкоп, Кавказ, където се оженва за дъщеря на В. И. Скороходов, руски толстоист, с когото обработват земя. Той бил личен познат с Толстой, на когото гостува през 1907 г. и е приет безрезервно от руските толстоисти. Подписва възванието срещу Първата световна война „Мили братя и сестри...“, написано от В. Булгаков. Превежда статии на Толстой за списание „Възраждане“, публикува в руския толстоистки печат. В Русия са печатани: „Из религиозните вейния на руския народ“ и „Плотин“. Във „Възраждане“ се публикуват статиите му: „Значението на сектите“, „Богомили“, „Предшествениците на богомилите“ и „Религия и наука“. Автор е на книгите „Разкази и статии“, „Етика на храненето“, „Колонията на възражденци в България“, „Близко до Ясна поляна“ и „Дневникът на самотника“ (неиздадена).

Христо Досев е от първите класически толстоисти, за които думите и делата са свързани. В писмо до В. Г. Чертков (1910 г.)

той не приема поведението на Толстой да живее в имение и да търпи материалните интереси на жена си. Отговорът на Чертков до Досев чете и Толстой, и може би мнението на Досев, един от най-близките му последователи, е една от причините Толстой да напусне Ясна поляна.* „Не се страхувайте от компромисите. Стъпка по стъпка, с усилията на своето съзнание приучвайте себе си към добродетел и чистота. Вие ще се освободите от тях. Ако да е противен сегашния начин на живот, излезтеот него и външно и вътрешно, устройвайте селища, колонии, общини – което ви е по силите и ви дава радост. Работете над себе си като се усъвършенствате. Важен е проявяващият се дух на човека, който неизбежно се връща към Бога.”**

Йордан Ковачев (1885–1966 г.) е роден в Пещера. Дядо му е от с. Белица, Разложко и е участник в Кресненско-Разложкото въстание. Завършва право в Софийския университет. За себе си пише: „Идейно се развивах под мощното влияние на Л. Толстой. Всичко, написано от него намираше добра почва в душата ми. Неговият мироглед за мене беше, а и досега е цялостен, пълен, отговарящ на всички търсения на разума и на душата. Йордан Ковачев е от второто поколение толстоисти в България, чийто толстоизъм е не така явно отрицателно настроен срещу държавата и църквата. Той повече гради, отколкото руши. Като адвокат, Йордан Ковачев защитава толстоистите при отказа им от военна служба. Подготвя документите за закупуването на земя при с. Мечкюр и подпомага финансово колонията (безвъзмездно). Личен познат е на П. Бюриков и В. Булгаков, кореспондира с В. Г. Чертков, Н. Гусев, Е. Попов. Съвместява толстоизма с политиката, тъй като в България има селска партия БЗНС, която защитава икономическите интереси на селяните. Поддръжник е на групата на Д. Драгиев, който е с евангелско-толстоистки виждания. Член на БЗНС (1919 г.) и кандидат за народен представител през 1938 г.

---

* ”За писмото на Досев, както се досещаш, ми е тежко и неловко. Така също видно е, че ще умра под техните дразнения и срамни за мен недоразумения на някои хора за значението на моята деятелност.” (из писмо на Л. Толстой до В.Г. Чертков - 22.X.1910 г.)

** Заключението на книгата „Колонията на възражденци в България”.

След 9.IX.1944 г. е избран за депутат от БЗНС–Н. Петков. Защитник на Никола Петков в процеса срещу него. Въдворен е в концлагера Куциян (1947–1948 г.) и два пъти в Белене (1951–1952 г. и 1957–1958 г.). Член на ръководството на Интернационала на борците против войната (1928 г.). Преводач от руски и френски език. Писател, автор на три стихосбирки, два сборника разкази и драматични произведения. Редактор на вестник „Свобода“. За него „звездният му миг“ е речта му в Ясна поляна в Русия на 9.IX.1960 г. по случай 132-та годишнина от рождението на Толстой. Йордан Ковачев е последовател на киническия толстоизъм. Стиховете са му са най-яркото доказателство:

„Благодаря ти, Боже, че ми даде
Тръните на тайното страдание,
Без да може някой да угади
Лютото и страшно изпитание.

.....

Жив съм пак, защото ме раздира
Болката на тайното страдание,
От което с ромон тих извира
Ручей на свето очарование.“
(5 юни 1938 г.)

С такъв заряд са и стиховете в „Рожден ден“, „Всяка мъка ражда песен“ и „Аз искам мир да бъде на земята“. От тях говори една пречистена от страдание човешка душа, един силен, убеден в правотата си човешки дух. Това са преживявания от един висш религиозно-нравствен свят, в който човек е в своята божествена същност.

Илия Енчев (1890–1953 г.) е роден в с. Долен горски Тръмбеш, Горнооряховско. Следва философия в Софийския университет. Специализира в Германия. Преподавател в Пловдивския учителски институт (1926 г.). Учен-педагог, активен деец на Учителския съюз. Автор на драматургични произведения: „В тъмни зори“ (1914 г.), „Въртоп“ (1925 г.), „Дялба“ (1929 г.), „Победител“ (1933

г.) и „Апостолът“ (1944 г.). В тях утвърждава моралните ценности в духа на толстоизма. Председател на БВС (1925–1936 г.). Инициатор и организатор на колонията в с. Мечкюр, Пловдивско. Нейн председател от основаването ѝ (1947 г.). След 9.СХ.1944 г. е главен секретар на Министерството на народната просвета. Драматург на Пловдивския театър.

Д. Кацаров (1881–1960 г.) е роден в град Орхание (Ботевград). Завършва Военно училище в София (1901–1904 г.). Запознава се с нравствените съчинения на Л. Толстой и подпомага финансово издаването на списание „Ново слово“ на С. Ничев и Ст. Андрейчин. Отказва се от военна служба и заминава в Женева. Там се движи в средите на руските толстоисти. Завършва педагогика и психология. След завръщането си в България (1910 г.) публикува в списание „Възраждане“. Представа цялостно религиозния светоглед на Л. Толстой: „Учението на Л. Толстой“ (1919 г.). През Първата световна война отказва да служи и е осъден на 3 години затвор. Издава списание „Свободно възпитание“ (1922–1944 г.). Под негова редакция излизат педагогическите статии на Толстой, преведени от И. Дуйчев (1928 г.). Превежда книгата на Р. Ролан „Животът на Толстой“, като посвещава превода ѝ на своята съпруга (внучка на М. Бакунин) и общата им любов към Толстой. Д. Кацаров е ректор на Софийския университет, основоположник на експерименталната психология у нас и професор по педагогика. Той най-точно изразява същността на българския толстоизъм: „Толстой в никакъв случай не е обществен реформатор в прекия смисъл на тази дума и това, което той е казал, не е в никакъв случай едно социално учение, макар и чрез индивида да води към социални последици. Неговото учение си остава едно от най-кристално изразените учения за духовно осмисляне на личния живот чрез безспирен устрем и напрежение, към лично нравствено и духовно усъвършенстване.“ (1940 г. – предговор към „Безсмъртните мисли на Толстой“, представени от Ст. Цвайг).

Списание „Възраждане“ (1907–1935 г.) – първият брой на списанието е отпечатан през януари 1907 г. в с. Алан кайряк (Ясна поляна) от колонистите. Редактор на списанието е Ст. Андрейчин. Отпечатаните първи броеве (1-3) са с помощта на Петър Жеков,

ОТКРИВА СЕ ПОДПИСКА ЗА IV ГОДИШНИНА

на

ВЪЗРАЖДАНЕ

1910 ЛИТЕРАТУРНО-РЕЛИГИОЗНО СПИСАНИЕ. 1910

УРЕЖДА РЕДАКЦИОНЕНЪ КОМИТЕТЪ

Прѣз четвъртата си годишнина ще излиза сжшо, както и прѣз миналитѣ години редовно, всѣки мѣсецъ (освѣнъ юлий и августъ), въ 80 голѣми страници.

Ще дава на абонатитѣ си:

I. Статии върху философия, религия, наука, искусство, социализъмъ, анархизъмъ, работническо движение, милитаризъмъ, сектанство, свободно възпитание, вегетарианство, естественъ животъ въздържане.

II. Биографии и характеристики.

III. Избрани разкази и стихотворения.

IV. Критика и рецензии върху нашата и чуждата прѣводна и оригинална литература.

V. Прѣгледъ изъ живота: а) у насъ; б) въ чужбина.

Освѣнъ известнитѣ български сътрудници, въвъ Възраждане ще взематъ участие и долнитѣ чужденци:

Л. Толстой, Вл. Чертковъ, Арв. Эрнефельдъ, А. Хиряковъ, П. Бирюковъ, Ф. Страховъ, Ив. Намянинъ, Ив. Горбуновъ—Посадовъ, Евг. Ив. Поповъ, Н. Гусевъ, А. Шнарванъ, П. Ишколавъ, Еф. Любитъ, К. И. Венцель, А. И. Ертель, Евг. Лозински, В. Лебренъ, Н. Сутковой, Иос. Перперъ, В. Булгаковъ и ин. др.

Годишенъ абонаментъ е петъ лева; за чужбина седемъ лева.

Изплащането на абонамента става въ прѣдплатата. Абонирането бива само за дѣла година. Допуща се изплащане на два срова, но тогава прѣзъ всѣки сровъ се плаща по три лева. Първата платка се прави веднага при записването, а за втората сровътъ е дѣлото първо полугодие. За чужбина полугодишни абонаменти не сж желателни.

Поръчки, пари, рѣкописи, книги за отзивъ се адресиратъ
до П. Жековъ—Бургасъ.

работник от Бургас. От 4 бр. списанието излиза в Сливен, Стара Загора и най-вече в София. От 1926 г. то е издание на Българския вегетариански съюз. В него пишат почти всички изявени български толстоисти: Хр. Досев, Д. Юруков, Ив. Цанев, Ил. Енчев, Г. Шопов, Й. Ковачев и др. Публикуват и изявени руски толстоисти – приживе Лев Толстой, В. Г. Чертков и В. Булгаков. Помествани са и статии на М. Ганди, Х. Торо, В. У. Емерсън, Л. Боеси, Е. Кросби, Х. Джордж и др. В списанието са публикувани и 11 ръкописа на Л. Толстой, включително статията „Не мога да мълча“. Той казва за списанието: „То е едничкото списание в света, проповядващо напълно нашите идеи.“ По своята насоченост списанието е литературно-религиозно, за обнова на живота. Има около 2000 абоната. Хр. Досев определя задачите на списанието: „Задачите на „Възраждане“ са много широки. „Възраждане“ трябва да дава всички най-добри религиозни, философски, нравствени, социални и художествени произведения на автори от всички времена и народи. То трябва да даде серия биографии и изложения на учението на най-добрите представители на човечеството...“ До 1935 г. в сп. „Възраждане“ са представени 128 автори на художествена проза, от които 21 са българи. Във всеки брой на списанието има статия от или за Л. Толстой. Сп. „Възраждане“ е истинска трибуна на толстоизма в България и негов летописец.

За разлика от Русия, в България последователите на толстоизма са предимно от средите на интелигенцията, най-вече учители, докато в Русия те са от всички социални слоеве, а след 1917 г. най-вече селяни. В България селяните са нищожна част от последователите на толстоизма, защото в България е развито дребното частно земеделие и съществува силна политическа партия – БЗНС (Ал. Стамболийски), която стои на материалистически основи. Част от толстоистите участващи в политиката на тази партия, са от второто поколение, което не стои така твърдо и праволинейно срещу държавата и църквата. Този особен вид български толстоизъм ярко изразява видинският учител толстоист Андрей Кръстев: „Аз съм честен човек и разбирам своята длъжност, като служител на държавата. Моята привързаност към идеите на Толстой аз свеждам само до неговото разбиране на христовата

любов, а идеята за непротивене на злото се старая да прилагам само в личните си отношения към другите и не допускам отричане нито на държавата, нито на църквата. “ Въпреки тези компромиси, той изчезва безследно през 1928 г. Заподозрени за неговото убийство са хората, които са го преследвали като толстоист – училищния инспектор Т. Паликарев и православният владика на Видин.

Симпатизанти на този вид толстоизъм са много български политици и писатели, като Найчо Цанов (1857–1923 г.), Михаил Маджаров (1884–1944 г.), Д. Драгиев, Т. Влайков, П. Росен, А. Константинов, П. Ю. Тодоров... Рачо Стоянов (1883–1951 г.), който има непубликувана статия “Какво е за мен Лев Толстой” (1940 г.). “В областта на религията Толстой бе мой учител и без да бъде толстоист той е оказал върху мен влияние, толкова силно, каквото не е оказвал никой човек”. – Дневник на Рачо Стоянов 1911 г.

Поради тази специфика и под прикритието на вегетарианското движение в България българският толстоизъм не е преследван и забраняван официално. Изчезването на Андрей Кръстев, което сигурно е убийство, е единственият изолиран случай. Другият случай е стрелбата и хвърлената бомба в помещенията на комуната в с. Руженци, Белоградчишко. Двете комунни в Странджа са закрити поради близостта им до турската граница от военни съображения.

Защо в България е популярен толстоизмът до 1944 г. пише Г. Константинов: „Българинът, със своята склонност да търси разумно основание на всеки факт, преди да го признае за полезен, със своята прекалена разсъдъчност, е естествено разположен към всяка една религия, като тая на Толстой, дето е прочистена от всякаква мистика и екзалтация, дето истината на Бога и истината на човек са тъй просто и нагледно съединени.“ („Толстой и България“).

Други българи, споделящи идеите на Толстой са:

Стефан Андрейчин (1869–1961 г.), роден в Габрово. Редактор на списанията „Ново слово“, „Възраждане“, „Вегетариански преглед“, „Прослав“, вестниците „Нов живот“ и „Братство“. Организатор и участник в комуната в Алан кайряк. Автор на книгата „Осветлени въпроси“, стихосбирката „Песни на мирния

живот“, „Цветя на душата“, „Лъчи на живота“, „Капки роса“. Преводач от руски и френски.

Димитър Жечков (1887–1907 г.) е роден в Бургас. Следва в Германия. Не завършва, за да участва в комуната в с. Алан кайряк. Преводач от руски и френски.

Ташко Коматов (1885–1919 г.) произхожда от град Крушево, Македония. Участник в комуната в Алан кайряк. Учи в българска мъжка гимназия в Солун и се готви за македонски четник, но светогледът на Толстой преобръща съдбата му.

Никола Антонов Венетов (1882–1971 г.) е роден в Дупница. Завършва педагогическо училище в Кюстендил. Влиза като четник в Македония и е в шок от насилието. Учителства в с. Алан кайряк и се включва в дейността на колонията. Сътрудник на списание „Възраждане“. Поет. Автор на спомени за колонията в Алан кайряк.* Съпругата му Минка Башева от Сливен също е толстоистка.

Георги Керанков от с. Алак Кайряк помага на колонистите.

Нешо Баиров е роден в Панагюрище (1882 г.). Участник в първата колония до Долна баня. Автор на стихосбирката „Сонети“ (1900 г.). Преводач.

Стоян Баиров е роден в Панагюрище. Издател и редактор на в-к „Ново общество“ (1922–1930 г.). Подписва „Християнския комунизъм“ на В. Булгаков.

Борис Гюдюлев е роден в с. Шипка, Пловдивско. Отказва военната служба и е осъден. Учител, преводач. Участник в комуната в с. Урумкой (Индже войвода). Член на УС на БВС.

Борис Хаджиниколов (1895–1984 г.) е роден в Пещера. Отказва военната служба и е осъден на смърт. По-късно е амнистиран. Основател на комуна до Пазарджик и вегетарианска гостилница в Пловдив. Участник в колонията в с. Мечкюр. В последните години преди закриването ѝ изнася сказки за толстоизма.

Илия Стефанов, български революционер от Велес, отказал се от насилието и един от основателите на Българския вегетариански съюз – 1914 и член на Управителния съвет на Вегетарианското

---

* сп. Възраждане, 1920 г., кн.1

кооперативно дружество (1919 г. заедно с Г. Шопов, Д. Кацаров, С. Лепавцев).

Наню Ганчев е роден в с. Пролом, Пловдивско. Учител. Изнася сказки за Махатма Ганди, поради което му е забранено да учителства (1934 г.).

Петко Топалов (1899–1925 г.) е роден в Троян. Следва философия в Софийския университет. Автор на книгите „Етика или естетика“ и „Песни и легенди“.

Дона Кошева (1901–1985 г.) е участничка в комуната в с. Урумкьой и с. Мечкюр. Учителка и поетеса.

Павел Теохаров (1893–1971 г. завършва Софийския университет. Сътрудник на сп. „Възраждане“, сп. „Свободно възпитание“ и вестник „Свобода“. Автор на книгата „Какво чета аз“.

Добри Юруков (1880–1971 г.) е роден в с. Баня, Пловдивско. Редактор на сп. „Факел“ (1919–1924 г.). Преводач. Кореспондира с Толстой. Синът му Вельо Юруков отказва да служи в армията през Втората световна война.

Минко Аджаров (р. 1874 г.) е роден в Карлово. Завършва в Женева. Учител, редактор на списание „Наука и разум“ (1924–1927 г.).

Слав Делкинов (1894–1977 г.) е роден в Пещера. Участник в комуните в Пазарджик и Мечкюр. Редактор на вестник „Свобода“. Кореспондира с духоборите в Канада, публикува в тяхното списание „Искра“. Подписва възванието „Християнски комунизъм“ на В. Булгаков (1927 г.).

Иван Куюмджжиев (1900–1989 г.) е роден във Велико Търново. Завършва философия и педагогика в Софийския университет. Редактор на в-к „Свобода“. Основател на издателство „Посредник“. Преводач.

Йордан Стоянов (1902–1977 г.) завършва Ломското педагогическо училище. Участник в комуната в с. Ружинци, Белоградчишко. Директор на училище в София. Автор на детски пиеси.

Ценко Цветанов (1904–1960 г.) е редактор на списание „Ясна поляна“ (1922–1925 г.). Детски писател, директор на Държавния

библиотечарски институт.

Янко Тодоров (1893–1951 г.) е редактор на сп. „Вегетариански преглед“. Преводач на трудовете на Х. Джордж. Професор по стара история, лингвист, полиглот.

Милю Едрев (1904–1987 г.) е председател на фонд „Х. Джордж“ в Българи, агроноя.

Лазар Караиванов е секретар на фонд „Х. Джордж“ в България. Лекар (потомък на Левски).

Пейо Д. Чернев (1897–1973 г.) е роден в с. Славейно, Смолянско. Учител и деятел на културно-просветно дружество и читалище “Съгласие” в с. Славейно.

Вела Павлова (1895–1995 г.) е съпруга на проф. Янко Тодоров. Секретар на проф. Д. Кацаров, преводачка, рецензентка и коректор на сп. „Свободно възпитание“. Умира в бедност в гр. Кресна, Благоевградско.

Кирил Павлов (1892–1925 г.) е роден в с. Александрово, Ловешко. Член на БЗНС. Министър на благоустройството (1923 г.). Изгорен жив, жертва на едрия финансов капитал в България. Брат на Вела Павлова. Брат на Асен Павлов, член на БЗНС, министър в първото правителство на ОФ, посочен от Никола Петков за негов заместник след арестуването му.

Ана Цанова (1894 г.) е учителка и преводачка. Събира всичко написано от Толстой. Автор на статии за толстоизма.

Иван Цанев (1888–1940 г.) е роден в Русе. Преводач, секретар на БВС и редактор на сп. „Вегетариански преглед“.

Генчо Пиръев (1901–2001 г.) е сътрудник на сп. „Възраждане“ и „Нов живот“. Прави опит за организиране на комуна край Варна (1923 г.). Професор по психология. Последната му книга е „Л. Н. Толстой – хуманист – психолог“ (2001 г.). Сестра му Минка Пиръова също е толстоистка.

Иван Унджиев (1902–1979 г.) е участник в неуспешния опит за комуна край Варна (1923 г.). Отдава се на научни изследвания за българските революционери през Възраждането (В. Левски, Хр. Ботев, Г. Бенковски).

Г. Константинов (1902–1970 г.) е литературен критик и историк. Автор е на „Лев Толстой и България“ (1929 г.) и

единствения труд, публикуван в социалистическа България в прикрит дух на толстоизъм: „Лев Толстой и влиянието му в България“ (1968 г.).

Борис Георгиев (1888–1962 г.) е роден във Варна, художник. Учи при Н. Рьорих в Русия. Изповядва: „Огорчен да живея в епохата на груб материализъм, аз потърсих убежище в живота на скитник“. Живее и твори в Италия, Индия, Бразилия. Публикува в сп. „Възраждане“. Кореспондира с Йордан Ковачев. Гостува в комуната в с. Мечкюр. Настолната му книга е „За всеки ден“ на Л. Толстой. Рисува портрети на А. Айнщайн, М. Ганди, Р. Тагор, Дж. Неру, Вл. Димитров–Майстора. „Животът е пълен с много скръб и страдания, но само чрез тях ние еволюираме към сферите на доброто, космическата хармония и всемирното братство между живи същества“.

Минчо Кацаров (1891–1953 г.) е роден в Брезово, Пловдивско, художник. След прочита на нравствените съчинения на Толстой се отказва от учението си и се отдава на живопис. Живее в Женева и Париж. Личен познат на В. Булгаков. Рисува портрети на Толстой („Толстой на кон“, „Толстой на смъртно легло“, „Толстой в степта“), В. Булгаков, Ганди. Известен е цикълът му „Картини за Бетховен“.

Владимир Димитров–Майстора (1882–1960 г.) е художник и близък приятел на Н. Венетов, Хр. Досев, Д. Кацаров, Б. Георгиев, Й. Гуглев. Смята, че „всички философи и всяко изкуство започват и свършват тук, при Толстой“.

ПРИЛОЖЕНИЯ

“Българското правителство не е само грубо и жестоко, но и поразително глупаво. Ясно е, че правителствата на големите държави, като Франция и Германия и самото гадно правителство на моето отечество, могат и са длъжни да постъпват жестоко с хора като Шопов, които със своите постъпки показват пътя на нравствения прогрес, по който върви човчеството. Те подтискат този истински нравствен прогрес, за да се самосъхранят...”

(част от писмото на Л.
Толстой до в-к “Свободна мисъл”
в София с редактор Найчо Цанов,
публикувано 06.11.1901 г.)

*Любезний брат Миньо,
Да получавам такива
писма като туй, което ми
изпратихте Вие, заедно с
Вашата реч пред съда,
която ми изпрати Досев, и
да узнавам за такава по-
стъпка като Вашата, съ-
ставлява най-голяма ра-
дост в моя живот.*

*Едничката истинска ра-
бота в нашия живот е все
по-голямото и по-голямо
единение между хората и
света, хората пък могат
да се съединяват само в
истината, чрез любовта.
Такава пък една постъпка,
като вашата, съединява
именно така хората и ги
съединява по-силно и по-
вярно, отколкото всякак-
ви пътища за съобщения,
отколкото каквито и да
било книги, вестници, дру-
жества. Нека Ви помага
Бог да носите бодро, радо-
стно изпитанието, което
Ви се е паднало, със съ-
знанието, че туй, което
вършите, вършите не
вие, а Той - Бог, живеещ
във вас.*

*Ако можете, съобща-
вайте ми за своето поло-
жение, и колкото по-че-
сто и по-подробно, толкова
по-добре. Знайте, че Вие
имате много другари и
братя в Русия. Един от
тях е обичащият Ви като
свои роден син, старият
дядо*

Писмо на Л. Толстой до Миньо
Попов - 1910 г.

Аз крача сам ...
Аз крача сам из своя друм
превит от бремето на дните,
които изживях без шум, –
слепец загубен сред тълпите,
и гледам как пред моя взор,
кат мене хиляди се влечат, –
живели в дните на позор
и с воплите на бедни плачат.

За мене всякой ден бе стон,
и в плач прекарвах аз нощите
и винаги жадувах звон
и сетний пламък на свещите; –
очаквах примирен часът
във който воплите заспиват,
затихва на беда гласът
и тръпките на страст погиват.

Аз крача сам из своя друм
превит от бремето на дните; –
до мене не долита шум,
не срещам близки сред тълпите,
не зная нощ, не зная ден,
не виждам слънце из простора, –
пристъпям болно примирен
и плача сам за всички хора ...

***

Да бъдем с тебе ...
Да бъдем с тебе всякога добри
и своя дар смирено отдадем
на новий ден пред светлите зари, –

във своя дом с любов да приберем
чадата бедни в злобата добри, –
живота свой на тях да отдадем.

Пред тази близка в мъка ще запре,
със болен взор в молитва ще загледа
и плах ръка за помощ ще простре.

С усмивка плаха, страждуща и бледа –
във тази нека близка той съзре
и братя тъй желани да съгледа.

Да бъдем с тебе всякога добри
и в тоя свят на ужас и безреда, –
да чакаме смирено ден, зари ...

Петко Топалов

МОЯТ ЖИВОТ

Земеделие край с. Долна-Бяна

Спелатача прелет от нагущането на граднищата в Горни Лозенец аз заминах за с. Долна Бяна, където, както по-горе споменах, Найчо Ценов ми намери имане сто удебело за земледелие. В Долна Бяна имаше голяма залежорезина на Иван Сребърников. Той притежаваше имали на около половини час от селото в полите на Ропоните, Сребърниковаше сестра на Найчо Ценов. Поуриновката на Цанова, той се съгласи да обработи и засее част от ливадите му. Условието беше да покаже какво мога да му дам като наем. Той проектирваше самата работа да върши и псалмите си да му ги гледам и да се уреди един малък чифлик от ливадите му.

От сина на Сребърников бях приел като свой човек. Той ми посочи где да работя, като ми услужил с плуг и волове и дори с един работник от Лъскоренищата. С мен доиде от София и братът на Стоип Банров — Ненчо. Той току що бе свършил гимназия и работил няколко месеци пенатарство при печатаря Калъчев и около един месец буршарство. Беше превел „Днешното общество“ от Толстой. Замята бе целна доста ни позимълни докато я направили година за засяване. Посяхме карто-

и много други условия за приемане с земеделие, които ние не вземахме предвид или не ги знаехме. Рис ни зе-коване преки всичко издета, че ред-меденето е най-благородна трута.

Тук при нас идваха журналисти и разни любозитни. Бе се пръснал слух, че имало в Долна Бяна толстовци, които работят и псалти. А Шангвата по това ниса, че живеем така просто, че сина на тревата и се занимава с треварство. Ненчо и Нешо заманиха за София, откъдето ги бяха потърсили за военна служба. Аз останах в село до късна есен.

Сп. Ново слово

След това обисилките с Стоип Байров и Шаханов издаването на списание. Шаханов даде пари и списанието, именувано от Байров. Ново слово, започна да излиза. Парангиткуборй казал през февруари 1902 година. С малкото на списанието ние не си спрувахме, че съв-начина на селното ние — тъй много мечтах за сина духовна работа. Но скоро тръбнаше да спием от тия видения, понеже тръбнаше да поиса кръста на разправии с разни пенатарии, с неизправни аботнии и главо с врагове на тая ло работа.

В първата брой на списанието бе пометена първата ми статия, която се отнасяше до македонския въпрос. Това бе, доколкото си спомням, в малкото рие на Илинденското въстание. В следващите броеве на списанието аз издавах при мене разни хора. Статията ми, в която се поместавше релакцията, с заприлична политически клуб. Сина реч работна тръна и върна така няколко месеца — докато написах втора една статия по сация македонски въпрос, която се отнасяше до македонския въпрос. Това щонамери и събщество, което ги покарваше до македония. През това време вестниците се пълнеха с новини за преминаването

главните почти на всички български въпроси, че ще тоз зловещ македонски въпрос. Тогие-де се усилено въстание, като се пригласяше и до собираше пари чрез Българския Губерние. В статията си, озаглавена „Християнството и македонията“, Горбачеве се и за волята на Българския Губерние.

Християнството и македонията, Горбачеве се и за волята на Българския Губерние. В статията си, озаглавена „Християнството и македонията“, Горбачеве се и за волята на Българския Губерние.

Християнството и македонията, Горбачеве се и за волята на Българския Губерние.

Християнството и македонията, Горбачеве се и за волята на Българския Губерние.

Част от автобиографията на С. Ничев, публикувана във в-к „Нов живот“ бр. 17–18, 1949 г.

Кр. Диев,
с. А. Кайрях,
Бургашко. Лев Николаевич,
Вилдацие уже жъкалко млязов
как я утворах из Леной
и все это время очень
хотелось написать вам ^{все} кратко
и интересное, радостное, важное,
что я нашел и узнал у нас,
в Болгарии, после своего приезда,
да, — и все не рожался. Не
рожался, боясь отнять у
вас жъкалко, быть может
за жъка, минут. Но иногда
мне кажется, что не напи-
сать вам про то, что вызвали
вы и кризис у нас — это
непростительно, даже преступно.
Теперь я уверую это сильнее
чем когда бы то не было. И поэтому

просто религиозного сознания,
или агностизма, если
хотите

В последнее время я
убежден и вижу ясно и
яснее то, что уйти от Бога
нам нельзя. Это наша жизнь
будет только тогда тверда,
спокойна и радостна, когда
в ней оставим положено
ясное познание и убеждение
Бога. А это как раз недоузел
мног и наших друзей!

А как можно узнать и
усилить я себя Бога? И нужно
ли к этому стремиться? М. с. поз
ли каких поступков, как неизбеж
ный результат которых
явилось бы знание Бога, в том
всяких разудачных махинах с

Хр. Досевъ

Б Л И З О
Д О Я С Н А П О Л Я Н А
1907–1909 година

ИЗДАНИЕ НА КООПЕР. Д-ВО „ПОСРЪДНИКЪ“

Лична библиотека на д-р
в София 1921 г.

Брат. брате,

Преди няколко дни получих
картата ти, а днес Китнев ми
сведоци, че получил 10 л., из-
пратени за мен. Много ти благода-
ря за едното и другото, но парите
ще се поинте да употребя от добри

Много ме впечатлява в писма
си, като същевременно употребя-
ваш себе си. Аз много съжалявам,
че трябва да ти кажа, че аз не заслужавам
посланието ти. Защо ти
мен има много повече радост от ~~когато~~
в много хора, които не се хващат и-
мало. Приешливи!

Поздравя д-р Н. Желев, за которого
ми писаха, че все още в Бургас.

Братски поздравя. Б. Гюдолев

ТОЛСТОИЗЪМ И ТОЛСТОИСТИ

В края на осемдесетте години на миналия век когато името и силата му на велик писател гърмяла по целия свят, Л. Н. Толстой се усъмнил в смисъла на живота. Съмнението му било толкова дълбоко, че едва не го довело до самоубийство. В своята „Изповед“ той подробно разказва кое го е накарало да изгуби вяра в живота и кое, впоследствие му върши тази вяра.

Постепенно, като се задълбочава в изследването на вечните въпроси на живота, Толстой стига до учението на Христа. В него той намира за себе си най-правилното разрешение на вълнуващите го съмнения. В цял ред съчинения, станали вече всеизвестни, Толстой излага, както основите на своето разбиране, тъй като и практическите изводи към които то води. Така се създаде понятието толстоизъм. Наистина, самият Толстой отричаше съществуването на някакво свое учение, като говореше, че той само е очистил Исусовото учение от превратните тълкувания, на които е било подложено с векове от разните християнски църкви. Но, все пак фактът, че той приема за същина на Христосовото учение законът за любовта и нравственото усъвършенствуване, а не възкресението, троеличието на Бога, възмездие след смъртта и т.н., както правят други автори, позовавайки се все на същото Евангелие, иде да придаде на неговото разбиране известна специфичност.

Толстой отрича всяко външно Богослужене. Никакви обреди, никакви тайнства. Който обича може да ги върши, но трябва да знае, че нито в тях е главното, нито пък още по-малко, с тях може да се мисли, че е изпълнил ония изисквания, които му представя Исус, когото той е приел за свой учител.

Толстоизмът е, преди всичко, едно религиозно учение. Той приема, че човекът е пратен на земята, за да изпълни волята на Бога; тая воля иска от него пълна проява на любовта; любовта отрича всяко насилие, гордост, честолюбие, омраза, злоба и т.н.; всичко, което противоречи на любовта е зло; зло не трябва да се върши. Без своята религиозна предпоставка (синовност към Бога) толстоизмът е немислим. Той не дава нравствени правила за благочестив живот (такива правил, дори досущ еднакви ще срещнем у автори с най-противоположни мирогледи), а иска да се приеме искрено, честно,

нелицемерно вярата в Бога – Любовта. От тази вяра, като неизбежна последица вече, ще се получи добрият, нравственият живот.

Онзи, който дълбоко в душата си е приел това разбиране, е толстоист. Външните прояви, делата на толстоиста, безспорно трябва да бъдат в съгласие със закона за любовта. Сами по себе си, обаче, тия дела още не са белег, че техният носител е толстоист. Вегетарианството, антимилиитаризма, гражданското неподчинение и т.н. се съдържат в толстоизма, но те не съставляват неговата същина. Та особено в наше време това е въвн от всякакъв спор! Сега мнозина вегетарианствуват поради чисто диетични съображения; против войната са, защото смъртта, че чрез нея капиталистите намират нови пътища, за да трупат богатства и да държат в подчинение работническото; прилагат гражданското неподчинение като метод за известни политически реформи и т.н., - с една дума вършат всичко това по известни външни съображения и целят да реализират някаква друга придобивка.

Взети като факти не ще и дума тези прояви са добри, но те още не характеризират толстоиста. Последният, както се каза, трябва да бъде преди всичко религиозна личност (това е условие, без което не може) и неговите действия да се обуславят изключително от изискванията на съвестта му. Вегетарианствайки, той може да изгуби своето здраве и да умре; отказвайки се от военна служба, може да не донесе нищо за борбата срещу капитализма; прилагайки гражданското неподчинение, може да не измени дори на косъм политическия ред и въпреки всичко да върши и едното и другото и третото. А ще го върши, защото му е нравствено невъзможно да постъпва иначе, защото такава е волята на Бога.

То се знае, че никой никому не може да забрани да приема от толстоизма само известни положения, отнасящи се до една и друга проява на живота без да се съгласява поради някакви причини, с неговата (на толстоизма) религиозна основа. Но, в такъв случай, въпросът на почтеността не, а въпрос на най-просто съгласие с истината е да се изтъкне, че това вече не е никакъв толстоизъм, а – един какво си друго учение и, че този, който се придържа о него, е само вегетарианец, антимилиитарист, гандист, джорджист и т.а., но не и толстоист.

Най-после, аз не смятам, че е някаква особена слава човек да минава за толстоист. Дори, ако се взрем по от близо в живота на ония, които носят това име, ще намерим в повечето от тях толкова голямо разногласие между принципът на любовта и делата им, щото неминуемо ще се усъмним в искреността на тяхните убеждения. Значи, не се касае до „печалбата“ от етикета толстоист, а – до естеството на съдържанието, което се крие под този етикет.

Н. Бенев – 1932 г.

чужденото в тяхната любов към тебе и тая на паскоро дошната твоя
визия.

Благодаря ти много за изпратената снимка, побратаваша двамата
мои много скъпи духовни братя събвояващи един друг по пътя на висшите
идеали на всемирното братство за доброто и справедливостта. Радвам се, че
и нашият брат Андрейски е практикувал 30 години назад си и направил му и мо-
же благополучен, и поздравя за това. Не са много днес тия, които могат
да го възврат. Много имам знания за това твоя велика вегетарианска служба. За голямо
съжаление, много хора не искат да разберат този толкова важен въпрос и про-
дължават да се храният с триповежте на невинни същества.

Твоят си като казвам, че живота на Андрейски е бил и ще продължава да
бъде тъй на един мисленик, проповядващ най възвишените човешки идеали
чрез своето "Возвращаене".

Еднофраншизо с твоя писмо изпращам ти и някои репродукции от
мои произведения. Разбира се, те не могат да направят същото впечатление
както оригиналите в боя но все пак дават една идея за тях. Мисля се и надежда
се в една надежда че ти и моите сънародници още видите оригиналите.

Тъй като репродукциите ти ги изпращам като погледна привождани, изпращам
ти тук вносни отделни снимки на заглавията и съдържанието на всички
картина, за да можеш по-лесно представи какво съм искал да изразя. Като
ти казвам, че са страници на моята автобиография, по-лесно с твоята и бля,
вместо с други.

Нак се любиявам, че отговарям с дължение на твоята ти, по както
си стана изобщо от написаните писма, съществено неперекоренно
държавно обзая на твоята и твоята между родителните души.

Изпращам на теб и на всички твои приятели, на изпратените и на
всички които се правили разбираме на много изцелено, моите най скъпото
братски поздравя. Братски те приветства твоя предан Борис.

Билборд на музея в с. Ясна поляна, община Приморско
(седнали вляво Ст. Андрейчин, Илия Стефанов, Г. Шопов, прави ляво
Добри Юруков, в средата ..., вдясно Хр. Досев)

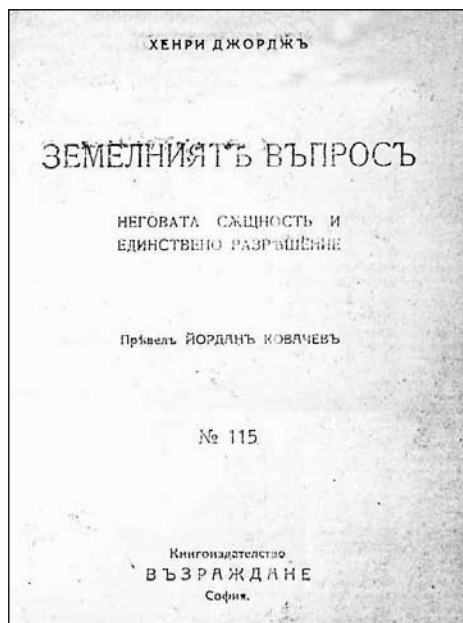
ХЕНРИ ДЖОРДЖ, ТОЛСТОИЗМЪТ И БЗНС

Американският икономист и социолог Хенри Джордж (1839–1897 г.) създава теорията за единния налог върху ценността на земята. Основният му труд е „Прогрес и бедност“ (1879 г.), посветен на Л. Толстой, с когото кореспондира.* Следва „Земленият въпрос“ (1881 г.) и „Обществени задачи“ (1883 г.). Последният му труд „Науката политическа икономия“ не е завършен поради смъртта му, но е публикуван в Лондон (1898 г.). В САЩ се популяризира от инициативен комитет, начело с католическия свещеник Едуард Мак Гин, който за тази си дейност е отлъчен от католическата църква. Възстановен е по-късно от папата. Самият Х. Джордж е религиозен, и то практически религиозен, който желае като Толстой царството Божие тук, на земята. Тезата му изхожда от това християнство, което смята, че земята принадлежи на всички и не може да бъде частна собственост. Х. Джордж предлага държавата да въведе единен и единствен данък, който ще включва земята, ползвана от всеки, или рентата да бъде обществено достояние, а не частно паразитно облагодетелстване. Тази рента да замени всички останали данъци върху труда на човека и всички мита. Държавата да не ограбва труда на народа, а само да получава това, което не е изработено от никого – рентата на земята. Този проект на Х. Джордж намира добър прием първоначално в Ирландия, но се прилага не там, а в Австралия, Нова Зеландия и частично в Китай, някои щати на Канада и най-пълно в Дания (1905 г.). Лев Толстой пише няколко писма до руския император и до министър-председателя да приложат опита на Х. Джордж в Русия. Но това не става. Руското общество се запознава с този проект най-вече от пропагандата на толстоизма за неговото прилагане в Русия.

---

* През 1894 г. Л. Толстой получава трудовете на Хенри Джордж чрез Варвара Николаева (1850-1904), вдовица на американския журналист Макгахан, която е от гр. Тула и симпатизира на толстоизма. Изпратени са му лично от Хенри Джордж с автограф.

Изданието на Хенри Джордж „Земелният въпрос“

В България се оформя едно течение сред толстоистите, наречено „джорджизъм“. Представителите на това течение са от второто поколение толстоисти, които не странят от политиката. Много от тях навлизат в БЗНС с идеята да наложат проекта на Х. Джордж в програмата и политиката на БЗНС. Създаден е фонд „Хенри Джордж“ с председател Миньо Едрев и секретар Лазар Караиванов (потомък на Левски). За съжаление не открих архива на фонда. Личният архив на д-р В. Караиванов е унищожен, а този на Миньо Едрев не ми бе предоставен от наследниците му. Така че не разполагам с данни за дейността на фонда „Х. Джордж“ в България. Преводачи на трудовете на Х. Джордж на български са проф. Янко Тодоров и Йордан Ковачев. Вестник „Свобода“ и след него вестник “Нов живот” във всеки свой брой пропагандират американския проект. Йордан Ковачев пише брошурата „На борба с

бедността“, в която излага учението на Х. Джордж. БЗНС включва в своята програма (т. 118) – изземване на земята рента. Това става след убийството на Ал. Стамболийски. Раждането на БЗНС, както и раждането на свободата е предшествано от убийства. Въвеждането на десятъка от правителството на Радославов (1899 г.) предизвиква масови протести и неподчинение на властта от страна на българските селяни. Тогава е употребено насилие от държавата при потушаване на бунтовете на селяните в Красен, Тръстеник, Шабла, Дуранкулак и пр. БЗНС първоначално е само просветна организация. Четирима са нейните създатели: Йордан Пекарев (1860–1952 г.), едър земевладелец, Янко Забунов (1868–1909 г.), учен агроном, Цанко Церковски (1869–1926 г.), социалист и Димитър Драгиев (1869–1943 г.), самоук християнин с евангелско-толстоистки убеждения.

Точно Д. Драгиев, домораслия независим християнин настоява БЗНС да бъде политическа партия. На третия си конгрес БЗНС става политическа организация, а Д. Драгиев – неин зам.-председател. На IV конгрес през 1902 г. е избран за председател. Той смята, че циментът на обществената сграда е моралът. Моралът на Христос трябва да присъства в общественно-политическия живот на България, за което Д. Драгиев зове: „Евангелието в политиката и навсякъде!“ и „Вие трябва да се родите изново!“. Християнството на Д. Драгиев е стихийно и без здрава теоретична богословска основа. Качества, които има толстоизмът. Точно те не му дават право да участва в политиката. Без здрава теоретична основа християнството на Д. Драгиев отстъпва пред биоматериализма на Ал. Стамболийски и съсловната му теория. Д. Драгиев е против насилието във всичките му форми: „Малко на толстоизъм бие моята работа. Стамболийски като материалист не обръща внимание на духовното. Аз, като християнин, обръщам внимание главно на духовното.“ След дълги борби с Ал. Стамболийски и Ал. Димитров през 1919 г. Д. Драгиев е изключен от БЗНС. За това той пише: „Мирната земеделска организация, организацията на постепенните преобразования, я превърнаха в организация революционна“.

Крайностите в класическия толстоизъм – отказ от участие в политиката и отрицанието на държавата е причината Д. Драгиев да е сам в борбата си за налагане в идеологията на БЗНС на евангелския морал на Христос, макар и не съвсем в чист духовен смисъл, а съдържащ в себе си много мистицизъм. Изпуснат е историческия шанс в българската политика да навлезе една селска партия с християнски ценности. След възстановяването си (1926 г.) БЗНС се отваря към българския толстоизъм, който променя някои принципи на руския толстоизъм. Още в БЗНС на Ал. Стамболийски има толстоисти, а един от тях е избран за секретар на съюза, а по-късно и за министър във второто правителство на Ал. Стамболийски. Това е Кирил Павлов, който е убит (изгорен жив) през 1925 г. За него Г. М. Димитров пише: „К. Павлов, вегетарианецът, толстоистът, строгият въздържател и скромнен човек, който изобщо може да се срещне в живота“. В БЗНС, в групата на Д. Драгиев е Йордан Ковачев, най-типичния и ярък представител на второто поколение толстоисти. Българският толстоизъм след Първата световна война е политически ангажиран най-вече с пропагандата на проекта на Х. Джордж, който се приема от възстановения БЗНС (1926 г.). Й. Ковачев е близък приятел на лидера на БЗНС – Врабча-1 - Д. Гичев (1893–1964 г.), роден в Перушица, завършил семинария, министър на земеделието в правителството на Народния блок (1931–1934 г.). През 1938 г. Й. Ковачев е кандидат-депутат, но е интерниран в Несебър с цел неучастие в изборите. Той е в основата на частичното обединение на БЗНС Врабча-1 и БЗНС Ал. Стамболийски (1932 г.) с лидер Г. М. Димитров и секретар Асен Павлов (брат на Кирил Павлов) през октомври 1944 г. През 1945 г. Й. Ковачев пише: „Още от 1938 г. в Несебърското пленение аз заработих за обединението на Съюза и на 15 октомври тази година го реализирах окончателно и завинаги. Аз не съм във Върховния съюзен съвет, защото не трябва да се счита, че за големство работих...“ Но отново и отново се подценява силата на насилието пред силата на доброто и справедливостта. Българският комунизъм, подобно на руския,

не се вслушва в гласа на разума. Д. Гичев е хвърлен в затвора с доживотна присъда. Излежава 13 години, от които 8 години е в единична килия при пълна изолация. Г. М. Димитров емигрира в САЩ. Н. Петков е осъден и обесен. Напразно Й. Ковачев, който е негов адвокат, излага разумни доводи и изводи. В политиката има само икономически измерения и никакви духовни ценности. Отстъплението от класическия руски толстоизъм в България само притъпява и омаловажава силата и значението му в социалната практика. И не за толстоизъм е преследван и затварян Й. Ковачев, а поради участието му в политиката на БЗНС, в която той се опитва да прокарва идеите на толстоизма, но не успява. По два различни пътя шурмуват обществения живот толстоистите в Русия и България. В Русия твърдо и последователно са против всяка партия, власт и насилие, в България, като навлизат в редиците на БЗНС и чрез него се надяват да променят обществената система. Не постигат дори минималната си цел – прилагане на проекта на Х. Джордж. Има косвени доказателства за намеренията на Вл. Ил. Ленин, който в последните месеци на своя живот бил направил стопанска комисия, която да проучи възможностите за прилагане на реформата на Х. Джордж. Но и това бива потиснато от безогледната политика на неговия наследник Й. Сталин. (виж „Свобода“ бр. 511/1935 г. – писмо на В. Булгаков). В България Миньо Едрев предлага проекта на комунистическото правителство. Последствията са, че той е интерниран в глуха провинция. В. Кацаров, син на Стойо Кацаров, участник в комуната в с. Мечкюр, Пловдивско и племенник на художника Минчо Кацаров, също подема рискованото начинание да напише и издаде брошурата „Първата и единствена спасителна реформа“. В нея той изчислява землената рента в България за годините 1935–1936. Тя покрива бюджета на държавата, без да има приходи от други данъци и мита. В. Кацаров след издаването на брошурата сам напуска Комитета за културни връзки с чужбина (1947 г.), където работи, защото наред с теоретичното разработване на проекта на Х. Джордж, брошурата съдържа и един антикомунистически

анализ и предвиждане на събитията в България в икономически и политически аспект. Брошурата е забранена, а авторът трудно намира работа и е подлаган на репресии. След 10 ноември 1989 г. В. Кацаров преработва брошурата и я преиздава, като я раздава на всички тогавашни политически лидери, включително и на гражданина с царско потекло Симеон Сакскобургготски, който единствен му благодари за хубавата книга. Но постъпва против нейните принципи след вземането на властта в България през 2001 г. За проекта на Х. Джордж продължава да се мълчи, защото самата държава не би допуснала своя край – а именно – да не се събират данъци. А да остане само един и то прост и ясен, и обоснован. Ами чиновническата армия? Ами Националната агенция по приходите? Нужна ли е държавата в този си вид, в който всяка спечелила партия облагодетелства единствено себе си? И властта е лост за придобиване на богатство чрез ограбване на труда на народа. Проектът на Х. Джордж спира това ограбване. Тези, които обработват земя ще ползват плодовете от труда си, без да бъдат облагани с данъци. Тази реформа преобръща целия изкуствен свят, в който сме принудени да живеем. И предлага наистина равен старт и шанс на всеки да живее от труда си, единствено от своя труд, а не както е сега – милиони живеят, без да полагат реален производителен труд, а получават възнаграждения.

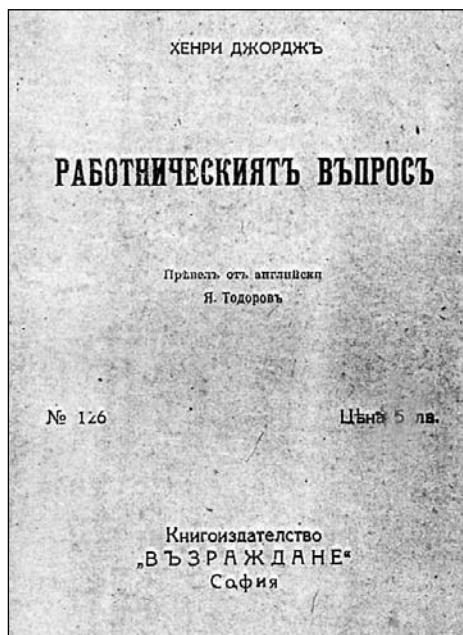
Робството не е премахнато, то съществува икономически. Проектът на Х. Джордж е първата външна обективна стъпка и предпоставка робството да бъде премахнато.

Във всички обществено-икономически формации едни се облагодетелстват: в средновековието – дворянството, при капитализма – буржоазията, в съсловната теория на Стамболийски – селяните, в марксизма – част от работниците, превърнали се в червена буржоазия, в днешното глобално общество – технократите. Само прилагането на единния налог върху ценността на земята би дало еднакви права на всички класи и професии. Това е истински свободна пазарна икономика, защото основата на пазара не е нечия собственост, а обществена. И който желае повече ценна земя, ще

плаща повече налог, който ще компенсира другите. Но държавата не желае да поеме функцията на регулатор на пазара. Защото основата ѝ е не да има пазар, още повече свободен, а да поглъща като Молох труда на гражданите си, т.е. да бъде слуга на капитала.

Единствено Ал. Стамболийски се опита да превърне държавата в слуга на реалното производство. И за това бе убит. Гласуваните от земеделското правителство закони: Закон за трудово-поземлената собственост – отчуждаване на земеделската земя над 300 дка и гори над 500 дка, отчуждаване на всички необработваеми земи над 40 и 100 дка; Закон за отчуждаването на едрата градска собственост за държавни и обществени нужди и Закон за прогресивно-подоходния данък са обречени опити да пренастроят държавата, програмирана за обслужване на капитала и чиновничеството да работи за трудещете се. Това не се удаде и на комунистическото правителство, създадо червената буржоазия, която се възползва от механизмите на държавата, за да граби също народа си и след 10.XI.1989 г. да узакони ограбеното чрез приватизацията.

В българската история практически единствен Ал. Стамболийски бе отдаден изцяло на българското село и нуждите на българския селянин. Но по български бе тясно скроен. Най-вече материалистическия му светоглед: „Три са главните елементи в човешката натура, които движат индивидуалния и колективния човешки живот. Инстинктът за самосъхраняване (икономически), самоопазване (политически) и саморазплождане (социален)“. От светогледа следва поведението и политиката му. Затова дошъл на власт по парламентарен път, той налага и „парламентарна“ диктатура, т.нар. „оранжев болшевизъм“. Отношението му към толстоизма е повече от пренебрежително и той е далеч, далеч от каквато и да е религиозно-духовна представа за света. За Стамболийски човекът е хляб и труд и нищо повече. Което е и основното в идеологията на марксизма. И все пак, ако потърсим двойник на Лев Толстой в България, разбира се по мощ и влияние за трудовите хора това е Ал. Стамболийски. И не можем да

Изданието на Хенри Джордж „Работническият въпрос“

разгадаем защо той не разбра и не прие духовните писания на Лев Толстой. И те да бъдат „цимента“ в идеологията му. От друга страна застава въпросът защо Л. Толстой няма силата и размаха на Ал. Стамболийски и не поведе руския народ към „царство Божие на земята“. Защо духовните ценности нямат практическата силба на материалните интереси и не се роди поне теоретична обществена система, която да ги уравнивява. Лев Толстой и Ал. Стамболийски в едно, възможно ли е? Но Стамболийски се припокрива с Ленин и Сталин... Лев Толстой – с човека Христос, който издига ненасилието за основа на човешкия морал и социален живот.

ПРИЛОЖЕНИЯ

„Обществена реформа не може да бъде постигната с шум и викове, с жалби и роптания, с образуване на партии или устройване на революции. Тя може да бъде постигната само с пробуждане на мисълта и с постепенно развитие на идеите. Докато няма правилна мисъл, не може да има правилно действие; а щом има правилна мисъл, правилното действие само по себе си произтича от нея.

Затова най-великата **ДЕЯТЕЛНОСТ НА ВСЕКИ ЧОВЕК И НА ВСЯКА ОРГАНИЗАЦИЯ ОТ ХОРА**, които се стремят да **ПОДОБРЯТ ОБЩЕСТВЕНИТЕ УСЛОВИЯ**, е да възпитават народа и да разпространяват идеите. Всичко друго може да бъде полезно до толкова, до колкото помага на тази дейност. И в нея може да участва всеки способен да мисли като човек като изработи **ОТНАЧАЛО ПРАВИЛНИ ПОНЯТИЯ ЗА СЕБЕ СИ, А ПОСЛЕ** – като се опита да пробуди мисълта на хората, с които се среща“

***

„Аз казвам, че можем да правим всичко, щом е угодно, можем да въвеждаме каквито щем реформи, но ние няма да се избавим от повсеместната бедност до тогава, докато туй, с което и от което трябва да живеем всички хора – земята – си остава собственост на неколцина лица; че до тагаз ще бъдат безплодни всички усилия за подобрене положението на хората. Преобразувайте механизма на управлението, съкратете до минимум данъците, стройте железни пътища, отворете кооперативни магазини, делете печалбите както искате между предприемачите и работниците – какво ще се получи в резултат? Резултатът ще бъде, че цената на земята ще се повиши; само това ще бъде резултатът и нищо повече. Опитът ни показва това.

Нима всичките подобрения не увеличават само цената на земята – тази цена на земята, която едни хора трябва да платят на други, за да имат право да съществуват на света?“

Х. Джордж

България Брѝѝ 7
19 - 21 февруари 1990 г. **3**

Името на Стамболийски ни задължава да опазим реликвите му

Три тухли протрещ в харкишат надпис

Нана си спомням времето само отпреди десетина години, когато все още комунизмът се опитваша да се заселва и когато от единствените радиотунци в селските къщи се чуваха само речите на Годор Живков. До тези радиотунци имащо един портрет, които възбаваша надяда на земеделците - портретът на Стамболийски. Него комунистите не можаха, но послик с него в сърцата си хората напуска спомена за Никола Петков, др Г.М. Димитров и другите земеделски водачи. Земеделското движение е с богата история,

лайски и същуватата му Катерина. Стените са оплющени, от покриватече, оградата е в плачевно състояние. Някои от вратите са открити. Тази къща, в парижелото на хълма Явниче грамаде, е построена в средата на 19 век и е оригинален архитектурен образец от средногорската етнографска област. Тя е родният дом на Стамболийски (вж снимката).

На три километра източно от Свиштовча е местото, превърнало се

карлуното помещение се затвори само занамина вратата), този надпис е останал въпреки липсата на грижа за съхранение му! Единственият ремонт тук е бил през 1988 го-

ботник. И тя има тачеви, трябва да се заложи между фугите и да се измаже вътре, има нужда и от шпакловка на входа...

Искането си г-жа Натова е изпратила на 26 декември м.г., като е направил този разчети за всеки един от трите обекта.

Дали тази година средствата ще бъдат отпуснати? Това дотнаме е само министерство. В отдел "Недвижими паметници на културата" ни обясниха колко чанат да се съобри общата сума за всички паметници на културата от отдел "Финансов". От отдел "Финансов" казаха, че не знаят кога точно ще стане това, но се надяват да е скоро. Чак това в първия отдел ще решават за кой обект колко да отпуснат. (По повдигнатия пред министерството въпрос провериата от страна на вестника ще продължава.)Почто обаче се чакат поредите решения на Министерството на културата, паметниците се рушат. Окръжната организация на БЗНС - НС - Пазарджик, и редакцията на вестник "Народно земеделско знаме" подкрепят инициативата за откриване на банкова сметка за събиране на средства за ремонт и реставрация и консор-

Родният му - Народно земеделско знаме - Мария Кирова: родната къща и името в Свиштов се превърна в реликт

Ще припомним, че всички тези обекти са паметници на културата от национално значение. И като такова те са обект на грижа от страна на държавата. Втората година г-жа Веселина Натова от отдел "Инвенторски контрол" по реставрация и консор-

„Аз бих бил щастлив тук или в позиция, ако видя някога България с един парламент без представители на паразитни съсловия, без представители на адвокатурата, на предприемачите, на bankerите и на всички онези, които оголват народа, един парламент на работния български народ.“

Изказване пред парламента на 13.XII.1921 г.

А. Стамболийски

„На експлоатационния капитал, Земеделския съюз противопоставя обществения трудов капитал. Неговото преимущество се състои в това, че той се намира не в ръцете на отделни личности, а в ръцете на всестранните кооперации и синдикатите, че неговите печалби остават да подсилват фондовете на кооперациите или се разпределят между хилядите малки собственици – производители.”

Р.Даскалов

„Трудовото стопанство е една стопанска форма на производство, която ще спаси света от гнета на експлоатацията и ще докара истинското народовластие у нас и в света.”

Р.Даскалов

ЗА ТОЛСТОЙ И ИСТОРИЯ НА 90-ТОМНОТО ИЗДАНИЕ НА ПРОИЗВЕДЕНИЯТА МУ В СССР

Лев Толстой три пъти прави опити да напусне Ясна поляна – 1884 г., 1885 г. и 1897 г. Напуска я на 28 октомври (10 ноември нов стил) 1910 г. Седмица преди бягството си той пише писмо до своя съмишленик М. П. Новиков от с. Боровково, Тулска област, в което моли да му се намери селска къща в селото, в която да живее. Отговорът на М. П. Новиков закъснява и Л. Толстой получава писмото му в гара Астапово. Целта на бягството си Толстой обяснява в оставеното писмо до жена си София Андреевна, в което пише, че желае да изживее сам старините си, съобразно религиозните си възгледи. Из писмо до Чертков: “Накъде – още не знаем. По пътя ще Ви съобщим, отиваме на юг, вероятно в Кавказ. Аз реших да избира юг ...” Лев Толстой и лекарят му Д. Маковицки пристигат в Шамординския манастир при сестрата на Толстой. Към тях се присъединява и дъщеря му Александра, която споделя възгледите му. Тя и лекарят чертаят планове да отведат Толстой в България или в Кавказ. Но Л. Толстой е категоричен: „в никаква колония, при никакви познати, а просто в село, при руските селяни“. Така целта на пътуването им е спорна. На гара Астапово Лев Толстой е свален и поради заболяване седем дни лежи в квартирата на началника на гарата. Той пожелава да види единствено В. Г. Чертков, макар че на гарата пристигат и жена му и някои от децата му. Пристига и представител на Православната църква. До Толстой са допуснати Чертков и децата му. Според Александра Толстая пътували са към град Новочерказк (Ростов на Дон) при племенницата на Толстой Е. С. Денисенко, чийто съпруг И. В. Денисенко е председател на съда. Надявали са се той да им помогне за издаването на задгранични паспорти, за да отпътуват за България. Ако това не стане, то да отидат в някоя колония в Кавказ. На гара Астапово се получава телеграма от такава комуна,

подписана от В. Скороходов и Хр. Досев, че очакват Толстой при тях в гр. Майкоп. Последните думи на Л. Толстой са: „Истина, обичам я много, как те...“ - 7 ноември (20 ноември н.стил) 1910 г.

Любимият роман на Лев Толстой е „Селянин“ (1902 г.) от немския писател Роман Вилхелм фон Поленца (1861–1903 г.), към руското издание на който Толстой пише предисловие. Поленца е автор на два ценени от Толстой романа за земевладелец и за пастор. От руските писатели Толстой цени най-много С. Семьонов – самоук писател – селянин.

Любимият му художник е Н. В. Орлов (1863–1924 г.). Сюжетът на картините е руският селски бит и съдба. Това са „Умираща“, „От работа“, „Преселници“, „За Христос“, „Попаднал“, „Нямаща“, „Освещение“, „От служба“, „Близкото минало“ и др. В кабинета на Толстой и днес са репродукциите на по-горе изброените картини на Орлов. Лев Толстой пише предисловие към албума на Н. Орлов „Руските селяни“ (1908 г.).

Ето части от предисловието на Толстой:

„Прекрасна е инициативата за издаването на албума с картините на Орлов. Орлов е мой любим художник, а е такъв, защото предметът на неговите картини е и мой любим предмет. Този предмет е руският народ, истинският руски народ, не този народ, който е побеждавал Наполеон, завоювал и подчинявал е другите народи, не този, който за нещастие, се тъй скоро научи да прави и машини, и железни пътища, и революции, и парламенти с всичките им всевъзможни подразделения на партии и направления, а този смирен, трудолюбив, християнски, кротък, търпелив народ, който е откърмил и държи върху плещите си всичко онова, което сега го тъй силно мъчи и тъй старателно развращава.

И обичаме ний в този народ с Орлов едно и също, обичаме в този народ неговата селска, смирена, търпелива, просветена от истинското християнство душа, която обещава тъй много на ония, които умеят да я разбират.

Аз виждам във всичките картини на Орлов тази душа, която, както в детето, носи в себе си всички възможности и най-главната

“След работа” – Н. В. Орлов, 1895 г.

от тях – възможността, като избягва развратеността на западната цивилизация, да върви по она християнски път, който един едничък може да изведе хората на християнския свят от този омагьосан кръг от страдания, в който сега те, измъчвайки себе си, не престават да се въртят.

...

Тия картини са особено привлекателни именно за това, че изразяват тази борба, без да решат въпроса на чия страна ще бъде победата. Ще тръгне ли целият народ по този път на душевен и умствен разврат, на който го кани т.нар. интелигенция, желаейки да го направи подобен на себе си, или той ще се задържи на тия християнски основи, с които е живял и живее още до сега в по-голямата си част.

...

И така, най-истинското за нашето време религиозно разбиране на живота се е намирало в руския безграмотен, мъдър и свят селски народ. И то от разни страни: от страна на съдилищата, данъците, военната служба, винената отрова или държавния доход, него го заобикалят с най-ужасни съблазни и с най-страшната от тях – религиозната съблазън, в следствие на която църквата и нейните служители са по-важни от милосърдието, от любовта към брата.

Всичко това е изобразено в картините на Орлов. И затова аз мисля, че ги обичам не напразно.

Тия картини ни посочват онази опасност, в която се намира сега духовния живот на руския народ. А да видиш опасността там, където не си я подозирал по-рано, е вече крачка към избавянето от нея.“

Художникът, който е рисувал Толстой най-много е Иля Репин (1844–1930 г.). Срещат се през 1880 г. Репин създава 12 портрета. Някои от тях са: „Толстой на писмената маса“, „Толстой в кресло с книга в ръка“, „Толстой на оран“, „Толстой в работния кабинет под сводовете“, „Толстой бос“, „Толстой на отдых в гората“ и „Лев Толстой и София Толстая на маса“.

Извън Русия полският художник Ян Стика рисува „Толстой

и Христос“, „Толстой пише: Не мога повече да мълча“, „Толстой работи в градината“, „Човечество“. Кореспондира с Толстой.

Лев Толстой стъпва на българска земя един единствен път през 1854 г., когато е на 26 години и е адютант на командващия на руската артилерия при обсадата на Силистра, тогава турска крепост. Това е по време на Кримската война. Обсадата е снета по настояване на австрийския император. Войската била насочена към Крим. При нейното оттегляне 7000 български семейства напускат поробената си родина и се заселват в Молдова и Одеската област.

В писмо на Лев Толстой до леля му Татьяна Ерголка от 5 юли 1854 г. пише: „Когато напускахме българските села се появяваха турците и колежа всички българи, освен младите жени. Аз ходих в едно село, където бе изклано цялото население.“

Българите, посетили Ясна поляна и разговаряли с Лев Толстой са: Димитър Ризов*, политик (21 декември 1898 г.), Христо Досев, толстоист (1907 г.), Сардар Ваисов, религиозен водач (1909 г.), Д. Константинов, журналист (11 август 1910 г.) и Ангел Стоянов, работник-тенекеджия.

От тях единствено Сардар Ваисов (1878–1918 г.) е поканен от Л. Толстой, който се интересува от религиозната вяра и стоицизма на българина. Ваисов е пряк потомък на Котраг и цар Алмиша Джафар (895–925 г.). Баща му е бил начело на българското национално-освободително движение в Русия (Божи полк) и политическата партия „Партия на избавлението“. През 1862 г. основава в Казан Българска духовна академия и публична библиотека. Но последва разорение от руската армия и баща му е убит в затвора. Сардар Ваисов продължава делото на баща си.

---

* Д. Ризов е от гр. Битоля, Македония и е български политик. Запознава Л. Толстой с македонския въпрос, който е нагледен пример за резултатите от прилаганото насилие и лъжи от държавите, в случая – Сърбия и Гърция. Насилие и лъжи, които превърнаха македонските българи в македонци и славяногласни гърци.

Изповядва разновидност на мюсюлманството, близко до бабизма, възникнал през 1844 г., от който по-късно произлиза бахайската вяра (1863 г.). Основното в бабаизма е необходимостта от единна религия за всички хора. Лев Толстой намира в Сардар Ваисов единомислие и му дава пари за закупуване на земя, където да бъде построена отново Българската духовна академия, да се издават български книги, на български език. Сардар Ваисов се заема с възстановяването на българския дух в Казан, като е подпомаган от казанските толстоисти, но е арестуван и заточен в Сибир (1909–1917 г.). Кореспондира с Толстой. Толстой се обръща към него с думите: „Драги мили брат Ваисов...“. На 7 януари 1917 г. Ваисов провъзгласява в Казан Българска народна република и своя войска – „зелена гвардия“. Но след 2 години (18 декември 1918 г.) е убит от татаро-руски националисти.

Нека всички проумеят -
има Българска земя
и от завист да бледнеят,
че е дом на светлина.
Само знанията могат
този свят да променят.
На невежеството - сбогом!
Ний пробуждаме се, брат!

Габдула Тукой, бълг. поет от Казан
(Автор на стихотворението “Думите на Толстой”)

За периода 1895–1910 г. 58 българи са написали на Л. Толстой общо 105 писма. Писмата на Г. Шопов са 24 бр., на Хр. Досев - 9 бр. За съвети към Толстой са се обръщали и нетолстоисти - К.

Георгиев, Г. Керемедчиев, Лука Тодоров, Теодора Йоцова, Ив. Найденов, Христо Шопов. Ив. Найденов е полицейски майор в оставка, написал книга против участието в полицейската служба. Константин Георгиев е военен офицер от В. Търново, напуснал служба и се преселил в Русия, до Ясна поляна. Писмо до Толстой пише и Стоян Михайловски, като председател на Върховния македонски комитет. На писмата отговарят секретарите на Толстой, най-вече Д.П. Маковицки, който владее бълг. език. Толстой лично отговаря на 10 писма, които са във връзка с толстоизма и на две без такава връзка.

Отношението към Ф. Достоевски и “Братя Карамазови”, 23.10.1910, т.89, писмо № 926: “Взех да чета “Братя Карамазови”. Започнах да чета и не мога да спра отвращението си към антихудожественото, лекомисленото, изкривеното и неподобаващо отношение към важните неща.”

В едно от писмата си изразява болезнено, иронично отношение към себе си, което не е взето предвид и извън контекста се цитират негови думи, използвани днес от ислямски активисти, за да причисляват умишлено-престъпно Л. Толстой към мюсюлманската вяра, 1884 г., т.63, писмо № 291: “Раздразнението против мен е особено жестоко. Приятелите и семейните ми странят от мен. Едни – литератори и естети ме считат за полудял или слабоумен от рода на Гогол, други – революционерите ме считат за мистик и бърборко. Правителствените хора – за зъл революционер, православните ме считат за самия дявол. Признавам, че всичко това ми тежи. Считайте ме за мохамеданин, тогава всичко ще е прекрасно.”

В още едно писмо Толстой изразява, вече сериозно, своето отношение към исляма, като го сравнява с църковното християнство, но само по външни белези и го поставя над църковното християнство, защото в исляма има един бог, а не света Троица, мюсюлманите спазват религиозните обреди и те са част от еже-

дневието им, макар и външни и показни, те възпитават... (1909 г., т.79, писмо № 132)

Толстой подготвя за печат и издава чрез издателство “Посредник” невлезли в Корана мисли на Мохамед, които са сродни с тези на Христос, изпратени му през 1907 г. от индийския мюсюлманин Сухроварди – “Изречения на Мохамед, невлезли в Корана” (1910 г.)

Отношението на Толстой към всички религии е едно – той пресява само разумното от тях и показва, че всички религии имат една основа – ненасилие и любов.

Против религиозния светоглед на Толстой:

- Ленин, Т. Рузвелт, Р. Киплинг
- Т. Павлов – “Толстой и толстоизма са вредни за нашия народ”
- П. К. Яворов – “Толстой е гениален проповедник на човешкото оскопяване”
- Ив. Вазов – “Толстой не знае какво е турски ятаган и затова говори за несъпротивление “
- А. Стамболийски – “Толстоистите са аполитични и затова – безвредни”

История на 90-томното издание на съчиненията на Л. Н. Толстой в СССР (1928-1958 г.)

В обяснителната записка към завещанието си (1910 г.) Л. Н. Толстой посочва В.Г. Чертков (1854-1936 г.) за редактор и издател на пълните му събрани съчинения. Самите съчинения той предоставя безвъзмездно на всеки желаещ да ги публикува.

В.Г. Чертков се среща с Ленин (1920 г.) и със Сталин (1924 г.) и получава разрешение да издаде всичко написано от Л. Н. Толстой. Сключва се договор между Чертков като изпълнител на волята на

Толстой и държавното издателство на СССР за издаването на 90 тома съчинения на Толстой, като “писанията му не подлежат на никакви допълнения, съкращения или изменения” (1928 г.).

В.Г. Чертков сформира редакционен комитет и започва работа с архива на Толстой, който той донася от Англия (1913 г.). Но през същата тази 1928 г. започват репресии срещу толстоистите в Русия и след 2 години Чертков (тогава тежко болен) се спира на един неизвестен, безпартиен кооперативен деятел с икономическо образование – Н. С. Радионов (1889-1960 г.), на когото предоставя своята длъжност като изпълнител на волята на Толстой. Н. С. Радионов (тогава 39-годишен) записва в дневника си: “Това поръчение е много сериозно за мен и съм много изненадан. Действително искам цял живот да се занимавам с Толстой и да бъда полезен в издаването и разпространението на неговите произведения. Той ми е духовно близък. В.Г. Чертков ми каза, че той знае това и чувства, че с избора си не греша.” Първата държавна субсидия е преведена през 1934 г., на следващата година излизат 10 тома, през 1936 г. – 7 тома, през 1937 г. – 8 тома, през 1938 г. – 3 тома. През 1939 г. се решава да се закрие редакционния комитет, на който Радионов е председател и с изданието да се заеме самото държавно издателство. Това е нарушение на договора от 1928 г. С помощта на В. Д. Бонч-Бруевич (висш партиен функционер, близък приживе на Ленин и Чертков, който е обработил лично 69 тома) горното решение се анулира и се сключва нов договор (07.10.1939 г.), според който редакционният комитет преминава към издателството като специален отдел. Започва Втората световна война и Н. С. Радионов воюва в народното опълчение. Архивът на Толстой е преместен от Москва в Томск.

След войната излиза постановление на ЦК на ВКП (б) от 7.09.1946 г. “За състоянието на академичното издание на съчиненията на Л. Н. Толстой”, в което четем следното: “... допуснати са

сериозни грешки от редакционния комитет. В излезлите и в подготвените за печат томове липсват встъпителни статии, обясняващи светогледа на Толстой от ленинска гледна точка. Коментарите към съчиненията популяризират толстоизма и дават излишни факти от живота на толстоисти. В събраните съчинения са включени всичките реакционни религиозно-философски произведения на Толстой, различните им варианти и планове на религиозни книги. Много от томове са запълнени с проповед на толстоизма, религията и идеализма. Те не съответстват на задачите за възпитанието на съветската младеж и са против идеологическата работа на партията... Държавната комисия се е предоверила на редакционния комитет и на хората в него, които са неспособни да провеждат ленинските възгледи в оценката на Толстой... Да се съкратят коментарите, писмата и дневниците... всеки том да съдържа и встъпителна статия от ленинска гледна точка..."

След постановлението Радионов записва в дневника си: "Много ми е тежко. Разрушават голямото дело, за което са изразходвани толкова сили. Какви хора, какви хора... За себе си не се страхувам. Аз няма да им дам ръкописите на Толстой, за да ги цензурират. Те са светиня. Наша национална гордост. Това е съзнавал и Ленин. Ще мине ли това време. Само трябва да бъде чист духовно и докрай искрен..."

Н. С. Радионов изгубва и двамата си сина през войната, а съпругата му умира от скръб. Той пише писма до всички членове на ЦК, но и специалният отдел към държавното издателство е ликвидирани през 1950 г. Н. С. Радионов вече официално няма права над изданието. Отива лично в ЦК на КПСС и моли, настоява, но бюрократите му отговарят: "върви там – не знам къде, донеси това – не знам какво, неразбираемо, неопределено..." (из дневника му от 09.01.1951 г.). И така до 10.02.1954 г., когато става чудо – разрешават да се печата всичко от Толстой, без постановление, без нищо, ако

не броим смъртта на Сталин през 1953 г. Просто на заседание в издателството се решава и става – през 1954 г. излизат 11 тома без съкращения и поправки. До 1958 г. с издадени всичките 90 тома съчинения на Лев Толстой. Но на Н. С. Радионов е отказана пенсия, въпреки ходатайството на М. Шолохов, а дневникът му е засекретен след смъртта му през 1960 г. Н. С. Радионов е преработил 12-те тома дневници на Лев Толстой и три тома с вариантите на “Война и мир”. Автор е на книгата “Москва в живота и творчеството на Л. Н. Толстой” (1948 г.).

Из дневника на Н. С. Радионов:

“Ако няма Бог, няма и верен критерий в постъпките – какво може и какво не. И това го виждаме в нашия съвременен живот.”
- 1956 г.

“За никой не е важно и интересно да знае какво е мислил и писал Л. Н. Толстой. Каква слепота. Но той е велик за тях и се боят от него. Мълчат и отминават... и с равнодушието си поставят клон в колелото.” – 1944 г.

“В световния морал трябва да бъде намерен нов стожер, иначе всичко се разваля. Убеден съм, че ще се намери такъв. А не е ли той Л. Н. Толстой.” – 1945 г.

ПРИЛОЖЕНИЯ

№ 40669

Пригата съ антарата.

ТЕЛЕГРАФЪ

Отъ станицы по 21 урив
Лонга № 3840
Примлаъ Шамур

ГЛАВНО-УРАЛЬСКОЙ НЕД. ДОР.
Станица Астапово
изъ Шамур

Отправлено копий 1 шт.
съ разсылками
т. и по полу
Отправленъ

Телеграмма № 249

Разрядъ	Счетъ словъ	П	О	А	Н	А	Служебная отбѣтка
11	15	3	9	18	9		

Астапово Леву Толстой
Примрзненъ въ камъ даить
Вашъ свой даить трудъ
и любовь
Скорыходовъ Досевъ

Число словъ 24 ф. ст. 1/4 в. ст. 1010 г. 24 250.

Телеграма от Скороходов и Досев до Лев Толстой на гара Астапово (1910)

А. Н. Толстой!

Освещават логически смарче,
 дотъ ками' тилекизе канарче:
 "Броими н, баме, се не неавтв
 "Ахонитъ Пля да позлатв.
 "Броими, о, баме, нелъ вразитъ,
 "По-коро ил отири' свизитъ –
 "Ахъ, червелитъ въ земьна
 "Не иже ил камитъ мой дуката,
 "Кам' шонитъ братъ зретики"
 "Зретикивитъ кой. рил думишати."
 "Иже рюде вѣла вѣтмишата
 "Да прѣсе вѣдулъ тѣмнишата.
 "Бамелитъ ласъ
 "Иже е тѣгаъ.
 "Въ ширъ кабѣхъ
 "Исвѣт-иже в'отъ"....

Г. Пѣтѣва (Конарпел).
 28 августъ 1908 год.

2.

Орава смаракскии шивонъ
 По сѣгъ тиракение рѣсение.
 Иже сѣрѣдѣе тѣло въ кивонъ,
 Исвѣт-иже духъ непѣтѣжиелъ.

Тиракел! Вѣда се шонитъ
 Дукотъ велике да тасение!
 Не гасна ишѣе – охелъ,
 Толстой да ласъ е великание.

Иже се забравилъ царъ прокѣтѣе
 Оиъ стѣдилъ народѣе кѣтѣе,
 Но ишано на царѣ Толстой
 Иже пѣчилъ стѣно, баме мой!
 Толстой, нехѣтѣе!
 За ширъ въ пѣе.

Учителю,

Нима вие се обръща единъ скраменъ ученикъ, който иска да се научи по какви правила да се води въ буднични работи. Този Ви пита, моли Ви. . . . .

Това нима тѣзи редове, що ми е писала любима рѣка, рѣката на единъ мисъл и некажовъ ученикъ, ще се изпрѣча въ прѣзъ дълбоцитѣ, дълбоководни очи на великия учителъ?.. Та нима ще отидатъ?!
 А великъ бива той! Мъдъръ!

Но азъ го малъ да ми начертатъ планъ на добръ животъ, на животно работенъ, благодаренъ. И може би всички тѣка, учителю, да го има въ всичкитѣ значимити стъпки, но откъдетъ да ги прочета? Будничността и менъ е наливала.

Най-послѣ, като показвамъ моятъ си, оставямъ съ горѣно познати хубавъ великия учителъ —

Лука Подгоровъ, ученикъ отъ V класъ въ
 гр. Панагюрище.

25 909.г.

P.S. Но азъ пакъ малъ вие, учителю да ми направите те изработенъ планъ за добръ животъ.

Срещия.

СОЦИАЛНАТА ФИЛОСОФИЯ НА ТОЛСТОИЗМА В МИСЛИ

„Никой не прави това, което върши Бондарев, признавайки земеделския труд за основен религиозен закон на живота.“

Лев Толстой

„Колко разнообразни злодеяния и големи престъпления има на света, като: кражби, убийства, лъжи, подкупи, измами, всички имат за причина това, че тази заповед е скрита от хората, т.т., че земеделския труд е свещена обязаност на всекиго и на всички и тук и няма никакви изключения. Богатия прави всичко това с цел да не се доближи към гнусното занятие, а бедния за да се избави от него. Поставя там заповед пред очите на целия свят във всичката ѝ сила и достойнство.“

Тимофей Бондарев

„Днешния работник, който произвежда в целия си живот грамадно количество предмети знае, че той е най-ненужното, най-евтино от всички неща върху нашата планета. Той трябва със свои сили да си търси господар, и да се смята за щастлив, когато успее да намери такъв.“

„Непосредствено участие на човека в труда на човечеството не е даже първа и основна заповед на нравственото учение, а е условие което трябва да предшества всяко сериозно нравствено търсене и учение.“

„Равенство между всички хора означава всеобщата обезателност (задължителност) на тежкия физически труд и изгонването на насилието от живота.“

Виктор Лебрен

„Ние предлагаме да се унищожат всички държавни и местни налози събирани днес и да се установи само един налог върху ценността на земята.“

Хенри Джордж

„Може да се каже, че не познаваме християнството и за това хвалим патриотизма. Християнството прави патриотизма излишен, така както лампата е излишна при дневна светлина.“

Лев Толстой

„Разликата е само в това, че по-рано на чуждия труд са имали право само римските граждани, рицарите, жреците и дворяните а сега пък – една каста от хора, наречени образовани.“

Лев Толстой

„Ние сме си устроили един живот противен на нравствената и физическата природа на човека и после си напругаме умът за да уверим хората, че това е най-добрия живот.“

Лев Толстой

„Парите са като робството: същата цел и същите последствия. Тяхната цел е да освободят човека от първородния закон и от естествения закон на живота, според който е нужен личен физически труд за съществуване“

Лев Толстой

МИСЛИ

„Какво аз разбирам под религия. Това не е индуската религия, която аз, разбира се, ценя над всички други, а е религия, която е трансцендентна по отношение на индуизма, която преобразува човешката природа, като я свързва с вътрешната истина и всякога пречиства, вярва в установеното от Бога морално ръководство във вселената. Тази религия е трансцендентна по отношение на индуизма, исляма, християнството. Тя не ги подменя. Тя ги хармонизира и придава реалност.“

М. Ганди

„Сам бъди промяната, която би искал да видиш в света около теб.“

М. Ганди

„Аз не искам да бъда християнин, както не съветвам и не искам и да бъда будист, конфуцианец, таоист, мохамеданин и др. Ние сме

длъжни да намерим всеки в своята вяра, това общо за всички и да се откажем от изключително нашето да поддържаме това което е общо. (общочовешкото)“

Л. Толстой

„Ако ме питат за чудесата, аз казвам, че не вярвам в тях сега, след като много съм се мъчил търсенето на истината и ръководните начала на живота, аз дойдох до убеждението, че нашето (православното) църковно учение е безсъвестна и вредна лъжа и неговото преподаване на децата е престъпление“

Л. Толстой

„В наши дни всеки опит за идеализация на учението на Л. Толстой, за оправдание или смекчаване на неговото „несъпротивление“, на призова му за „нравственото самоусъвършенствуване“, на доктрината му за „съвестта и всеобщата любов“... носи истински непосредствена и дълбока вреда.

В. И. Ленин

„Толстой е смешен като пророк, откривайки нови рецепти за спасението на човечеството и затова са съвсем мизерни и задграничните и руските толстоисти.“

В. Ленин

„Жив пример за това е Англия, в която при всичките свои машини и железни пътища по-голямата част от народа е роб и слуга на привилегированите класи... За да запазим земята си, труда си, характера си и самото си съществуване, ние трябва да се възпротивим на тия убийствени нововъведения.“

Хр. Ботев

„Преди всичко трябва да сме човечи, после вече българи и патриоти.“

Хр. Ботев

„Нима е малко да бъдем човечи.“

Г. Делчев

„Аз зная, че съвестта не ни е дадена безцелно или за да ни възпрепятства в живота.“

Х.Д.Торо

„Ценно е само едно, да правим добро.“

А.А.Спир

„Човек трябва да осъществява истината и доброто, макар и със собствените си страдания.“

А.А.Спир

„За съществуващото що е в душата ми, душа е, което тихо винаги от мен желае посред лъжите, правдата да избира, и ми показва все посоката добра за чудото, което чувствам, че живее тъй както аз, макар и да не знам, къде е.“

В. Юго

„Непознаването на идеите на Толстой, вече в настоящото време е признак на недопустимо невежество.“

В.Г.Чертков

„Познавайки Бог в себе си, не ставаш Бог, а се убеждаваш в неговото съществуване като отъждествяваш твоя духовен живот с божествените начала на живота, това е принципа на богочовешката самоочевидност.“

Е. Мелешко за толстоизма

“От този монотонен труд следва една морална безчувственост като тютюн, вино и други средства, за да се заглушава и прикрива безпорядъка и празнотата на съществуването. Да работим, но за какво... Държим работниците в груб, непрестанен труд.“

Л. Толстой

“Човек живее за децата си. Защо? Защо да възпитаваме още поколения, излъгани роби, незнаещи защо живеят и живеещи нередостен живот.“

Л. Толстой

“Има ли бог? Не знам. Знаем само, че има закон на моето духовно същество. Източникът и причината на този закон аз наричам Бог.“

Л. Толстой

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Науката не приема, че в човека има вродена нравственост и тя е изразена най ясно от Христос. Религията (църковното християнство) смята, че има такава, но първородния грях пречи на човек да я изяви, а за да отстрани първородния грях, човек трябва да вярва, че Христос е Бог и да му се моли. Тезата на науката се доказва от безнравствения личен живот на човека и безнравствените общественно-икономически формации, в които той живее през вековете. Тезата на религията не може да бъде доказана, защото тя изисква вяра, т.е. отказ от разума. Толстоизмът отговаря на науката с доказателство, че личния живот на човека и историческите общественно-икономически формации са съществували единствено под контрола на насилието. То е в основата на живота на човека и обществото. Насилието е нужно, за да принуди „мнозинството“ да работи за „малцинството“. Така животът на „мнозинството“ е безнравствен, защото непосилния и безсмислен труд, който е принудено да упражнява, убива в него всичко духовно. „Малцинството“, което пък не полага никакъв труд, също няма никакви морални ценности. „Малцинството“ е собственик най-вече на земята. Тази собственост ражда държавата. Тя е нужна според Адам Смит „да охранява богатството и защитава имащите от бедняците“. Според този родоначалник на политическата икономия егоизмът движи хората. Според Маркс, начин на производство и производствени отношения определят човешката нравственост. Всички теории разглеждат съществуващата нравственост през вековете. Но никоя не я разглежда с презумпцията, че тя е наложена с насилие.

Единствено Толстой прави това и разкрива истинската човешка нравственост. Затова той отхвърля всичко което противоречи на тази нравственост да се изяви. Тя се изявява в практиката на толстоизма. Разумното религиозно съзнание, което се открива пред и в човека е: съвестта, разумът и любовта, като желание за добро, са връзката му с Бога. Най-точно тази съвест и разум е изразил Христос, който е човек, открил духовната си същност и я следвал. Ако няма хора, които да правят това в света,

причината е техният страх от насилието и смъртта. Друга причина е лъжата за човека, поддържана от религия, наука и държава. Третата причина е в самия човек и неговите инстинкти и страсти, които се преодоляват с усилие и борба. Четвъртата причина е несправедливата социална-обществена система в света, която убива и обезсмисля нравствеността.

В условията на тези четири крайно негативни и враждебни причини, все пак се ражда разумното религиозно съзнание. То е исторически факт в лицето на толстоизма, който показва каква е божествената същност на човека. Толстоизмът не се прие и приложи в големи мащаби и бе насилствено спрял и забранен. Духовната революция на ненасилието и разума не се е състояла все още. Може никога да не се състои в световни размери. Но в човешката душа, търсеща смисъла на живота, се ражда разумното религиозно съзнание, което те кара да загърбиш своето егоистично „аз“ и материалните си интереси и да живееш с неговите изисквания и представи, които са против вековното общественото устройство на света и наложилото се мнение, че животът е удоволствия и продължение на рода. Призиванието на човека е друго – да пречиства душата си от суеверията, греховете и съблазните, посочени от Толстой и работи личен физически труд, нужен за неговото морално израстване. Отказът от упражняване на физически труд наред с интелектуалния, оправдаван с разделението на труда, носи духовната смърт. Обществената система прави всичко възможно да отдалечи човека от неговата духовна същност, която се разкрива при общуване с природата и при извършване на физически нужен, свободен труд. Обществото никога не се е интересувала от тези начала, нужни на човека. Сегашната икономическа система води човечеството към самоубийство. Затова земята не може да бъде частна собственост и всеки има право и на земя, както на въздух и слънце. Затова е нужен проектът на Хенри Джордж за единния данък върху ценността на земята. Този премълчаван от икономическата наука проект е продължен от също така премълчавания проект на Силвио Гезел (1862-1930) за коренна реформа във финансовата система, изложена в труда „Естественият икономически ред чрез свободна

земя и свободни пари“ (1916 г). Тази реформа превръща парите в това което трябва да бъдат – само средство за размяна, а не както сега, да бъдат капитал, да носят лихва ..., т.е. средство за заробване на човека. Ако обществото* приеме да приложи справедливи и разумни проекти, които не разделят хората, а ги обединяват в името на тяхната съвест и разум, то и самия човек би отворил душата си без страх от сегашното насилие и разделение на касти и би живял съобразно духовната си същност. В противен случай, ако обществото продължава да върви по стария кървав път на експлоатация и лъжи, то човек изявил духовната си същност, ще бъде преследван и унищожен, както е бил унищожен и толстоизмът. Преоткриването на толстоизма като научен религиозен светоглед, съобразно универсалната човешка съвест и разум, подтискани от всички социално-икономически формации през вековете, е основа на бъдещата свободна наука за човешката духовна същност. Наука, а не теология, теософия или антропософия, наука, която изследва реални факти и дава реални изводи за истинско преустройство на човешкия живот и отношения, едновременно чрез обществено-икономически реформи и индивидуално пробуждане на разумното религиозно съзнание. Защото в основата на практическото приложение на човешкия разум, морал и социалната справедливост стои разумното религиозно съзнание, разкрито от Лев Толстой. Непризнаването му за основна ценност в човека и обществото и заменяйки го със заробваща финансова система, изкуствени юридически закони или сляп мистицизъм, които създават привилегирани професии и съсловия, подкрепени от образование, насочено само към практически умения или теоретични знания, възпроизвеждат единствено нравствени инвалиди и това е прикриваното и непризнавано най-голямо зло и престъпление срещу човечествотои Бога, което не спира и днес, а още повече се стимулира и от науката и от политиката и от псевдорелигията ...

---

* Болшинството от хората т.е. обществото е нужно да приеме духовно разумна ценностна система, т.е. коренна реформа в социалния строй, започвайки с отношението към производителния труд, който да се приравни към административния и научно-интелектуалния.

Използвана литература

Използвана литература на бълг. език:

1. Терзиева Маргарита, Иванова Нели, Иванова Тинка
Поглед върху толстоизмът в България, Бургас, 2006 г.
2. Кацаров Виргиний
Единствената и спасителна реформа, 1992 г.
3. Джордж Хенри
Земленият въпрос, книгоиздателство „Възраждане”
4. Стамболийски Александър
Политически партии или съсловни организации, 1909 г.
5. Стефанов д-р Васил
Г.С. Шопов – библиография, Панагюрище, 2000 г.
6. Кацарова Валявичарска Василка
Минчо Кацаров, София, 1992 г.
7. Христов Христо П.
В дълбините на земеделската идея, Русе, 2006 г.
8. Барев Ценко
Принос към историята на БЗНС, София, 1994 г.
9. Гезел Силвио
Естественият икономически ред, София, 2007 г.

Периодични издания:

1. сп. Възраждане 1907–1935 г.
2. в-к Нов живот 1935–1949 г.

Използвана литература на руски език:

1. Мелешко Е.Д.
Християнская етика Л.Н.Толстого, М., Наука, 2006 г.
2. Рогинский А.Б.
Воспоминания крестьян-толстовцев 1910-1930 г., М., 1989 г.
3. Бирюков П.И.
Биография Л.Толстого, 4 тома
4. Софрониев С.М.
Художник-передвижник Н.В.Орлов, М., 1965 г.
5. Остерман Лев – Сражение за Толстого М. 2002 г.

Интернет:

tolstoy-nasledie.rumarsexx.narod.ru/bib.htmlaz.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich

ЛИЧНОСТИ И ОРГАНИЗАЦИИ БЛИЗО ДО НЯКОИ ОТ ИДЕИТЕ НА ТОЛСТОИЗМА

А. Добролюбов – руски поет и основател на религиозното движение „добролюбовци“ и автор на „Из книгата на невидимото“ – 1905 г.

Ромен Ролан – френски писател – „Животът на Толстой“ – 1911 г.

Стефан Цвайг – писател и есеист, автор на „Певец на своя живот“ 1928 г.

Густав Гутерес – перуански католически теолог „Теология на освобождението“ – 1968 г.

Джон Темпълтън – американски бизнесмен – милиардер и автор на „Законите на живота“.

Алберт Айнщайн – „Светът такъв, какъвто го виждам“ – 1934 г. „Наука без религия е куца, религия без наука е сляпа“

Джеймс Тобин – икономист – въвеждане на социален данък върху спекулативния капитал

Проф. Маргрит Кенеди – „Пари без лихва и инфлация“ – 1990 г.

Жозе Бове – френски фермер – съвременен лидер на антиглобализма. Отказва военна служба. „Аз съм селянин и с това е казано всичко“.

Лори Уолш – „Светът не е бакалия“

Дейзмънт Т. Дос – адвентист, отказал да носи оръжие през Втората световна война. Спасил под обстрел 75 американски войници на остров Окинава, Япония – 1945 г.

Дайсаку Икеда - писател, поет, философ и президент на международното будистко общество “Сока Гаккай”.

Петър Дънов - основател на религиозното учение “дъновизъм”.

„Съюз на духовните общини“ – Канада

Международно братство за примирие – 1919 г. Централен град Алкмар (Холандия)

Бахайство – религиозно движение (проф. Август Форел, кралица Мария Румънска)

За съставителя:

Йордан Демиров Йорданов е роден в с. Брестак, Варненска област през 1963 г. От 1985 до 1987 г. следва българска филология във Висшия педагогически институт в гр. Шумен. В началото на 1988 г. напуска института и живее в Странджа. През 1990–1993 г. е активист, библиотекар и дарител на македонското културно-просветно дружество “Г. Делчев”, гр. Варна. Съден от председателя на дружеството за “клевета”. Инициатор за обявяването на Македонския дом - Варна за исторически и архитектурен паметник (1998 г.). Автор на стихосбирката “Белият лебед” и повестта “ВИК”. Издава избрано от религиозно-социалните съчинения на Л. Толстой под заглавие “Но какво да правим?” (2006 г.). Работник в строителството в гр. Варна.

Връзка със съставителя:

e-mail: beliat_lebed1@abv.bg

GSM 0899/081200

тел.: 052/606 302